

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

С. О. Гарькавець

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВІКТИМОЛОГІЇ
Навчально-методичний посібник**

Київ – 2023

УДК 159.98; 316.485

Навчально-методичний посібник «Психологічні основи віктимології»
/Уклад.: С. О. Гарькавець— Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. —170 с.

Рецензенти:

Лефтеров В. О., Перший проректор Міжнародного гуманітарного університету, доктор психологічних наук, професор;

Мілорадова Н. Е., професор кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор.

Гарькавець С. О. Психологічні основи віктимології. Навчально-методичний посібник. Київ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. 170 с.

ISBN

У навчально-методичному посібнику представлені основні теми з вивчення навчальної дисципліни «Основи віктимології». На підставі закордонної та вітчизняної наукової літератури, у якій розглядаються сучасні проблеми віктимології, автором здійснена спроба узагальнення знання щодо віктимних проявів індивідів, психологічного портретування жертв і профілактики віктимогенної уразливості особистості. Опанування навчального матеріалу передбачає формування у читачів віктимологічної компетентності та підвищення порогу власної віктимогенної уразливості.

Для здобувачів вищої освіти, психологів, соціологів, кримінологів, вихователів і всім тим, хто цікавиться проблемами віктимології, питаннями діагностики та попередження віктимних проявів особистості, надання допомоги жертвам злочинів, соціальних, природних і техногенних катастроф.

УДК 159.98; 316.485

ISBN

©Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. Віктимологія та її науковий статус	6
1.1. Сфера наукового виміру віктимологічного знання.....	6
1.2. Предмет дослідження сучасної віктимології	8
1.3. Історичний розвиток науки про жертву	11
Завдання для самостійної роботи	15
Питання для когнітивної рефлексії	16
РОЗДІЛ 2. Соціально-психологічні аспекти віктимної поведінки індивіда	17
2.1. Поняття віктимної поведінки	17
2.2. Віктимна поведінка та її зв'язок зі злочинним поведінням	20
Завдання для самостійної роботи	22
Питання для когнітивної рефлексії	22
РОЗДІЛ 3. Психологія жертви	24
3.1. Поняття жертви у кримінальній віктимології	24
3.2. Психологічне розуміння поняття «жертва»	27
3.3. Теорії жертви	31
3.4. Соціально-психологічні особливості зв'язку між жертвою та її насильником	35
Завдання для самостійної роботи	38
Питання для когнітивної рефлексії	39
РОЗДІЛ 4. Основні психологічні проблеми віктимної поведінки	40
4.1. Поняття «сприятливої поведінки»	40
4.2. Психологічні детермінанти віктимогенної уразливості індивідів	42
4.3. Методичний інструментарій дослідження віктимності особистості ...	48
Завдання для самостійної роботи	56
Питання для когнітивної рефлексії	57
РОЗДІЛ 5. Гендерні особливості віктимного поведіння	58
5.1. Гендерні ознаки віктимної поведінки	58
5.2. Гендерні особливості злочинних зазіхань	59

Завдання для самостійної роботи	63
Питання для когнітивної рефлексії	63
РОЗДІЛ 6. Профілактика віктимних проявів особистості	64
6.1. Психологія особистої безпеки в умовах сучасного розвитку суспільства	64
6.2. Індивідуальна відповідальність та спроможність індивіда протистояти віктимогенним викликам	68
Завдання для самостійної роботи	72
Питання для когнітивної рефлексії	73
РОЗДІЛ 7. Віктимологічна профілактика та соціально-психологічна реабілітація жертв	74
7.1. Профілактика особистої віктимності	74
7.2. Особливості реабілітації потерпілих	78
7.3. Психологічна реабілітація жертв злочинів, соціальних, техногенних і природніх катастроф	82
Завдання для самостійної роботи	88
Питання для когнітивної рефлексії	89
ВОКАБУЛЯРІЙ	90
ТЕСТ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ	109
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	118
ДОДАТКИ	133

ПЕРЕДМОВА

Віктимність людей у сучасному світі, у світі постмодернізму та панування соціальних мереж, набуває особливої актуальності. Процеси глобалізації сприяють тому, що контакти між різними людьми, з різних країн і континентів стають звичайним явищем, про що навіть у недалекому минулому було складно мріяти. Але, чим більше стає таких контактів, тим більше з'являється невизначеності, складності та інформаційного різноманіття, що стають джерелами різних зіткнень між індивідами, що значно знижують поріг їхньої віктимогенної уразливості.

Важливим виявляється й те, що за одних й тих самих обставин, впливу одних й тих самих чинників люди по-різному себе поведуть і, як наслідок, одні реалізують особистісну віктимність, а інші уникають такої реалізації. Тобто, психологічні особливості індивідів значно впливають на процес їхньої віктимізації, сприяють або навпаки запобігають перетворенню їх на жертв.

XXI ст. принесло нові виклики, що значно розширили віктимогенне поле існування сучасних людей. Інформаційне різноманіття, швидкість розповсюдження інформаційних потоків, суперечливість інформації, що наявна в Інтернеті, у соціальних мережах тощо спровокувало нові «віктимні хвилі». Неспроможність конструктивно сприймати, переробляти, аналізувати інформацію, що має небезпечний контекст, часто призводить до того, що споживачі інформації вступають у суперечки та затяжні конфлікти, як на міжособистісному, так й міжгруповому рівнях. А далі такі конфлікти стають підставами для з'ясування наявних відносин між опонентами з віктимогенними наслідками.

Запропонований навчально-методичний посібник «Психологічні основи віктимології» є спробою допомогти здобувачам вищої освіти продуктивно опанувати основні положення віктимологічного знання, подивитися на проблему віктимності особистості крізь призму сучасної психології. Автор розглядає не тільки кримінально-віктимологічні аспекти, що містяться у відповідній закордонній та вітчизняній науковій літературі, а й підходи, що

існують у психоаналітичному, біхевіористському, когнітивному тощо напрямках сучасної психології.

Навчально-методичний посібник складається з семи розділів за відповідними навчальними темами. Кожну тему супроводжують завдання для самостійної роботи та питання для когнітивної рефлексії. У кінці посібника розміщений тест контролю знань, вокабулярій та наведений бібліографічний опис основної закордонної та вітчизняної літератури, що була використана автором при його складанні та, яка може бути корисною читачам щодо поглибленого вивчення різних віктимологічних аспектів життєдіяльності людини, а також надання психологічної допомоги жертвам злочинів, природних катаклізмів і техногенних катастроф.

Автор сподівається, що навчально-методичний посібник «Психологічні основи віктимології» буде корисним не тільки здобувачам вищої освіти, а й викладачам, психологам, соціологам, кримінологам, вихователям і всіх, хто цікавиться проблемами віктимології, здійснює пошук ефективних шляхів щодо запобіганню віктимізації індивідів у сучасному світі.

РОЗДІЛ 1

Віктимологія та її науковий статус

1.1. Сфера наукового виміру віктимологічного знання

Віктимологія (з лат. *victima* – жива істота, яку приносили в жертву богу, жертва та грец. *λογος* – слово, вчення) – учення про жертву; наука, що досліджує людей, які стали жертвами внаслідок здійснення дій, що заподіяли їм значної шкоди. Вона вивчає особистість та поведінку потерпілого в якості суб'єктивних ознак, що сприяють вчинення відносно неї злочину або потраплянні її у віктимогенно-небезпечну ситуацію.

Метою віктимологічних досліджень є виявлення причин і умов, при яких індивід виявляється або перетворюється на жертву злочину. Отже, значна кількість закордонних (Х. Хентіг, Дж. Пінатель, Г. Елленбергер, М. Вольфган, Г. Маннгейм, Ф. Вертхам, Д. Рассел, Б. Холіст, D. Biles, B. S. Fisher, M. Godwin та ін.), а також радянських і вітчизняних дослідників (Л. В. Франк, Д. В. Рівман, О. М. Джужа, О. В. Морозов, В. О. Туляков та ін.) розглядали та продовжують розглядати віктимологію як складову частину кримінологічної науки й наполягають на вживанні терміну «кримінальна віктимологія».

Проте віктимологія має своїм «науковим полем вивчення» суб'єктів та об'єктів злочинів і виступає областю міждисциплінарного знання, оскільки знаходиться на стику таких наук як кримінологія, юридична психологія, соціологія, конфліктологія та ряд інших.

Разом із цим, румунський дослідник Б. Мендельсон і деякі інші вчені вважають, що віктимологічна наука володіє самостійним характером. Об'єктом віктимологічного аналізу пропонується вважати не тільки потерпілих від злочинів, але і жертву нещасливого випадку, катастрофи, стихійного нещастя, війни. Основною мотивацією цього підходу виступають положення про те, що способи вирішення проблем відшкодування збитку та соціально-психологічної

реабілітації жертв кримінальних і некримінальних подій схожі. Лише у мінімальному ступені потрібен облік особливостей ситуації та дій людини, яка зазнала шкоди. Дані про жертву в цих випадках мають власну практичну значимість, що робить більш резонними висловлення про віктимологію як особливий науковий напрямок, що має міждисциплінарний характер (знаходиться на стику криминології, юридичної психології, соціології, конфліктології, біополітики та вайленсології тощо).

Біополітика виступає розділом політичної психології, що досліджує прояви альтруїзму, насильства, агресії, захисних реакцій, домінування й інших фундаментальних властивостей природи людини в політиці.

Вайленсологія (з англ. *violence* – насильство) – розділ біополітики, що вивчає природу людської агресивності взагалі та у політиці, безпосередньо.

Разом із цим, вітчизняні науковці О. В. Киричук і С. І. Яковенко розробили новий напрямок вітчизняної психологічної науки – **радіоекологічну психологію**, що має дослідити жертв радіоекологічного лиха.

Отже, враховуючи, що віктимологія включає в себе не тільки криминологічні аспекти, а й відбиває соціально-психологічні особливості індивіда, який став жертвою злочину або соціального, техногенного, природного лиха, буде не без підставним наполягати саме на міждисциплінарному характері даної науки, її інтегративному характері.

1.2. Предмет дослідження сучасної віктимології

Предметом вивчення віктимології виступає жертва злочину, умови, що сприяли здійсненню насильства над суб'єктом злочину, а також психологічні аспекти віктимності. До останніх ряд дослідників відносять: спеціальну віктимність або соціально-психологічні аспекти і загальну віктимність зв'язану з статтю, віком, соціальною роллю та соціальним статусом жертви. Даний поділ

був запропонований японським віктимологом Коїті Міядзавою, який одним із перших став займатися дослідженнями в області віктимології.

У якості методів дослідження у віктимології застосовуються методи, що знайшли своє використання в кримінологічних, соціологічних і психологічних дослідженнях. До них, відносяться: методи опитування, бесіда, анкетування, аналіз продуктів діяльності, тестування тощо.

Учені, що розглядають віктимологію, як один з напрямків кримінології, вважають необхідним при проведенні віктимологічних досліджень керуватися принципами, що мають місце в кримінологічних дослідженнях. Дослідники вважають, що акцент наукового аналізу змушений зміщуватися з феномена злочинності на рівень аналізу конкретних злочинних подій, що у сукупності й складають таке явище, як злочинність.

Основним поняттям у віктимологічних дослідженнях виступає **віктимність** або **віктимогенність** індивіда, тобто *набуті індивідом фізичні, психічні, соціальні риси та ознаки, що можуть зробити його схильним або більш вразливим до перетворення у жертву злочину (у більш широкому сенсі – жертву природного / соціального катаклізму або техногенної катастрофи).*

Також під **віктимністю** дослідники розуміють соціально-функціональну та конскієнтальну уразливість (уразливість свідомості) особистості; сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, що є причиною перетворення людини на жертву; потенційна здібність особистості потрапляти у ролі жертви, залучати небезпечні ситуації у власне життя; образ дій або без дій, коли людина навмисно стає жертвою, зависає у цьому стані, тому що воно нібито вигідне; підвищена вірогідність за тих або інших обставин стати жертвою правопорушення.

Виокремлюють *особистісну віктимність* – ґрунтується на особистісних особливостях індивіда та *рольову віктимність* – ґрунтується на типових для конкретної людини ролях.

Також, розрізняють індивідуальну, видову, групову та масову віктимність.

Віктимність видова – один із видів віктимності, що проявляється у відносній схильності окремих індивідів, за певних обставин ставати жертвами конкретних видів злочинів (наприклад, шахрайства, пограбування тощо).

Віктимність групова – один із видів віктимності, що характерна для певних груп населення, що виокремлюються за статевими, професійними, соціальними та іншими ознаками; загальні ознаки окремих категорій людей, що володіють подібними соціальними, демографічними, психологічними, психофізіологічними, фізичними та іншими якостями, що підвищують за певних обставин ставити жертвами злочинів (наприклад, співробітники правоохоронних органів, люди з фізичними обмеженнями тощо).

Віктимність масова – один із видів віктимності, що пов'язана з схильністю певної групи людей у силу власних суб'єктивних якостей та об'єктивних обставин нести фізичний, матеріальний та моральний збиток від злочину.

Виокремлюють: *провинну віктимність* – протиправна або аморальна поведінка індивіда, прояви ворожості, легковажності, необачності тощо; *невинну віктимність* – пов'язана з виконанням службових або громадських обов'язків, або з психофізіологічними особливостями індивіда.

Крім того, віктимність диференціюється за змістом психічних розладів індивіда:

– *віктимність депресивної особистості* – віктимогенність розвивається у площині «люби ближнього більше, ніж самого себе». Цю установку оточуючи часто використовують на свою користь, що сприяє потраплянню такого індивіда в складні життєві ситуації. При цьому, депресивні особистості посилюють негативні прояви від підвищеної соромливості до комфортності, пасивного сприйняття та невимогливості до життя;

– *віктимність істеричної особистості* – віктимогенність детермінується її необов'язковістю, безвідповідальністю, маніпулятивністю та брехливістю. Істеричні особистості дуже рідко вчаться на власних помилках, а в

протилежність депресивним особистостям, схильним звинувачувати у всьому себе, заперечують свою провину або намагаються перекласти її на інших;

– *віктимність обсесивної (з нав'язливостями) особистості* – віктимогенність індивіда підвищується на підставі її агресивності, категоричності, нетерпимості, догматичності та авторитарності. Такий індивід схильний до відсторонення від дійсності, продукуванню ворожих установок до інших. У повсякденному житті нав'язливості особистості обмежують її життєві можливості;

– *віктимність шизоїдної особистості* – віктимогенність індивіда підвищується у міру просування від здорової форми до хворобливої, від менш важкого до більш важкого розладу. На рівні підвищеної чутливості у шизоїдів виникають проблеми у взаємовідносинах з оточуючими, спостерігається слабка соціальна адаптація, а на рівні егоїзму вони рахуються тільки з власними інтересами та нехтують інтересами оточуючих.

У практичній площині вивчення причин та умов злочинності сприяє конкретизації віктимологічних пошуків, їхньої об'єктивізації. Наприклад, узагальнення зведень про жертви серійних, сексуальних убивств (вік, умови життя, соціально-психологічний статус), способах здійснення злочину (несподіваний напад (робрері, магінг), заманювання жертви за допомогою брехні, омани тощо) допомагає створенню психологічного портрета злочинця та полегшує його пошук.

Встановлення стану жертви (безпорадність, афективний стан, залежність від злочинця тощо) може сприяти правильній кваліфікації злочинного діяння, визначенню наявності та ступеня провини правопорушника, диференціації його покарання.

Типізація ситуації взаємодії злочинця та жертви з обліком ролі особи, якій наноситься шкода, дозволяє не тільки розібратися в особливостях детермінації злочинних дій, але й допомогти у виробленні способів оптимального поведіння потенційної жертви. Звідси – розробка та навчання

навичкам протистояння віктимізації – один із напрямків віктимологічної профілактики.

1.3. Історичний розвиток науки про жертву

Свою історію віктимологія як наука починає з 1917 року, коли німецький вчений Георг Клейнфеллер, вперше надрукував результати досліджень про роль потерпілого в механізмі злочинної поведінки. Саме з його роботи одержав свій розвиток новий напрямок досліджень у кримінології – віктимологія, що походить від лат. *viktima* – жертва, якою є людина, яка зазнала шкоди або вона стала потерпілою у наслідку вчиненого відносно неї злочину.

У 30-і роки ХХ століття ще один німецький вчений Ганс фон Хентіг висунули ідею про існування залежностей між визначеною категорією злочинців і визначеним типом жертви. На думку Хентіга, виявлення взаємозв'язків, що існують між злочинцем і жертвою в злочинах різного типу, облік ролі жертви в породженні злочинного акта дозволяють глибше розібратися в механізмах і причинах злочинів, точніше здійснити кримінологічний прогноз, прийняти більш адекватні міри, спрямовані на соціальну протидію злочинності. У 1948 році Хентіг надрукував свою книгу «Протидія у взаємодії злочинця і жертви», що активізувала науковий пошук інших учених.

У 1958 році ще один німецький дослідник М. Е. Вольфганг надрукував роботу «Типи вбивств», у якій узагальнивши результати численних досліджень, типізував ситуації, що складаються при взаємодії убивць з їхніми жертвами.

Особливу увагу вчені приділяли віктимологічним аспектам таких злочинів як шахрайство, розбійний напад (робрері), катування, згвалтування і ряд ін. Такий інтерес був викликаний в першу чергу тим, що в цих злочинах злочинець безпосередньо взаємодіє з жертвою. У цілому, до таким злочинів відносяться як насильницькі злочини, так і корисливо-насильницькі зазіхання.

Треба відзначити, що в останній час предметом віктимологічного аналізу стала і так звана деперсоналізована жертва. Це так звана група людей, фірма, підприємство, суспільство, у цілому – держава, які висвітлюються негативно, з метою побудови її ворожого образу у інших.

Особливий внесок у розвиток віктимології зробив ізраїльський вчений Менашем Амір. Вивчаючи ситуації, що виникають при зґвалтуваннях, Амір у 1971 році опублікував монографію «Типи зґвалтувань», у якій глибоко і всебічно були досліджені жертви зґвалтувань.

Отже, основні етапи становлення та розвитку віктимологічної науки можна простежити за такими ключовими подіями.

1917 р. – німецький вчений-кримінолог Георг Клейнфеллер вперше надрукував результати досліджень про роль потерпілого в механізмі злочинної поведінки.

1924 р. – американський соціолог, кримінолог, представник інтеракціонізму Едвін Сазерленд, який досліджував чинники злочинності, у підручнику «Кримінологія» виокремив розділ про роль жертви у процесі криміналізації особистості.

1937 р. – Беніамін Мендельсон публікує власні твори про гвалтівника та його жертву.

1941 р. – Ганс фон Хентіг публікує статтю про взаємодію жертв і злочинців.

1947 р. – Беніамін Мендельсон у французькому кримінологічному журналі вводить у науковий обіг поняття «віктимологія».

1948 р. – Ганс фон Хентіг видає власну книгу «Злочинець та його жертва».

1949 р. – Фредерік Вертам вперше використав слово «віктимологія» у книзі «Шоу насильства».

1957 р. – Марджері Фрай пропонує компенсацію потерпілому у London Times.

1958 р. – Марвін Вольфганг вивчає жертв убивства та вперше використовує термін «victim precipitation» («повалення жертви»).

1963 р. – Парламент Нової Зеландії ухвалює перший Закон про компенсацію за злочин.

1965 р. – у Каліфорнії, вперше у США, почали виплачувати компенсацію жертвам злочинів.

1966 р. – Парламент Японія приймає Закон про відшкодування жертвам злочинів.

1966 р. – у США починають проводити віктимологічні опитування жертв злочинів, про які не повідомлялося поліції.

1967 р. – Парламент Канади ухвалив Закон про компенсацію за кримінальну відповідальність (аналогічні Закони прийняті у Швейцарії та на Кубі).

1968 р. – Стефан Шафер видає перший підручник з віктимології «Жертва та його злочинець».

1973 р. – в Єрусалимі, Ізраїль, проходить Перший міжнародний симпозіум з віктимології.

1976 р. – Емілі Віано видає перший науковий журнал з віктимології.

1979 р. – у Мюнстері, Німеччина, засновано Всесвітнє товариство віктимологів (World Society of Victimology (WSV)), що об'єднало національні спілки, фахівців, науковців, які на професійному рівні досліджують віктимологічні проблеми.

Основними завданнями WSV є:

- усебічна допомога фахівцям у проведенні наукових досліджень;
- допомога організаціям, що надають різні види послуг жертвам злочинів;
- забезпечення професійної освіти та перепідготовки;
- організація семінарів, вибінарів, курсів з віктимології та надання допомоги жертвам;
- підвищення захищеності законних інтересів і прав особистості.

WSV організує проведення міжнародних конференцій-симпозіумів із віктимології кожні три роки.

1981 р. – Президент США Рональд Рейган 4 квітня оголосив перший національний Тиждень прав жертв.

1984 р. – у США приймається Закон про жертв злочинів (VOCA) та засновується національний Федеральний фонд жертв злочинів.

1985 р. – ООН одногосно приймає Декларацію основних принципів правосуддя для СРСР «Жертви злочину та зловживання владою».

1987 р. – Міністерство юстиції США відкриває Національний ресурсний центр для жертв у Роквіллі, штат Меріленд.

1990 р. – відбувся Європейський форум національних організацій, що працюють з потерпілими від злочинів та мають консультативний статус при Раді Європи та ООН щодо проблем надання послуг жертвам.

2002 р. – 11 квітня ратифікований Римський статут, що набрав чинності 1 липня, коли набрав чинності Міжнародний кримінальний суд, що передбачав утворення підрозділу потерпілих і свідків.

2003 р. – 2 жовтня відкрився Міжнародний віктимологічний інститут Токіва у Міто, Японія, основними завданнями якого було визначено: пропагувати права жертв, читати лекції, проводити семінари, курси, видавати міжнародний журнал та вести щорічні симпозіуми, проводити дослідження з віктимології.

2005 р. – у Японії приймається Закон щодо жертв злочинів, який включає принципи надання допомоги потерпілим, відшкодування матеріальної та моральної шкоди від злочинця, інформацію про кримінальне правосуддя та право жертви офіційно брати участь у процесі кримінального правосуддя.

У процесі свого розвитку віктимологія зазнала суттєвих змін, від позитивістського підходу, у якому частина провини за злочин покладалася на жертву до підходу, що орієнтований на захист жертви. У сучасній віктимології, що виборола статус самостійної дисципліни, основний акцент робиться на емпіричні дослідження, за допомогою яких з'ясовуються як психологічні

портрети різних типів жертв, так й соціально-правові умови та механізми, що зумовлюють їхнє виникнення.

Сучасний розвиток віктимологічної науки за кордоном продовжують забезпечувати такі науковці, як D. Biles, F. Feldmann-Hahn, B. S. Fisher, M. Godwin, T. Gorgen, H. Kury, M. Hall, W. Heinz, E. Hickey's, C. Hoyle, S. Matsui, M. D. McShane, D. Mito, K. Miyazawa, H. Morosawa, O. Nagai, J. Oberfell-Fuchs, T. Ota, W. Reich, C. Roberson, N. Tarahashi, S. Walklate, та ін.

За часів існування України у складів Радянського Союзу віктимологія не отримувала можливості для свого самостійного розвитку. Її вважали виключно частиною радянської кримінології й всі дослідження проводилися виключно у кримінологічному вимірі. Тільки у 1972 р. радянський кримінолог Л. В. Франк надрукував одну з перших робіт «Віктимологія та віктимність», у якій зазначив про необхідність проведення саме віктимологічних досліджень. Інший науковець Д. В. Рівман у 1973 р. опублікував роботу «Потерпілий від злочину: особистість, поведінка, оцінка» та у 1975 р. «Віктимологічні фактори та профілактика злочинів», у яких так само наполягав на необхідності вивчення не тільки кримінологічних, а й психологічних ознак жертв злочинів. Проте, віктимологія як самостійна галузь наукового знання активно стала розвиватися тільки після розпаду Радянського Союзу.

В Україні значний вклад у розвиток віктимологічного знання внесли такі дослідники, як І. В. Ващенко, О. М. Джужа, В. Є. Коновалова, Т. В. Корнякова, В. О. Лефтеров, Є. М. Моїсеєв, В. О. Туляков, В. Є. Христенко, С. І. Яковенко та інші.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1

Визначте види віктимності.

1.1. Більшість людей, які мешкають в місцевості біля озера, неодноразово ставали жертвами пограбування.

1.2. Ці жінки, які перебувають на узбіччі магістралі, часто потрапляють у дорожньо-транспортні пригоди.

1.3. Особи з неслов'янською зовнішністю сприймаються місцевими мешканцями недовірливо, а іноді з ворожістю.

1.4. Цей чоловік відрізняється необов'язковістю, безвідповідальністю та брехливістю, що часто зіграє з ним злий жарт.

1.5. Потерпілий дуже часто перевіряв чи закриті у нього входні двері, що врешті призвело до того, що двері залишилися не зачинені й до оселі потрапили крадії.

Завдання 2

2.1. Що можна додати до психологічного портрету потерпілого?

У взаєминах з оточуючими потерпілий поводити себе не стримано, наголошував тільки на тому, що було йому вигідно, якимось дивакуватими виглядали його прохання, що ніколи не враховували інтересів інших.

Завдання 3

3.1. Як відомо «Віктимологія» повноцінно заявила про свій науковий статус у другій половині ХХ ст. Що можна сказати про розвиток сучасного віктимологічного знання? Наскільки воно необхідно натеper, в умовах розвитку інформаційних технологій та появи штучного інтелекту?

Питання для когнітивної рефлексії

1. Що виступає метою у проведенні віктимологічних досліджень?
2. Що є предметом вивчення кримінальної віктимології?
3. Чому віктимологія вважається міждисциплінарною дисципліною?
4. Що означає розгляд віктимології у широкому сенсі її визначення?
5. Хто з закордонних, радянських і вітчизняних учених зробив істотний внесок у розвиток сучасної віктимологічної науки?

РОЗДІЛ 2

Соціально-психологічні аспекти віктимної поведінки індивіда

2.1. Поняття віктимної поведінки

Видатний японський віктимолог Коїті Міядзава виділяв як загальну віктимність, що залежить від соціальних, рольових та гендерних характеристик жертви, так і спеціальну, що реалізується в установках, властивостях і атрибуціях. При цьому, як відзначає Міядзава: «При нашаруванні цих двох типів один на іншого – віктимність зростає».

Дослідник віктимної поведінки Д. В. Рівман указував на те, що існує кілька рівнів віктимності. Науковець відзначав нульовий рівень віктимності, нормальний, середній та рівень потенційної віктимності всіх членів суспільства, зумовлений існуванням у суспільстві злочинності. Основною підставою такої диференціації є положення про те, що індивід не здобуває віктимність, а вже з'являється з нею – він просто не може бути не віктимним.

Не заперечуючи в цілому виділення потенційної віктимності, що детермінується генетичними зв'язками віктимності та злочинності на рівні соціального цілого В. Туляков, наприклад, відзначає, що на індивідуальному рівні особливий інтерес представляють розгляд тісноти зв'язку віктимності та злочинної поведінки як класифікаційного критерію віктимної активності.

У зв'язку з викладеним, дана проблематика найбільше істотно може бути розглянута в площині проявів форм віктимності, а саме:

- а) *евентуальної (від лат. «евентус» – випадок) віктимності;*
- б) *децидивной (від лат. «децидо» – рішення) віктимності.*

Запропонована класифікація форм віктимності заснована на відомому положенні про те, що соціальна активність (у тому числі відхилення від безпечних форм поведінки) може «спонукатися різними обставинами». За

твердженням В. Тулякова, вона може бути чинником обумовленої, тобто, сформованою безпосередньо для даної діяльності. Вона може розцінюватися як причинно-згідна, тобто, такою, що виходить з навкруги породжуваних її умов-причин, але не прямо та безпосередньо впливати з них. Вона може бути доцільною, тобто, у якості головної її характеристики, погодженої, із заздалегідь поставленими цілями. Нарешті, вона може бути цілезумовленою, тобто, за перевагою похідної від мети. Зрозуміло, що в перших двох випадках джерело діяльності локалізується в минулому, в уже сформованій ситуації; у двох інших випадках – у майбутньому, у тім, що буде.

Евентуальна віктимність (віктимність у потенції), що означає можливість при випадку, при відомих обставинах, при визначеній ситуації стати жертвою злочину, і включає в себе причинно зумовлені і причинно згідні девіації. Природно, що характеристики евентуальної віктимності в основному визначаються частотою віктимізації визначених прошарків і груп населення та закономірностями, властивими такій віктимності.

Децидивная віктимність (віктимність у дії), що охоплює, як стадії підготовки та прийняття віктимогенного рішення, так і саму віктимну активність. Відповідно, вона включає в себе доцільні та цілезумовлені девіації, що виступають каталізатором цього процесу. Формою децидивної віктимності виступає так звана *професійна віктимність*, що пов'язана з виконанням службових обов'язків або віктимонебезпечних професійних функцій (наприклад, військовослужбовці, поліціанти, рятувальники тощо).

На думку цілого ряду соціальних та юридичних психологів, люди, свідомо або несвідомо можуть обирати соціальну роль жертви (установка на безпорадність, небажання змінювати власне положення без втручання з боку інших, низька самооцінка, заляканість, засвоєння віктимних стереотипів наявних у суспільстві), постійно втягуються у різні криміногенні кризові ситуації з підсвідомою метою одержати як можна більше співчуття, підтримки зі сторони, виправданості рольової позиції жертви.

Згідно результатам досліджень американського кримінолога Дж. Сутула, класичний портрет жертви зґвалтування включає риси фаталізму, боязкості, скромності, відсутність почуття безпеки, виражену піддатливість сугестії.

Боягузтво та піддатливість можуть сполучатися з підвищеною агресивністю та конфліктністю жертв-психопатів, істероїдів, що обирають позицію «скривдженого» з метою постійної готовності до вибуху негативних емоцій та одержанню задоволення від звертання негативної реакції суспільства на них, посиленню рольових властивостей жертви.

Розглядаючи віктимність як психічну та соціально-психологічну девіацію (страх перед злочинністю й іншими соціальними аномаліями), варто відзначити особливу роль страху перед злочинністю як основною її формою прояву на індивідуальному та груповому рівнях.

Звичайно страх визначається як емоція, що виникає в ситуації погрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямовану на джерело дійсної або уявної небезпеки. Він притаманний нашому буттю і є його неминучою приналежністю, виступає умовою придбання досвіду соціальної взаємодії. Будучи також відтворенням колективного або особистого досвіду, страх за допомогою механізмів соціалізації, соціально-психологічного зараження, сугестії, наслідування та конформізму виникає всякий раз, коли ми потрапляємо у важку ситуацію.

Страх може бути вираженим як у формі специфічного остраху визначених ситуацій (страх перед незнайомцем, гвалтівником, темрявою), так і у формі генералізованого та розпливчастого стану, зумовленого впливом колективного досвіду віктимізації (острах злочинності взагалі), колективної поведінки (масова паніка, страх перед тероризмом), впливу засобів масової інформації (страх перед маніяками, мафією тощо).

Страх прямо зв'язаний з нашими психічними установками, самопочуттям, системою цінностей і досвідом соціального спілкування. Виходячи з цього німецький психолог і психотерапевт Фріц Ріман виокремлює чотири основні форми страху:

- 1) страх перед самовідданістю, пережитий як утрата «Я» і залежність;
- 2) страх перед самостановленням (стагнацією «Я»), пережитий як беззахисність і ізоляція;
- 3) страх перед змінами, пережитий як мінливість і непевність;
- 4) страх перед необхідністю, пережитий як кінцевість та неволя.

Як правило, люди досить легко переборюють ті або інші страхи, за виключенням ситуацій кумуляції визначених страхів із дитинства, що підпитуються особистим досвідом віктимізації, рикошетним зараженням від знайомих, сусідів і близьких, та некритичним сприйняттям повідомлень засобів масової інформації. У таких випадках природною реакцією суб'єкта на страх перед будь-яким об'єктом може бути паніка, невроз, реактивний стан психіки.

Разом із цим, необхідно відзначити, що страх перед злочинністю, на відміну від елементарних правил обережності, як правило, ірраціональний та виявляється у всіх виокремлених Ф. Ріманом формах, який приводить до істеричних панічних реакцій, що застрягають у стопорному стані та призводять до депресивного «мовчання ягнят», агресивно – шизоїдним фобіям.

2.2. Віктимна поведінка та її зв'язок зі злочинним поведінням

Загальновідомо, що біля половини всіх жертв убивств, що потерпіли від нанесення тілесних ушкоджень, жертв згвалтувань своєю необережною, найчастіше неправомірною, негативною або провокуючою поведінкою створили визначені умови, що сприяли злочинним зазіханням.

Практично з приблизно тридцяти трьох тисяч чоловік, що стали жертвами тяжких насильницьких злочинів в Україні за останні 12 років, багато залишилися б живі та здорові, якщо б не їхнє власне невміння, або небажання вчасно вийти із ситуації конфліктної взаємодії

Разом з насильницькими злочинами вчиненими на побутовому ґрунті, одержали власний розвиток насильницькі форми економічних злочинів. Однак,

у більшості своєму типовий убивця це не який-небудь кіллер-професіонал або маніяк подібно до А. Чикатило, а звичайний громадянин, нервозний, розпущений, вибуховий, що став від труднощів життя досить озлобленим на всіх і на вся, що часом зловживає алкоголем, самотній і байдужий до всього. У значній частині випадків його тяжкий злочин виявився наслідком гострого або тривалого конфлікту з потенційним потерпілим (потерпілими), а у 60-70% випадків його родичом.

У 80-ті роки ХХ століття українські вчені провели опитування групи засуджених за здійснення тяжких насильницьких злочинів у Південно-Західному регіоні України. Було встановлено, що біля 90% з них характеризувалося підвищеною участю в різного роду агресивних конфліктах, зв'язаних із застосуванням погроз насильством і образ або фізичного насильства. У середньому за трирічний період, що передував здійсненню злочину, 28% засуджених застосовували насильство мінімум два рази, 22% – від двох до чотирьох разів, 10% - від чотирьох до шести разів і 7,1% опитаних засуджених більше шести разів брали участь в побиттях і бійках. Не випадково що з 84% насильницьких злочинців, що раніше були в побиттях і бійках, 47,1% скоїли тяжкий злочин у процесі повсякденного конфлікту, що супроводжувався застосуванням фізичного насилля. При цьому 78% опитаних злочинців оцінили поведінку потерпілого як провокуючу, образливу, принижуючу, що створювала нетерпиму обстановку в родині або у побуті.

Спроби аналізу життя звичних злочинців свідчать, що вони, починаючи з раннього віку, піддавалися приниженням, знущанням та експлуатації. Практично більшість насильницьких злочинців відбувалася з того ж кола, що й їхня майбутня жертва, а вони безпосередньо неодноразово в минулому ставали жертвами злочинів (наприклад, такі сексуальні маніяки як А. Чикатило та В. Єлецький неодноразово піддавалися насильству з боку своїх матерів, а останній був серед знедолених і відторгнутих у місцях позбавлення волі). В решті саме відсутність належної реакції суспільства на факти жорстокого відношення до людини озлоблює майбутніх злочинців, привчаючи їх до думки

про вседозволеність і можливість застосування будь-яких засобів, для досягнення поставленої мети. Конфліктно-агресивні стереотипи поведінки стають типовими для таких людей. В особливості це стосується індивідів, що згодом вчиняють злочини з особливою жорстокістю.

У зв'язку з викладеним, той образ убивці-чужинця, який культивується у повсякденній свідомості (у закордонній термінології «ворога із-за кута»), в більшості має настільки ж малу подібність з реальністю, наскільки «ломброзіанські уявлення» про те, що злочинцями народжуються, а не стають. У даному випадку поведінка потерпілого, безумовно, грає значно більш важливу роль, ніж поведінка злочинця.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1

1.1. Визначте форми віктимності.

1.1.1 Потерпілий знаходився на зупинці громадського транспорту, як в той час в зупинку в'їхав нетверезий водій на власному автомобілі.

1.1.2. Курсант університету внутрішніх справ отримав суттєві ушкодження, коли перший раз вийшов на нічне чергування й у темному провулку зустрівся з рецидивістом, якого вже кілька років розшукували правоохоронні органи.

Питання для когнітивної рефлексії

1. У чому полягає взаємозв'язок між проявами віктимності людини та злочинною поведінкою?

2. Які соціально-психологічні аспекти життєдіяльності людини істотно впливають на виникнення насильницьких проявів у дихотомії гвалтівник – жертва?

3. Чому причиною понад 50% злочинів виступають необережні, самонадійні, а то навіть провокуючі дії потерпілих?

4. У чому полягають змістовні аспекти раннього дитинства злочинців та їхніми майбутніми насильницькими діями?

5. Як пов'язані між собою віктимність індивіда та його переживання страху?

РОЗДІЛ 3

Психологія жертви

3.1. Поняття жертви у кримінальній віктимології

Жертва у кримінальній віктимології визначається як така людина, яка потерпіла внаслідок кримінального насильства або стала об'єктом злочину. Жертва насильницького злочину – це людина, що втратила значущі для неї цінності в результаті насильницького впливу (злочину) на неї з боку іншою людиною або групи осіб. Жертвою людина може бути тільки у випадку її взаємодії з ким-небудь. З кримінологічної точки зору не може бути жертви в результаті здійснення насильства над самим собою, жертви своєї розгубленості або слабких емпіричних знань.

Термін «жертва» завжди пов'язаний з утратою чого-небудь. Ця втрата може бути в результаті добровільних або примусових дій. Жертва злочину завжди зв'язується тільки з кримінальними діями проти неї. Коли вживається словосполучення «жертва злочину», то це дуже часто припускає саме аспект насильства, що далеко не завжди відповідає реально вчиненим діям.

Згідно спеціальної Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 29 листопада 1985 р.:

1) *жертви злочину* – це особи, яким індивідуально або колективно була нанесена шкода, що включає тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальну шкоду або суттєвий утиск їх основних прав унаслідок дій або без дій, що порушують діючі національні кримінальні закони держав-членів, які включають закони, що забороняють злочинне зловживання владою;

2) або інша особа може вважатися «жертвою» незалежно від того, був встановлений, заарештований, переданий до суду або засуджений

правопорушник, а також незалежно від родинних відносин між правопорушником і жертвою, а термін «жертва» у відповідних випадках включає близьких родичів або утриманці безпосередньої жертви, а також осіб, яким була нанесена шкода при спробі надати допомогу жертвам, що знаходилися у тяжкому стані, або прагнули попередити віктимізацію.

Основні соціально-психологічні особливості, що характеризують жертву кримінального насильства:

– *жертва вбивства* найчастіше буває необачної, виявляє необґрунтовану ризикованість, випробовує труднощі в спілкуванні з навколишніми, в одних випадках надмірно егоцентрична, а в інших – гіперконформна, у поводженні з іншими виявляє власну агресію та елементи насильства, володіє підвищеною схильністю до агресії, девіантними проявами в поведінці (зловживає спиртними напоями або є наркозалежною);

– *жертва сексуального насильства* надмірно комунікативна і як наслідок – нерозбірливі у контактах, у більшості своєму інфантильна, егоцентрична або надмірно поступлива, не володіє достатнім досвідом інтимних контактів;

– *жертва катувань* найчастіше слабовільна, надмірно піддатлива сугестивному впливу, не володіє стійким світоглядом, іноді сама веде аморальний образ життя та виявляє байдужність до власної персони;

– *жертва шахрайства* довірлива, некомпетентна, легковірна, сильно навіювана та піддається гіпнозу, матеріально залежна, виявляє надмірну жадібність, скнарість, нерідко марновірна.

Також дослідники (Д. Кантер) виокремлюють типові ролі жертв.

1. *Жертва як предмет*, тобто злочинець ставиться до жертви як до чогось, що можна використовувати та контролювати через обмеження та погрози, що забезпечить досягнення злочинної мети (наприклад, крадіжки, шахрайства тощо).

2. *Жертва як засіб*, тобто для виразу власного негативного емоційного стану, наприклад, гніву або невдоволення, що може призводити до жорстокого

насилля або наруги над індивідом (зазвичай жертва може мати символічне значення, наприклад, жінки певної зовнішності).

3. *Жертва як особистість*, коли злочинець помилково вважає, що через насилля може досягти певної близькості з жертвою, оскільки створює наявну ступінь взаєморозуміння або міжособистісних відносин.

Румунський криміналіст, один із фундаторів сучасної віктимології Б. Мендельсоном, розробив власну типологію жертв:

1) *ідеальна жертва або абсолютно невинна жертва* (completely innocent victims) – це жертва, яка нічого не зробила для того, щоб спровокувати ситуацію кривдження;

2) *жертва невігластва або жертва з незначною провиною* (victims with minor guilt) – жертва вчиняє погано під тиском непоборного імпульсу та має певну ступінь провини у профілі власної віктимізації;

3) *жертва так само провинна, як і правопорушник* (voluntary victims) – це ті, хто вчиняють самогубство, прохають про евтаназію або погоджуються на групове самогубство;

4) *жертва більш провинна, ніж злочинець* (victims more guilty than the offender) – провокаційна жертва, коли її дії провокують правопорушника на скоєння злочину; безрозсудна жертва, що припускається дій поза меж соціального контролю;

5) *виключно провинна жертва* (victims who alone are guilty) – злочинна жертва (жертвою стає агресор внаслідок самооборони того, відносно кого їм вчинявся злочин); імітаційна жертва (жертва переслідує свій або чужий інтерес, як то претендує на отримання страховки, видаючи себе за жертву катастрофічної ситуації, якої насправді не було);

6) *уявна жертва* (the imaginary victims) (люди, які на підставі власних біопсихосоціальних особливостей стверджують, що є жертвами злочину, якого насправді не було, це індивіда з різними психічними захворюваннями (параноїдальними, шизофренічними тощо)).

3.2. Психологічне розуміння поняття «жертва»

У різних психологічних теоріях і підходах до розуміння жертви та власно віктимності індивіда застосовується специфічна аргументацію.

У *психоаналітичній концепції* ми знаходимо положення про те, що в основі формування віктимних настанов знаходиться психотравма, яка, як і всяке інше переживання викликає непоборні страждання або тривогу у дитини. Переживання є «непоборним» у тому випадку, коли звичайних захисних механізмів психіки, що З. Фройд називав «захисним екраном від стимулів», стає недостатньо. Травма у такому розумінні є гострим руйнівним переживанням дитячого аб'юзу, а кумулятивна травма викликається незадоволенням потребами в залежності. Незадоволення потреб, до яких відносяться й стани сильної депривації, («примітивної агонії» за Д. Віннікоттом), переживання яких є неймовірним, інколи задають значущої шкоди розвитку дитини. У цьому сенсі, внутрішні захисти, що будує психіка дитини, здебільшого, стають перешкодою до нормальної адаптації у подальшому житті.

Якщо травматичний захист уже виник, усі відносини з зовнішнім світом переходять до відома системи самозбереження. Те, що мало бути захистом проти подальшої або вторинної травматизації, стає наріжним каменем, протидією будь-яким спонтанним проявам «Я», спрямованим у зовнішній світ. Особистість виживає, але не може жити творчо, тому що її креативність блокована.

Погоджуючи питання про віктимність з психоаналітичною теорією, Ненсі Мак-Вільямс, запропонувала віднести до віктимних проявів депресивні та мазохисті особливості індивідів в непатологічному вимірі. Відомо, що депресивний стан характеризується непрохідною печаллю, зниженою енергетикою, ангедонією (нездатність радіти звичайним задоволенням).

3. Фройд депресивні стани спробував порівняти з нормальним переживанням горя й прийшов до висновку, що при звичайних реакціях, зовнішній світ переживається як зменшений (втрата значущої особистості), в той же час, як при депресивних станах горе переживається як щось втрачене та зруйноване. Агресія у депресивних людей спрямована у середину себе. Вони гостро відчують провину, з мукою усвідомлюють кожен аспект своїх гріхів та ігнорують власні добрі вчинки. Також спостерігається намагання вирішити всі конфліктні питання на користь інших і зберегти стосунки за будь-яку ціну.

Мазохисте може розглядатися не тільки як самодеструктивне, що вміщує навмисні деструктивні дії (суїцид, самопошкодження), але й як схильність до пошуку нещасних випадків, або віктимність, як таку. Термін «мазохізм», що використовують психоаналітики, у даному випадку, не означає любові до болю або страждань. Перш за все, це випробовування болю та страждань у свідомій або несвідомій надії на деяке наступне благо.

Біхевіористська трактовка віктимності передбачає поділ жертви на три типи: нейтральний тип, жертва-співучасник і провокуюча жертва (К. Бартол, А. Burgess та ін.).

Нейтральний тип – це жертва, поведінка, спосіб життя якої адекватні та соціально позитивні, але у силу обставин вона знаходиться у певних зв'язках та відношеннях із потенційним кривдником. Акт агресії (стимульно реактивний прояв) зумовлений особистісними якостями кривдника.

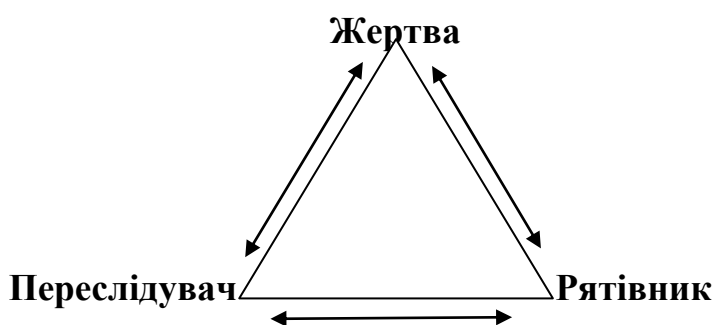
Жертва-співучасник потерпає від своєрідного «співавторства» в акті кривдження. Співучасть виявляється у двох формах: активній та пасивній. Активна форма є свідомою участю в акті кривдження, зі згодою на такі дії. При пасивній формі, жертва, хоча ніяк не виражає згоди на кривдження, все ж припускає його у силу облудності, байдужності, апатії або психічної неповноцінності.

Провокуюча жертва – це така жертва, яка своїми власними діями штовхає на кривдження, створює сприятливі обставини. Провокуюча поведінка може проявлятися як в активній, так і пасивній формах.

Активна форма провокації спостерігається у тих випадках, коли потенційна жертва своїми діями прямо або безпосередньо викликає на себе агресію. У залежності від ступеня усвідомлення, її дії можна поділити на пряму та опосередковану провокації. При прямій провокації жертва бере на себе ініціативу здійснення проти неї насильства, нанесення їй певної шкоди. При опосередкованій провокації в активній формі, жертва своїми негативними діями викликає проти себе агресивну реакцію.

Пасивна форма провокації виявляється в необережних або інших діях можливої жертви, що створюють умови для здійснення акту кривдження.

Цікавим виявляється ще один підхід щодо психологічного розуміння того, що таке жертва. Це так званий **трикутник Карпмана** (англ. *Karpman drama triangle*; інша назва – «трикутник долі») – психосоціальна модель взаємодії між людьми у трансактному аналізі, що була вперше описана Стівеном Карпманом у 1968 р. у статті *Fairy Tales and Script Drama Analysis*.

Модель передбачає взаємодію трьох ролей: **роль жертви** (той, хто знаходиться під впливом іншої людини або ситуації, не приймає на себе відповідальності за те, що з нею відбувається, тому що вважає, що від неї нічого не залежить), **роль переслідувача** (той, хто є агресором, намагається контролювати інших, тисне або кривдить жертву) та **роль рятівника** (той, хто втручається у ситуацію, прагне допомогти жертві або агресору, але переймається не скільки турботою про інших, а власним бажанням самоствердження, відчути власну значущість). При цьому, як зазначав трансактний аналітик Клод Штайнер «Жертва насправді виявляється не такою

й безпорадною, як себе відчуває. Рятівник насправді не допомагає, а Переслідувач часто не має обґрунтованих претензій».

Серед науковців (С. Гарькавець, С. Яковенко та ін.) існує й думка про існування *універсального типу жертви* – це індивіди, які володіють явно вираженими особистісними рисами або фізичними даними, що визначають їх високу потенційну уразливість відносно різних видів злочинів.

У цьому сенсі буде доречним зазначити про так званий *комплекс жертви (віктимогенний комплекс)*, що формується на підставі переживань, які пов'язані з негативним досвідом психологічного сприйняття людиною оточуючого світу, що має своїм підґрунтям різні кризисні життєві ситуації (насилля, переслідування, залежність тощо), проблеми в особистому житті, втрати та травмуючі події, потрапляння у катастрофи та катаклізми тощо.

Треба зазначити, що при наявності значної кількості ґрунтовних досліджень віктимності, що є у зарубіжній віктимологічній науці, виокремлення аспектів, що мають суто психологічні характеристики представлено не достатньо повно. З цього виникає проблема й визначення самого поняття «жертви» у психологічному сенсі.

Існує цілий ряд визначень жертви, які застосовуються у різних конкретних галузях знань: жертва автокатастрофи, природного катаклізму, техногенної аварії, помсти, шахрайства, шантажу, зґвалтування, вбивства, евентуальна, децидивна, потенційна, сприятлива тощо. Узагалі не можна стверджувати, що такі поняття є дещо хибними, але базові поняття, на яких будується зміст кожного з даних термінів, різні. А, оскільки поняття жертви багатокомпонентне, то це і виявляє певні труднощі у розумінні семантики терміну «жертва».

Разом із цим, зарубіжні та вітчизняні кримінологи, віктимологи, соціологи та психологи (О. Джужа, Д. Кантер, В. Лефтеров, Д. Рівман, С. Яковенко, Т. Kirchengast, Р. Davies, Р. Francis, С. Greer, S. Walklate та ін.) досить всебічливо дослідили чинники та умови, завдяки яким індивід

перетворюється у жертву. Проте залишаються дискусійними психологічні механізми такого перетворення.

Як зазначає відомий зарубіжний дослідник віктимної поведінки Е. Віано: «Нажаль, досягненні результати можуть зовсім не відповідати тому, чого насправді прагне жертва. Інформація про це достатньо мізерна. Більшість віктимологічних досліджень зосереджені на соціологічних проблемах – хто частіше може стати жертвою, яка інтенсивність та ознаки віктимізації, які послуги повинні бути надані жертвам. Як наслідок, незважаючи на наявні багаточисельні дані про жертви злочинів наші уявлення, переконання та витоки можуть зовсім не відповідати у реальності тому, що означає – бути жертвою».

3.3. Теорії жертви

Натепер в кримінальній та загальній віктимології існує кілька теорій, що пробують надати розуміння того, що таке «жертв» та чим зумовлено її виникнення.

Теорія необачної жертви (Victim Precipitation Theory) – концептуальний підхід, згідно якого особистісні характеристики індивіда підвищують рівень її віктимної уразливості. Це перша теорія віктимізації, що будується на положеннях розробленими Г. Хентігом, Б. Мендельсоном, С. Шафером, Б. Вольфгангом і М. Аміром.

Злочинець може виокремити потенційну жертву серед інших, оскільки вона володіє певними віктимними характерними ознаками (вік, стать або гендерна ідентичність, сексуальна орієнтація, фізичні кондиції, невербальні прояви тощо). Це може бути як кривдження жертви на ґрунті ненависті злочинця щодо належності її до певної соціальної групи (наприклад, расова нетерпимість), так й бути пов'язано з виконанням нею певних функцій або здійснення певної діяльності (наприклад, злочинець може переслідувати іншого

за його політичні погляди, або заздрити іншому щодо його підвищення на службі або отримання ним нагороди).

Теорія оточуючого середовища (*Deviant Place Theory*) – концептуальний підхід стверджує, що оточуюче середовище (криміногенна місцевість) є значущим чинником того, що індивід стає жертвою злочину. Люди з більшою вірогідністю стануть жертвою злочину, якщо опиняться у криміногенному районі міста. Грабіжник скоріше здійснить напад на людину, що знаходиться на самоті у темному, небезпечному місці, ніж у добре освітленому та наповненому людьми. Чим частіше людина потрапляє у небезпечні райони міста, тим вище ризик для неї стати жертвою.

Наприклад, на підставі досліджень проведених у США Джеффри Донованом з колегами (у 2010 р. Портленд, штат Орегон та у 2012 р. Балтимор, штат Меріленд) було з'ясовано, що велика кількість дерев, яка росте у певному районі міста, відповідає низькому рівню віктимізації мешканців або рівню насильницьких злочинів. На думку дослідників вуличні дерева можуть впливати на рівень злочинності завдяки тому, що потенційні злочинці бачать та розуміють, що у даному районі громада піклується про порядок, а відтак злочинець з великою вірогідністю буде своєчасно затриманий.

Також існує зв'язок теорії оточуючого середовища з соціально-економічними підходами до віктимізації (L. Wolhuter, N Olley, D. Denham та ін.). Домогосподарства з низькими прибутками з більшою вірогідністю знаходяться у небезпечних районах міста або поруч з ними, а їх мешканці мають великий рівень віктимної уразливості.

Теорія рутинної діяльності (*Routine Activities Theory*) – люди стають жертвами крадіжок власного майна або пограбувань внаслідок взаємодії трьох змінних, що відтворюють повсякденну діяльність сучасних людей (B. Fisher, B. Reyns, J. Sloan та ін.).

1. Злочинці мають можливість спостерігати об'єкти крадіжок і пограбувань, відчують наявність у них речей, що можна продати або використати для задоволення власних потреб.

2. Слабо захищені будівлі або відсутність комунікації між мешканцями будинків, сусідами та незадовільна робота правоохоронних органів.

3. Наявність мотивованих злочинців, які не мають та не бажають мати інших джерел для виживання крім тих, що пов'язані з крадіжками та пограбуваннями.

Теорія способу життя (Lifestyle Theory) – концептуальний підхід передбачає, що індивід може реалізувати власну віктимність на підставі певного способу життя або того, що він обирає (W. Doerner, S. Lab та ін.). Наприклад, людина переймається азартними іграми, є залежною від спиртних напоїв або психоактивних речовин, а тому може стати «легкою жертвою» шахраїв. Або, відкрите носіння коштовних прикрас, демонстрування наявних грошових коштів у своєму гаманці оточуючим, спілкування або взаємодія зі злочинцями – ці та інші аналогічні особливості способу життя можуть призвести людину до перетворення на жертву злочину.

Дана теорія ґрунтується на таких передумовах: спосіб життя визначає вірогідність особистої віктимізації через проміжні змінні впливу та асоціації; спосіб життя впливає на процес комунікації з іншими людьми, які належать до соціальних груп з низькою віктимною уразливістю; нерівномірний розподіл кримінальної віктимізації у просторі та часі може призвести до виникнення місць та періодів підвищеного ризику; злочинці не складають репрезентативну вибірку населення в цілому, а тому це призводить до появи людей з високим рівнем віктимної уразливості.

Соціально-психологічна теорія віктимології особистості – предметом вивчення є інтерактивний віктимогенез особистості. Теоретичний напрямок розроблений соціологом Є. В. Руденським, який розглядає віктимність особистості як соціально-психологічну уразливість до критичних ситуацій соціального функціонування особистості та деструктивних соціальних впливів, та як віктимогенна уразливість особистості, що формує ризик її трансформації у віктимний соціально-психологічний тип. Віктимний тип особистості – це жертва соціалізаційного дефекту онтогенезу.

Таким чином переважна більшість зарубіжних дослідників віктимності та віктимної поведінки індивіда вважають, що основними чинниками його віктимізації виступають:

– *соціальні або соціологічні* характеристики жертви (вік, стать, соціальний статус, матеріальне положення тощо);

– *кримінологічні* характеристики (наявність самої віктимогенної ситуації, поведінка жертви в предзлочинний період, у момент здійснення злочину та після його здійснення);

– *психологічні* характеристики (активність-пасивність, спрямованість, свідоме та неусвідомлене, недостатній відгук на потребу у піклування, конфлікти у родині, тривалі неприємності, брутальність оточуючого соціального середовища, дефіцит схвалення, надмірні фізичні навантаження, відставання у розвитку когнітивної сфери, емоційна занедбаність, знижена особистісна відповідальність, деструктивне використання фантазії, кумулятивна травма, депресивні та мазохисті особливості в непатологічному вимірі, наявні патологічні стани);

– *соціально-психологічні* характеристики (нездатність до самозахисту або недостатня готовність до нього, особлива зовнішність та манери поводження, особливості спілкування та взаємодії з іншими, матеріальна та фінансова привабливість, невпевненість у собі, негативний попередній досвід, соціальні умови життя, урбаністичне перевантаження, провокуюча або сприятлива поведінка);

– *генетичні* характеристики (дурна спадкоємність).

3.4. Соціально-психологічні особливості зв'язку між жертвою та її насильником

Насильством прийнято визначати примусовий психічний або фізичний вплив (примус) однієї сторони стосовно іншої, що змушує цю сторону робити що-небудь усупереч власній волі, бажанням, потребам та інтересам, із заподіянням їй матеріального збитку, нанесення тілесних ушкоджень або психічних травм.

Злочинне насильство представляє собою незаконне застосування сили й за формою поділяються на:

- убивство;
- пограбування;
- розбійний напад;
- зґвалтування та інші сексуальні домагання;
- нанесення тяжких тілесних ушкоджень.

Убивство, як одна з форм насильства (у тому числі й злочинного), може бути скоєно й з метою самооборони та, відповідно, може бути виправдане в суді. Злочинне вбивство, ряд дослідників, а також законодавчо у багатьох державах, підрозділяють на тяжке убивство, що означає навмисне протизаконне позбавлення життя та просте вбивство – протизаконне позбавлення життя у відповідь на провокацію або ненавмисне за недбалістю.

Різні види нападу визначаються як дії, що викликають різні тілесні ушкодження (каліцтва) При цьому, виділяють простий напад або погрозу, спробу нанести шкоду, які не доходять до активної дією та розбійний напад – пограбування з застосуванням сили або погрозою фізичного насилля.

Зґвалтування або сексуальний злочин визначається як «вступ у статевий зв'язок із застосуванням насильства та проти волі об'єкта сексуального домагання». Під сексуальне насильство можуть підпадати й різні парафілії, що означають відхилення (para) від того, до чого людина випробовує потяг (philia). Наприклад: *ексгібіціонізм* – демонстрація геніталій незнайомим людям, іноді

супроводжуваний мастурбацією; *фроттеризм* – торкатися людини проти її згоди, з метою отримати сексуальне задоволення; *педофілія* – статева активність відносно дитини препубертатного віку, з боку 16 літньої або більш старшої особи (як мінімум на 5 років старше дитини).

Такі злочини, як підпал, нанесення збитку внаслідок злочинних дій і порушення техніки безпеки на виробництві, можуть спричинити за собою тяжкі тілесні ушкодження, але їх звичайно не відносять до категорії насильства.

Психологічний «корінь» насильства виявляється в тому, що злочинець (у багато в чому не усвідомлено) приписує жертві здатність задовольнити його потреби або вести себе у відповідності з його уявленнями про належну поведінку, а потім у тій або іншій формі вимагає їхнього задоволення та відповідного ставлення.

Особливо показовим є зв'язком між насильником та її жертвою, що був позначений як *стокгольмський синдром* (англ. *Stockholm Syndrome*) – стан жертви, коли спостерігається невинувато доброзичливе її ставлення до злочинця, спроби його виправдання та навіть захисту, внаслідок чого може бути викривленою інформація про сам злочин та особу злочинця.

Натепер існує кілька синонімів «стокгольмського синдрому»: «стокгольмський фактор», «синдром ідентифікації заручника», «синдром здорового глузду», «синдром виживання заручника» тощо. При цьому, слід зазначити, що механізм психологічного захисту, який знаходиться у підґрунті «стокгольмського синдрому», вперше був описаний Анною Фройд у 1936 р. та отримав назву «ідентифікації з агресором».

Авторство терміну належить криміналісту Нільсу Біджероту (Nils Bejerot), який ввів його у науковий обіг, коли вивчав ситуацію, що виникла під час захоплення заручників у Стокгольмі, в серпні 1973 р. при пограбуванні банку «Kreditbanken». Два злочинця захопили у банку чотирьох заручників, чоловіка та трьох жінок, яких на протязі шести днів утримували погрозами вбивства. Але знаходячись у поліцейській облозі, ділилися з заручниками їжею та водою. На момент звільнення відбулося неочікуване – заручники встали на

б'ік злочинців і перешкоджали поліцейським їх звільнити. Після захоплення злочинців, їхні жертви стали просити суд про амністію для них. Крім цього, жертви навіщали злочинців у тюрмі, а одна заручниця навіть розвелася зі своїм чоловіком, щоб поклястися у вірності одному з злочинців. Через деякий час дві жінки, що були заручниками, обручились зі своїми кривдниками.

Стокгольмський синдром характеризується:

- жертва починає ототожнювати себе зі злочинцем, прагне отримати захист від нього; продукується хибна думка, що злочинець не буде кривдити жертву, якщо вона буде поводити себе як він хоче;

- жертва вважає, що засоби, які використовують її рятівники, скоріше за все нанесуть їй шкоду, а ситуація спасіння стане смертельно небезпечною, тому наявна ситуація є стерпною та бажаною;

- тривалий час знаходження поряд із злочинцем приводить до того, що жертва починає бачити у нього людину, поділяти його проблеми та прагнення; жертва може вважати, що позиція злочинця на даний момент є абсолютно правильною, а тому слід його підтримувати;

- жертва пробує емоційно дистанціюватися від загрозової ситуації, а в залежності від ступеню ототожнення себе зі злочинцем може вважати, що потенційні рятівники та їхня наполегливість більше мають провину у тому, що відбувається.

«Стокгольмський синдром» також може бути зрозумілим й як «синдром заручника родинних стосунків». У побуті іноді виникають ситуації, коли жінка, що перенесла насилля від свого співмешканця, потім стає на захист свого кривдника й не бажає його покарання.

Разом із цим, у багатьох випадках жертва вбивства, жертва катування і жертва зґвалтування бувають знайомі зі своїм насильником. Жертви шахраїв, хоча і менше інформовані про тих, хто робить їх об'єктами своїх злочинних зазіхань, тим не менше, також можуть бути знайомі з ними або знати їх в обличчя.

Загальним у визначенні взаємозв'язку між злочинцем та його жертвою є та обставина, що психологічні якості жертв, так або інакше зв'язані з ознаками, що відносяться до загальної віктимності. Отже, виокремлення окремих якостей жертв, для проведення віктимологічного аналізу не є найбільш продуктивним методом пізнання. Істотно краще вивчати психологічні аспекти віктимності у рамках цілісного криміногенного комплексу.

Аналіз механізмів конкретного злочину зобов'язаний включати аналіз конкретної ситуації, у якій діє злочинець. Адже ситуації не тільки визначають вибір способу дії, але в окремих випадках породжують і нові стимули до дії. Так, сварка або конфлікт можуть перерости у жорстке протистояння між партнерами і привести до вбивства одного з них, навіть якщо раніше це не входило в плани потенційного вбивці. Саме ситуативний контекст, наприклад тяжка образа, і може привести до такої розв'язці подій.

Соціальний, правовий, фізичний і психологічний статуси, поведінка, а нерідко і психічний стан жертви у випадках, коли злочин відбувається при безпосередній взаємодії з жертвою, складають елементи ситуації, у якій діє злочинець. Тому, важливим є врахування наявності зв'язку між жертвою та злочинцем не тільки саме перед скоєнням злочину, але і у період їхнього знайомства, що може досить докладно характеризувати жертву та її насильника.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1

1.1. Про яку жертву йде мова у нарисі.

«З цією людиною могло трапитися будь-що. Але головне, вона була надмірно довірлива, некомпетентна, легковірна. Оточуючі, якщо володіли даром навіювання, здібні були її примусити віддати останні гроші, обіцяючи золоті гори та молочні береги.»

1.2. Відомо, що у США жертвами нападу з метою пограбування (робрі) звичайно стають чоловіки «на вулицях». Статистичні дані свідчать, що такі злочини також поширені у Південній Америці. Чому існує така тенденція, з чим вона може бути пов'язана?

Питання для когнітивної рефлексії

1. Які основні соціально-психологічні чинники можуть характеризувати жертв насильницьких злочинів?
2. Що таке насильство, які існують форми його прояву?
3. Який існує зв'язок між жертвою та її насильником?
4. Які форми сексуальних парафілій можуть детермінувати статеві злочини?
5. Чим зумовлене виникнення «стокгольмського синдрому»?

РОЗДІЛ 4

Основні психологічні проблеми віктимної поведінки

4.1. Поняття «сприятливої поведінки»

Проблема «сприятливого поводження» виникла в контексті концепції *сприятливої жертви* (від лат. *victim precipitation*), що була розвита у руслі віктимологічних досліджень.

Першим, хто ужив дану термінологію, був ізраїльський учений-кримінолог Менахем Амір. Дослідник під «*сприятливою поведінкою*» розумів таке поводження потерпілої, яке могло бути інтерпретоване злочинцем як явне запрошення до сексуальній взаємодії, виступати як знак того, що жертва буде доступна, якщо він виявить достатню наполегливість.

«Сприятлива поведінка» за визначенням М. Аміра, може виступати в двох видах: або як «необґрунтована довіра», коли потерпіла погоджується на участь у розважальних заходах тощо, або як «помилка» – брутальна та необережна поспішність, недостатньо сильний опір сексуальним домаганням.

М. Амір вивчаючи жертв зґвалтувань констатував наступні «сприятливі» прояви: приналежність злочинця і жертви до одній расі; знайомство жертви і злочинця; молодий вік жертви (15-19 рр.); вживання алкоголю до зустрічі з злочинцем або разом із ним; «погана» репутація жертви; проживання жертви і злочинця в одному районі; зустріч жертви зі злочинцем у день зазіхання в компанії; скоєння злочину в значному віддаленні від місця проживання злочинця і жертви; використання злочинцем різних форм примуса, у тому числі досить грубих; приниження жертви і знущання над нею. Ці дані отримані шляхом статистичного порівняння 122 випадків зґвалтування «сприятливих» жертв і 524 випадків «несприятливих». Розходження виявилися статистично значущими.

Виходячи з отриманих даних М. Амір зробив висновок, що злочинець, який діяв в умовах «сприятливої жертви», повинен каратися менш жорстко, ніж той, який вчиняв зґвалтування «несприятливої» жертви.

У вітчизняній віктимології «сприятлива поведінка» підрозділяється на *провокуючу* або *товчкову* – породжує у злочинця, на перших етапах взаємодії, впевненість у приступності партнерки і *сприятливу* – поступово, завдяки аморальному поводженню потерпілої, що формує у злочинця припущення про можливість здійснення статевого акту зі згоди партнерки або як морально небездоганне, що полегшує здійснення злочину.

Вітчизняні дослідники відзначають, що у випадку, коли негативно розцінюване з точки зору моралі поводження потерпілої грали значну роль у породженні злочину, тобто, сприяли виникненню у суб'єкта злочину наміру вчинити зґвалтування або полегшували реалізацію цього наміру – провина злочинця буде менше.

Однак, необхідно відзначити, що на сьогодні немає єдиного для всіх розуміння про те, яку поведінку можна вважати «сприятливою». Причина цього полягає в тому, що під дане визначення можна підвести будь-яку соціальну активність жертви. Так, не вчасно закриті вхідні двері, занадто яскрава манера вдягатися, надмірна товариськість і багато чого іншого, що роблять жінки, може бути розцінена злочинцем як сприяння зґвалтуванню.

Ряд психологічних досліджень показали, що дівчата-жертви зґвалтувань, особливо неповнолітні, не розуміли того, що своєю поведінкою провокували чоловіків на статеве домагання або яким-небудь іншим чином полегшували вчинення злочину. Відсутність соціального досвіду, а також недостатньо розвинена когнітивна сфера можуть свідомо експлуатуватися більш досвідченим у статевих відносинах злочинцем.

Одним із чинником «сприятливої поведінки» може виступати феномен «навченої беспорядності», що був досліджений американським психологом Мартіном Селігманом, одним із засновків сучасної позитивної психології.

Навчена безпорадність – пасивна, неадаптована поведінка людина, що є результатом:

1) відсутності досвіду власної автономії у дитинстві (гіперопіка з боку батьків);

2) досвіду тривалого спостереження за іншими, які знаходилися у стані безпорадності (наприклад, телевізійні сцени про беззахисних жертв, літературних героїв тощо);

3) досвід переживання несприятливих подій, набуття негативного досвіду щодо можливості контролю подій власного життя та перенос їх на інші ситуації (наприклад, негаразди у школі, смерть близьких, неможливість працевлаштуватися або втрата роботи тощо).

Таким чином, щоб запобігати утворенню «сприятливої поведінки» жертви на підставі її особистісної незрілості, сформованої навченої безпорадності, неосвіченості в міжособистісній взаємодії треба проводити відповідну превентивну роботу, і в першу чергу, з неповнолітніми та жінками.

4.2. Психологічні детермінанти віктимогенної уразливості індивідів

При аналізі детермінації віктимного поведіння індивіда слід звернути увагу на акцентуації характеру особистості. Як відомо **акцентуації характеру** (з лат. *accentus* – наголос) – це виразність окремих рис характеру людини, які мають вихід за межі норми, що межують із патологічними проявами в її психіці та поведінці; це надмірне посилення окремих характерологічних рис особистості, що виявляються у вибіркового ставленні її до певного роду впливів при достатній стійкості до інших.

Німецький лікар-психіатр Карл Леонгардом описав такі типи акцентуацій характеру.

1. **Афективно-лабільний (циклоїдний) тип** – характерна зміна гіпертимних і дістимних станів, іноді без наочних зовнішніх причин. На перший план

виступають то один, то інший з двох полюсів, іноді без усяких наочних зовнішніх мотивів, а іноді у зв'язку з тими або іншими конкретними подіями. Події, що надають радощі викликають у таких людей не тільки позитивні емоції, але й супроводжуються загальною картиною гіпертемії (спрага діяльності, підвищена балакучість, стрибки ідей). Сумні події викликають пригніченість, гальмують реакції та мислення.

У стані гіпертемії підвищується віктимна вразливість за рахунок зростання довірливості та необачності. У стані пригнічення – віктимогенність збільшується, оскільки індивід привертає до себе увагу різних шахраїв.

2. *Гіпертимний тип* – характеризується піднесенням настроєм, що поєднується з жагою діяльності, підвищеною балакучістю, тенденцією постійно відхилятися від теми розмови, великою рухливістю, товариськістю, виразністю невербальних компонентів спілкування. Такі індивіди скрізь вносять багато шуму, прагнуть до лідерства, мають високий життєвий тонус, хороший апетит і здоровий сон, підвищену самооцінку та недостатньо серйозно ставляться до своїх обов'язків, важко переносять умови жорсткої дисципліни, монотонну діяльність, вимушену самотність.

Віктимність зростає, коли гіпертим ділиться конфіденційною інформацією або пробує ще підвищити власну самооцінку.

3. *Демонстративний тип* – це прояви демонстративної поведінки, рухливості, легкості у встановленні контактів, артистизму, схильність до фантазування, позерства й прикидання. Індивід володіє підвищеною здатністю до витіснення, може повністю забувати те, про що знати не бажає, що розковує його у брехні, яку екстраполює з невинним обличчям, оскільки те, про що він говорить у даний момент, для нього є правдою. Брехня спрямована на прикрашання себе, задоволення жаги постійної уваги (нехай навіть негативної) до своєї особи. Демонструє високу пристосованість до людей, емоційну лабільність при відсутності дійсних глибоких почуттів, схильність до інтриг (при зовні м'якої манері спілкування).

Демонстрант підвищує власну віктимогенну вразливість, коли прагне привернути до себе увагу оточуючих, поводить себе необачно та зухвало.

4. *Дістимний тип* – відрізняються серйозністю, пригніченістю настрою, повільністю, слабкістю вольових зусиль, песимістичним ставлення до майбутнього, заниженою самооцінкою, низькою комунікабельністю, небагатослівністю, схильні фіксуватися на тіньових сторонах життя але в той же час сумлінні, мають загострене почуття справедливості.

Віктимність підвищується у випадках некритичного ставлення до власних спроможностей, продукування ініціативи щодо захисту справедливості.

5. *Екзальтований тип* – характеризує особистість з високою інтенсивністю темпу наростання реакцій, їхньої зовнішньої інтенсивності, яка легко приходить в захват від радісних подій та у відчай від сумних, а екзальтація найчастіше мотивується тонкими, альтруїстичними спонуканнями. Така людина прив'язана до близьких, друзів, а радість за них, за їх удачі може бути надзвичайно сильною, до глибини душі її може захопити любов до мистецтва, природи та переживання релігійного порядку.

Віктимність має тенденцію до зростання, коли виникає некритичне ставлення до соціальної дійсності, відносин з іншими людьми.

6. *Екстравертований тип* – характеризується спрямованістю до того, що приходить ззовні, спрямованістю реакцій на зовнішні подразники; властиві імпульсивність вчинків, радість від спілкування з людьми, пошук нових переживань, схильні до чужого впливу, власні думки не відрізняються стійкістю.

Екстраверт знижує власний віктимогенний поріг, коли потрапляє у залежність від інших, які грають на його самозакоханості та марнославстві.

7. *Емотивний тип* – характеризується чутливими та глибокими реакціями в області тонких емоцій, споріднених екзальтованим проявам, але не занадто бурхливим. Особистості такого типу характерні прояви емоційності, чутливості, чуйності, сердечності та вразливості, вона рідко вступає в

конфлікти, образи носить в собі, не виливаючи назовні, має загострене почуття обов'язку, продукує старанність та виконавчу дисципліну.

Віктимність підвищується у разі руйнування довірливих відносин з іншими, неспроможності подолати травматичні ситуації або опанування негативних афективних станів.

8. *Застрагаючий (ригідний) тип* – характеризується високим рівнем затримки афектів, коли індивід «застряє» на власних почуттях, думках, не може забути образ, інертний в моториці, схильний до затяжних конфліктів, чітко визначає коло ворогів і друзів, амбіційний, підозрілий, надмірно самовпевнений, ревнивий, відрізняється мстивістю, але й виявляє велику наполегливість у досягненні власних цілей.

Віктимогенна вразливість ригідної особистості зростає, коли вона стає неспроможною опанувати власні негативні афективні стани, обирає контрпродуктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях.

9. *Збудливий тип* – характеризується низькою контактністю у спілкування, загальмованістю вербальних і невербальних реакцій. Схильний до брутального поведіння з іншими та конфліктам, у яких виступає як активний, провокуючий суб'єкт. Не шукає шляхів до примирення, не стриманий, а з іншими не поводитьься толерантно. Праця та навчання не є для такої особистості привабливими, вона не переймається майбутнім, живе теперішнім, обирає домінуючі ролі, вибираючи для спілкування найбільш слабких. У стані емоційного збудження стає надмірно дратівливим, не здібний контролювати власну поведінку.

Віктимність підвищується за рахунок агресивного поведіння, неспроможності опанувати власні афективні стани, прагнення вчинити насилля або кривдження над іншими.

10. *Інтровертований тип* – характеризує особистість, яка живе не стільки відчуттями, скільки уявленнями, а зовнішні події менше впливають на життя, ніж те, що вона про них думає. Якщо розумна ступінь інтровертованості сприяє виробленню самотійного судження, то її надмірність заглиблює у світ

іраціональних ідей, тобто проблеми релігії або ідеалістичної філософії, людина тримається осторонь, спілкується за необхідністю, любить самотність, про себе розповідає мало, власні переживання не розкриває, повільна та нерішуча у вчинках.

Інтроверт підвищує власну віктимність, коли заглиблюється у саморефлексію та не помічає тих, хто його оточує, перестає контролювати особистісний простір спілкування.

11. *Педантичний (ананкастичний) тип* – характеризується надмірною пунктуальністю, скрупульозністю, орієнтованою на високу якість роботи, а також повільністю у прийнятті рішень, схильністю до частих самоперевірок. Педант все звіщує, аналізує та шукає найбільш оптимальний спосіб вирішення проблеми. Все, що почав, доводить до кінця й прагне, щоб завершення було ідеальним. Сумлінний, акуратний, надійний у справах, але схильний до формалізму. У конфлікти вступає рідко, скоріше у ролі пасивного суб'єкту конфліктної взаємодії, ніж активного.

Педант знижує власний віктимогенний поріг, коли не проявляє потрібної рішучості у прийнятті рішень або поводить себе не нав'язливо стосовно інших.

12. *Тривожний тип* – властивий особистості, якій притаманні низький рівень комунікаційних проявів, мінорний настрій, полохливість, невпевненість у собі, образливість, покірність, невміння відстояти свою позицію в суперечці. Діти тривожного типу часто бояться темряви, тварин, залишатися на самоті, цураються активних однолітків, відчувають почуття страху та сором'язливості. У дорослих представників даного типу виражено почуття обов'язку та відповідальності, високі моральні та етичні вимоги.

Віктимність підвищується зі збільшенням рівня невротичності індивіда, неспроможністю опанувати власного афективного збудження.

Слід зазначити, що у процесі продукування віктимного поведіння індивіда значно роль відіграють його віктимогенна уразливість та віктимогенний потенціал, віктимогенна ситуація та віктимні сценарії життєдіяльності.

Віктимогенна уразливість – це підвищена об’єктивна можливість індивіда, його здібність стати жертвою внаслідок власних активних або пасивних дій, індивідуально-психологічних особливостей розвитку (наприклад, фізичні вади, природна фізична слабкість, хвороба, похилий або дитячий вік тощо).

Віктимогенний потенціал – система властивостей індивіда, групи або організації, що утворює небезпеку скоєння відносно них кривдних, злочинних дій.

Віктимогенна ситуація – це ситуація, що склалася для потерпілого внаслідок або його активності, або з незалежних від нього обставин, що сприяє злочинцю посягати на його життя, здоров’я, цінності та речі.

Віктимні сценарії – взірці соціально-небезпечної, віктимоуразливої поведінки, що непомітно та поступово засвоюються індивідами з соціокультурного простору, в якому відбувається їх дорослішання та соціалізація.

Також на посилення віктимізації індивідів значно впливає так звана **вторинна віктимізація** – непряме заподіяння шкоди жертві злочину, що пов’язано зі ставленням до неї ближнього соціального оточення, соціальних груп, органів соціального контролю, правоохоронців, адвокатів, лікарів тощо. Типові форми вторинної віктимізації жертви, що призводять до її десоціалізації – стереотипна упередженість у «провинності» жертви, зневажливе та негативне ставлення до неї, стереотипне уявлення «гріхопадіння жертви», приниження її гідності тощо.

4.3. Методичний інструментарій дослідження віктимності особистості

Емпіричне вивчення віктимних проявів особистості можливо здійснювати на підставі різноманітних психологічних методів і методик.

Тест-опитувальник Леонгарда-Шмішека призначений для діагностики типів акцентуацій характерних рис особистості та є модифікацією «Методики вивчення акцентуацій особистості К. Леонгарда» (див. додаток А).

Згідно К. Леонгарду, **акцентуація** – це «загострення» деяких якостей особистості або її індивідуальних властивостей. При цьому акцентуації особистості до певної міри не є психопатологічними проявами особистості. Тест-опитувальник надає можливість з'ясувати й певні віктимні особливості, що властиві тим або іншим акцентуаціям характеру людини.

За допомогою *методики діагностики рівня невротизації* (за Л. І. Вассерманом) можна з'ясувати наскільки виражена емоційна збудливість особистості, внаслідок чого з'являються такі негативні переживання, як тривожність, напруженість, занепокоєння, розгубленість, дритівливість, що виступають релевантними показниками її віктимогенної уразливості (див. додаток Б).

За допомогою *методики діагностики стратегії поведінки у конфлікті* К. Томаса & Р. Кілмена (див. додаток В) можливо з'ясувати п'ять основних стратегій поведінки індивідів у різних конфліктних ситуаціях, у тому числі, що мають віктимогенне значення:

1) *конкуренція*, коли кожен із учасників конфлікту прагне перемогти, турбується лише про власні інтереси. Стратегія пов'язана з агресивною поведінкою особистості та може бути ефективна в ситуаціях загроз або таких, що перешкоджають досягненню цілей, але може призвести до загострення конфлікту та тяжких наслідків для опонентів;

2) *уникання (втеча)*, коли індивід прагне уникнути конфлікту, не звертати на нього увагу, оскільки зачеплена проблема або є не важливою для людини, або не хоче витратити сили на її вирішення, або коли відчуває, що перебуває у

безнадійному становищі. Стратегія доречна, коли: предмет конфлікту для індивіда не є важливою цінністю; людина прагне прийняти рішення, але не знає, як вчинити; є надія, що конфлікт може розв'язатися сам собою; натепер відсутні ресурси для ефективного розв'язання конфлікту, але вони можуть з'явитися у майбутньому;

3) *присотування*, коли індивід намагається не виявляти ознак конфронтації, виявляє терпимість та солідарність. Стратегія зумовлює встановлення тимчасового спокою та є корисною у тих ситуаціях, коли один з опонентів не може отримати верх, оскільки інший наділений більшою владою, або коли людина відчуває, що, трохи поступившись, вона мало втрачає. При цьому, якщо проблема залишається без вирішення але пофарбованою в негативні емоції, у майбутньому це призведе до вибуху, з дисфункціональними наслідками;

4) *компроміс*, коли ураховують інтереси протилежної сторони, але до певної міри, на підставі взаємних поступок. Стратегія виявляє часову ефективність, оскільки зменшує гостроту конфлікту, підвищує доброзичливість у стосунках, що дозволяє подолати конфлікт, але компромісне рішення має потенціальні загрози поновлення конфлікту, оскільки проблема залишилася невирішеною;

5) *співробітництво*, коли визнається право кожної сторони конфлікту на власну думку та існує можливість об'єктивного аналізу розбіжностей, знаходження загальноприйнятого рішення щодо вирішення проблеми. Стратегія є найбільш ефективною, оскільки опоненти не намагаються домогтися власних цілей за рахунок іншого, а спільно шукають шляхи вирішення проблеми.

Методика діагностики рівня емоційного вигорання В. В. Бойка (див. додаток Г) надає можливість з'ясувати наскільки індивід спроможний застосовувати механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на вибіркові психотравмуючі впливи. Вигорання певною мірою виявляється функціональним стереотипом,

оскільки дозволяє людині дозувати та економно витратити енергетичні ресурси. В той же час, можуть виникати дизфункціональні наслідки, коли вигорання негативно впливає на виконання професійних обов'язків, встановлення відносин з оточуючими та позбавляє людину адекватно діяти у ситуаціях підвищеної складності. Вигорання стає однією з головних причин підвищеної конфліктності особистості взагалі та зниження її віктимогенного порогу, зокрема.

Методика дослідження рівня агресії Басса-Дарки (Buss-Durkey Hostility Inventory (BDHI)) (див. додаток Д) призначена для діагностики агресивних і ворожих реакцій індивідів. Дослідниками були виокремлені такі види реакцій:

- 1) фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої людини;
- 2) непряма – агресія, що обхідним шляхом спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямовуються;
- 3) дратівливість – готовність до прояву негативних відчуттів за найменше збудження (запальність, грубість);
- 4) негативізм – опозиційна манера у поведінці від пасивного спротиву до активної боротьби проти встановлених звичаїв та законів;
- 5) образа – заздрість та ненависть до оточуючих за дійсні або уявні дії;
- 6) підозрілість – у діапазоні від недовіри до обережності відносно людей до переконання в тому, що інші люди планують та заподіюють шкоду;
- 7) вербальна агресія – вираз негативних відчуттів як через голосову форму (крик, вереск), так й через зміст мовних відповідей (прокляття, погрози, кривдження тощо);
- 8) відчуття провини – наявність можливого переконання суб'єкта у тому, що він є поганою людиною, що вчинив зло, а також відчуває докори сумління.

Методика широко розповсюджена у дослідженнях, але слід пам'ятати, що агресивність, як властивість особистості, та агресія, як акт поведінки, можуть бути зрозумілі у контексті цілісного психологічного аналізу мотиваційно-вольової сфери особистості, соціально-психологічного простору, у якому

конкретний індивід продукує агресію. Тому методику Басса-Дарки слід використовувати у сукупності з іншими методиками.

За допомогою опитувальника «Інсталяції образливості індивіда» (IOI-1) С. О. Гарькавця, С. І. Яковенко (див. додаток Е) можливо з'ясувати наскільки індивід є образливою особистістю, наскільки він гостро переживає несправедливість, приниження, невдячність тощо, що може вважати, як загрозу для власного повноцінного існування. Образа тлумачиться як емоційна реакція на несправедливе ставлення, що зачіпає відчуття власної гідності, або представляє собою відповідь на кривду та приниження. Ображена людина випробовує роздратування, обурення, злість, ненависть та, разом із цим, уражене самолюбство ввергає її в пригнічений стан, «затьмарює розум», провокує на імпульсивні реакції. Тому образлива людина – це завжди конфліктна особистість, з підвищеним рівнем віктимогенної уразливості.

У якості психологічних особливостей ображеного індивіда дослідниками були виокремлені його комунікативні властивості та особливості міжособистісної взаємодії (тривожність, замкнутість, боязкість, конформізм, прямолінійність, підозрілість), емоційно-вольові особливості (ригідність, експресивність, низький самоконтроль, напруження), локус контролю (інтернальність-екстернальність) та акцентуації характеру (застрагаючий та збудливий типи).

Образлива людина, як правило, надзвичайно чутлива до оціночних суджень, ригідна та схильна до акумуляції негативних почуттів, генерує прагнення помститися за будь-яку зручну можливість та вибухнути розрядкою у самий невідповідний момент. Тому, «образливість» розглядається авторами як риса особистості, а образливий індивід – це соціально незріла невротична особистість, що схильна до різних видів деструктивної активності, (агресії, помсти, інтригам тощо), що мають різну амплітуду інсталяції, які прямо або опосередковано спрямовані на покарання кривдника.

Образливість як риса особистості так або інакше властива кожному з нас, але амплітуда її проявів, спрямованість та гострота переживання мають дуже різні модуляції. Тому в опитувальнику виокремлено п'ять шкал.

Шкала 1. Образливість як ворожість або агресія.

Шкала 2. Образливість як помста.

Шкала 3. Образливість як упертість.

Шкала 4. Образливість як маніпуляція.

Шкала 5. Образливість як страх.

Образливість як ворожість або агресію – це почуттям неприязні, обурення, антагоністичним ставленням к іншим у цілому, що включає когнітивний, афективний та поведінковий компоненти. Тобто, ворожість – це, з одного боку, ненависть (сильно виражене відчуття ворожості), а з іншої, озлобленість (фрустрація як результат частого придушення образ та злості, озлоблення).

Образливість як помста проявляється внаслідок низького рівня його емоційного інтелекту (вміння сприймати, виражати, розуміти емоції та керувати ними). Такі індивіди схильні до дисфункціональної депресії, тривоги, гніву та агресії. Вони позбавлені емпатії, а озлоблення на інших, яких не можуть наказати зразу за нанесену нібито їм невибачну образу, призводить до генерування злісних і жорстоких намірів щодо покарання кривдника.

Образливість як упертість людина проявляє на рівні не сприйняття критики або покарання за непорядні вчинки. Здебільшого упертість властива особистостям у дитячому та підлітковому віці, й може бути визначено як активне відторгнення вимог інших людей, фрустрація егоїстичних потреб. Якщо людина є соціально незрілою, занадто емоційною, ригідною та інфантильною, ця форма образи веде до безкомпромісності, норовливості, незговірливості й навіть асоціальної та антисоціальної активності.

Образливість як маніпуляція продукує на рівні докору та неприязні. Образливий індивід намагається викликати почуття провини у кривдника, тобто загострити у нього страх перед покаранням, як зовнішнім, так й

внутрішнім, що супроводжується докором сумління, смиренністю перед неминучим. Маніпуляція як раз й полягає в тому, що ображений починає спеціально демонструвати свою ображеність, щоб закріпити, посилити приємне почуття переваги, що переходить у марнославство та пиху. Ображений таким чином заявляє, що він має право на суттєву компенсацію за нанесену образу, очікує її та, якщо не отримує, продукує крайню неприязнь та ворожість.

Образливість як страх інсталюється у якості специфічного переживання, що впливає з очікування загрози або небезпеки, які можуть відбутися за образливі дії кривдника. Переживання страху сприймається людьми як сигнал загрози для особистої безпеки, що супроводжується почуттям невпевненості, незахищеності, неможливості контролювати ситуацію. В образливої особистості страх може звужувати сприйняття та обмежувати вибір стратегій поведінки, у тому числі тих, що призводять до прощення та примирення з кривдником.

Опитувальник «Шкала локусу рольового конфлікту» П. П. Горностая (див. додаток Ж) дозволяє визначити схильність особистості обирати одну з двох стратегій поведінки у рольовому конфлікті: інтернальну або екстернальну, тобто, орієнтуватися відповідно на внутрішні або зовнішні детермінанти рольової поведінки (потреби, цінності, установки) з переважанням імовірності зовнішнього або внутрішнього рольового конфлікту. У першому випадку в особистості домінує тенденція відстоювати власну рольову ідентичність та будувати рольову поведінку згідно з нею, навіть якщо вона суперечить виконуваний ролі. У другому випадку рольова поведінка будується здебільшого у відповідності з рольовими очікуваннями, і якщо вони суперечать ідентичності та Я-концепції людини, то остання придушується, і розвивається інтраперсональний рольовий конфлікт.

П. П. Горностай зазначає, що одні особистості легко переносять зовнішні, але всіляко уникають внутрішніх протиріч, вони віддають перевагу орієнтації на внутрішні цінності, обираючи інтернальні стратегії поведінки в умовах рольового конфлікту. При цьому вони збільшують протиріччя між власною

рольовою поведінкою і соціальними очікуваннями, провокуючи зовнішній чи міжособистісний рольовий конфлікт. Інші особистості – навпаки, готові іти на великі внутрішні конфлікти, щоб уникнути суперечностей в міжособистісній сфері. Вони орієнтуються на зовнішню систему цінностей і обирають екстернальні стратегії, провокуючи внутрішній або внутрішньоособистісний рольовий конфлікт. Розходження в стратегіях рольової поведінки і визначається саме локусом рольового конфлікту. Рольовий конфлікт, природно, викликає напруження, яке зв'язане з негативними переживаннями різного ступеню важкості. Прагнучі позбавитись цих переживань, людина проявляє активність, що, зрештою і спонукає розвиток її особистості.

Власне, рольовий конфлікт переживається особистістю не в будь-якій ситуації задоволення базових потреб, а лише тоді, коли неможливо одночасно задовольнити потреби в рольовому навчінні та в рольовій самореалізації (тобто наслідувати соціальні експектації та розвивати рольову автономію). Проте, людина в своєму житті досить часто відчуває загострення рольового конфлікту, пов'язаного з розвитком її особистості. В суперечність періодично вступають всі типи психологічних ролей людини: від ситуативних до життєвих. Протиріччя останніх можна тлумачити, як життєву кризу особистості, що є неминучою віхою розгортання життєвого шляху людини.

Автор методика також стверджує, що у маленьких дітей спостерігається різна вираження проявів негативізму та нонконформізму, що є непрямими показниками інтернальності. Однак також правомірним є твердження, що поведінка дитини залежить від того, які стратегії заохочувалися, а які, навпаки, придушувалися батьками. Авторитарне виховання, блокування свободи та автономії дитини, батьківські заборони не лише формують відповідний життєвий сценарій людини (наприклад, сценарні заборони), а й сприяють зростанню тенденції екстернальності, що звужує можливості повноцінної рольової самореалізації особистості.

Методика рівня стійкості особистості до конфлікту (Н. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов) (див. додаток К) дозволяє виявити основні

стратегії поведінки у потенційній зоні конфлікту – міжособистісних спорах та опосередковано визначити рівень конфліктостійкості особистості. Власно **конфліктостійкість особистості** – це характеристика, що визначає рівень здібності індивіда оптимально організувати свою соціальну активність у складних ситуаціях соціальної взаємодії, безконфліктно вирішувати проблеми у відношеннях з іншими, а у конфлікті приходити до ефективного його подолання (*J. Morley, J. Webb, G. Stephensen, 1988*).

Високий рівень конфліктостійкості особистості передбачає виважені дії та вчинки у конфліктних ситуаціях, оптимізацію взаємодії у конфлікті, неприпустимість втягування себе у ескалацію конфлікту, зосередженість на конструктивних діях щодо продуктивного вирішення конфлікту. Тобто, високий рівень конфліктостійкості особистості виступає релевантним показником високого порогу її віктимогенної уразливості.

Конфліктостійкість особистості складається з таких компонентів.

Емоційний компонент – вміння керувати власним емоційним станом у предконфліктних і конфліктних ситуаціях, здібність відкрито виражати емоції, зберігаючи контроль за ними, не впадаючи у депресивний стан, коли конфлікт затягується або вирішується не на власну користь.

Вольовий компонент – це вміння регулювати власне емоційне збудження у конфліктній ситуації. Компонент забезпечує толерантне ставлення до чужої думки, самоконтроль, вміння надавати не упереджену оцінку, зводити до мінімуму викривлення сприйняття та наслідки когнітивних помилок.

Мотиваційний компонент – забезпечення адекватності спонук у ситуаціях, що утворюються та розвиваються за певним сценарієм.

Психомоторний компонент – забезпечення ефективної поведінки та дій індивіда, їхню виваженість та чіткість у відповідності до ситуації, що склалася. Перш за все, це вміння володіти власним тілом, ефективно керувати невербальними засобами комунікації (жести, міміка, пантоміміка, проксеміка (просторові характеристики), ольфакторика (запахові прояви)), паралінгвістичними (система вокалізації тональності голосу, його тембр,

висота, інтонація, мовні помилки) та екстралінгвістичними (позамовні прийоми – темп мови, паузи, зітхання, схлипи тощо) екстраполяціями.

Опитувальник Ч. Спілбергера (адаптація Ю. Л. Ханіна) та тест шкали оцінки особистої тривожності Дж. Тейлора (див. додаток Л та М) спрямовані на з'ясування рівня особистісної тривожності індивіда, що є релевантним критерієм віктимогенної уразливості індивіда, його неспроможності ефективно протистояти зовнішнім викликам у різноманітних життєвих ситуаціях.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1

1.1. На підставі наведених характеристик спробуйте скласти психологічний портрет жертви.

«Характеризується високим рівнем затримки афектів, коли індивід «застряє» на власних почуттях, думках, не може забути образ, інертний в моториці, схильний до затяжних конфліктів, чітко визначає коло ворогів і друзів, амбіційний, підозрілий, надмірно самовпевнений, ревнивий, відрізняється мстивістю, але й виявляє велику наполегливість у досягненні власних цілей».

1.2. Стверджується, що відсутність соціального досвіду, а також недостатньо розвинена когнітивна сфера дівчини можуть свідомо експлуатуватися більш досвідченим у статевих відносинах злочинцем. Щоб ви порадили, як психолог, батькам, щоб запобігти таким деструктивним підставам у поводженні їхніх доньок?

1.3. Пасивна, неадаптована поведінка індивіда часто стає причиною зниження його порогу віктимогенної уразливості. На що потрібно звертати особливу увагу при вихованні дітей, щоб не сформувати у них підвищену віктимну схильність у майбутньому?

Завдання 2

2.1. На підставі запропонованих методик щодо з'ясування віктимних уразливостей особистості спробуйте дослідити власні психологічні якості, що можуть бути релевантними показниками вашої віктимогенної недосконалості.

Питання для когнітивної рефлексії

1. Яку поведінку називають «сприятливою»?
2. У яких формах може проявлятися «сприятлива поведінка»?
3. Які групи потерпілих виокремлюють дослідники, що вивчають генезу такого злочину, як убивство?
4. Що таке «навчена безпорадність» та звідки вона виникає?
5. Які типи акцентуацій характеру виявляються найбільш віктомогенно уразливими?
6. Чому підвищується віктимність індивіда зі збільшенням рівня його невротичності.
7. Чому важливо зважати на соціо-культурний простір, у якому відбувається дорослішання та соціалізація дітей?

РОЗДІЛ 5

Гендерні особливості віктимного поводження

5.1. Гендерні ознаки віктимної поведінки

Гендер – у психології визначається як соціально-біологічна характеристика, за допомогою якої люди дають визначення поняттям «чоловік» і «жінка». Основними психологічними корелятами гендера виступають «маскуліність» (чоловіче) та «фемінінність» (жіноче). Оскільки «стать» є біологічною категорією, соціальні психологи часто посилаються на біологічно засновані гендерні розходження як «статеві розходження».

Гендерна роль визначається як набір очікуваних зразків поведінки (норм) для чоловіків і жінок.

Гендерна проблематика, особливо в останній час, одержала свій бурхливий розвиток і стала однією з ключових у багатьох областях наукового знання. У віктимології, гендерне питання, також, є досить актуальним і, далеко не у повній мері, знайшло своє відтворення.

Гендерна віктимність – це здатність людини певної статі, при визначених обставинах, стати жертвою злочину, що виключно зумовлюється статево-рольовим чинником (Н. Kury, S. Redo, E. E. Shea). Тобто? гендерна віктимність має статево-рольову детермінацію та може бути розглянута з позиції включення індивіда конкретної статі в певну кримінальну ситуацію.

Необхідно відзначити, що в Україні гендерна проблематика має свої особливості, що так або інакше, впливає й на віктимні аспекти життєдіяльності її громадян. Наприклад, статистика 2002 року вказує на те, що рівень смертності серед чоловіків у віці від 25 до 29 років у 4 рази був вище, ніж рівень смертності у відповідної віковій групі жінок. Або, кількість підприємців-чоловіків потерпілих у наслідок злочинних дій, більше ніж у 10 разів, ніж серед підприємців-жінок.

Разом із цим середня тривалість життя жінок в Україні (станом на 2019 р.) складає 76 року, у той час як у чоловіків тільки 66. Більш того, як повідомляють засоби масової інформації експерти ООН відзначають, що українські жінки гірше утворені і набагато гірше працюють, чим українські чоловіки.

Можна було б не звертати увага на ці й інші факти, однак, з віктимологічних позицій у сучасній Україні, як і у багатьох інших пострадянських державах, більш віктимогенно уразливими виявляються саме чоловіки. Їхнє положення у суспільстві можна визначити досить коротко – «на війні, як на війні».

Дійсно, в умовах трансформації сучасного суспільства, роль чоловіка значно зросла – це час кримінальних війн, поділу власності, захоплення «чужих територій», створення умов для передачі накопичених станів своїм нащадкам. Навіть такі дані як співвідношення чоловіків і жінок в українському парламенті – 17 до 9, в уряді – 15 до 5 і так далі, свідчать про переважаючу роль чоловіків у житті українського суспільства (хоча загальна тенденція зростаючої ролі жінки в українському суспільстві є цілком позитивною).

5.2. Гендерні особливості злочинних зазіхань

Типовими в умовах ринкових відносин стали ситуації, у якій поштовхом до нанесення навмисною шкоди, або навіть скоєння навмисного вбивства, виступала поведінка потенційних потерпілих (звичайно це зв'язано з поділом прибутку, розділом власності тощо).

Як показує практика, частіше всього вбивство близьких родичів замовляють жінки. Так, правоохоронцям у 2013 році довелося розслідувати одне замовне вбивство, у якому дружина одного чоловіка-підприємця не витримавши його п'яні витівки (після розлучення подружжя продовжувало мешкати в одній квартирі) «замовила» його колишньому кримінальнику за 1

тис. доларів. Ще одна жінка – дружина банкіра, замовила свого чоловіка за 15 тис. доларів, за його нібито постійні зради.

У структурі злочинів, насильницькі злочини складають невеликий відсоток – у 2010 році їх було не більш 10%. Коефіцієнт здійснення убивств на 100 тис. населення в Україні менше, ніж у Росії, але більший ніж у Польщі. Гендерні характеристики такої статистики такі: серед потерпілих від навмисних убивств і заподіяння шкоди здоров'ю, чоловіки складають відповідно 58 та 78,4%, а жінки – 42 та 21,6%. Серед злочинців чоловіки – 87,9 та 89,6%, а жінки – 12,1 та 10,4%.

У середньому, жінок – жертв убивства в 3,5 рази більше, ніж убивць-жінок. У 2013 р. серед жертв 108 злочинців, обвинувачених судами у скоєнні декількох убивств на підставі сексуальних мотивів, частка чоловіків складала 8,5%, а жінок – 91,5%.

Як відзначають дослідники чоловіки в силу того, що вони володіють великими можливостями до опору, ніж жінки, начебто менше віктимогенно уразливі. Однак, поведінка чоловіків частіше носить агресивний характер і, отже, частіше створює обставини, які сприяють заподіяння їм шкоди в процесі надання протидії. Звідси і більше, у порівнянні з жінками, кількість жертв серед чоловіків.

У злочинах, вчинених у стані афекту (дані за 2012 року), потерпілі в основному чоловіки – 88,4%, жінок – 11,6%. Разом із цим, біля 76% потерпілих-жінок і біля 56% потерпілих-чоловіків за даними правоохоронних органів характеризувалися їхнім оточенням – негативно.

Жертви насильницьких злочинів характеризуються як позитивними, так і негативними особистісними рисами, що виявляються у їхній віктимній поведінці. Проте, такі віктимні особливості мають місце до прояву й на гендерному рівні (Д. В. Рівман).

На першому місці серед типів потерпілих від убивства виокремлюється так названий *агресивний тип*. Це жертви, віктимна поведінка яких (негативна та навіть злочинна) стала поштовхом до заподіяння їм шкоди.

До *типу потерпілого агресивного твалтівника*, здебільшого, відносяться чоловіки у віці 26-40 рр. (рідше – більш старшого або молодшого віку); освітній і культурний рівень низький; потреби примітивні; фізично, як правило, розвинені добре; перспективу розвитку ситуації бачать погано; екстравертовані; явно виражена спрямованість на домінування; іноді істеричні та страждають відхиленнями у статевій сфері, мають патопсихологічні відхилення. У загальній структурі насильницьких злочинів, жертв цього типу, нараховується ледве більш 16%.

Інший *тип агресивного потерпілого* представлений чоловіками у віці 30-50 рр. (рідше іншого віку), які володіють тими ж негативними якостями, що й попередній тип, але фізично є недостатньо розвиненими. Їх нараховується трохи більше 15%.

Специфічна жертва, що відноситься до категорії *вибірково агресивних твалтівників і провокаторів – родинний деспот*.

Родинний деспот – це чоловіки у віці 25-45 рр. з низьким культурним рівнем, із примітивною правосвідомістю; продукує девіантну поведінку (зловживання спиртними напоями, вчиняє аморальні вчинки); переконаний у своїй безкарності та вважає, що має право на фізичну розправу з членами родини. Однак він нерідко боягузливий, страждає ослабленням статевої потенції, а в ряді випадків володіє психопатологічними відхиленнями. Звичайно сімейні деспоти замикаються у вузькому родинному колі, де їм «все дозволено». До того ж, як свідчить практика, це особи корисливі, ніколи не відмовляються від матеріальної допомоги, вимагають її від дітей. Усього таких потерпілих нараховується біля 2%.

Тип потерпілого – *вибірково агресивного провокатора*, для якого *рушійним мотивом є сексуальний*, – це чоловіки у віці 20-30 рр. (рідше старше), з досить високим культурним рівнем, зі зниженою критичністю, аматор «красивого життя» – ресторанів, розважальних заходів, жінок. Безпосередньо в небезпечних ситуаціях веде себе активно, прагне зробити опір. Однак нерідкі ситуації, коли він знаходиться в безпомічному стані (сон, стан сп'яніння) і

зробити опір не в силах. Цей тип потерпілих складає біля 4%, від загального числа потерпілих.

У категорії *вибірково агресивних провокаторів* представлені також й жінки у віці 20-35 рр. Як правило це заможна жінка або така, яка мешкає з співмешканцем, з невисоким культурним рівнем, що зловживає спиртними напоями, небезпеку оцінює не критично, легковажна, схильна до зрад, причому не прагне це приховати.

Інший варіант агресивного провокатора – дружина, що змінює чоловіку, але ховає свій зв'язок Тут провокація виступають як необережність потерпілої. Усього потерпілих цього типу – трохи більш 3%.

Найбільше розповсюджений *тип пасивного потерпілого* (пасивної жертви) – це жінка 20-35 рр., заможна (живе з співмешканцем), з низьким освітнім і культурним рівнем, конформістка, із загостреною соромливістю, з низькою правосвідомістю. Така жертва, не бажаючи «виносити сміття з хати», терпить знущання і не чинить протидії своєму насильнику. Такі потерпілі складають 16% від загального числа жертв.

Ще одним типом жертви є так званий *тип ініціативного потерпілого* – це, як правило, чоловіки (значно рідше жінки), у віці від 18 до 45 рр., з різним освітнім рівнем, фізично розвинені добре, сміливі, рішучі, принципові у повсякденному житті, здатні на ризику. Критичність, розуміння небезпеки ситуації та її кінцевих наслідків знижені, однак має місце самовпевненість. Цей тип потерпілих складає більш 23% від загальної кількості потерпілих.

Таким чином, визначаючи гендерні характеристики насильницьких злочинів треба виходити з того типу потерпілого, що виявляється в конкретній кримінальній ситуації. Так, для *чоловічого типу* характерними є: тип потерпілого агресивного гвалтівника, *вибірково агресивного гвалтівника* або провокатора, родинного деспота та ініціативного потерпілого. Для *жіночого типу* – *вибірково агресивного провокатора*, агресивного провокатора та пасивного потерпілого.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1

1.1. Спробуйте уявити, що чоловіки та жінки мають однакову тривалість життя. Про щоб ще свідчило з віктимологічної точки зору? Які типи потерпілих змінилися у питомій вазі за гендерним розподілом?

1.2. Стверджується, що для жіночого типу потерпілого характерними є вибірково агресивний провокатор, агресивний провокатор і пасивний потерпілий. То якими психологічними характеристиками володіють такі жінки й чого їм бракує, щоб позбутися такого поводження?

Завдання 2

2.1. Є такі факти, що коли на чолі організованої злочинної групи знаходиться жінка, то злочини, що скоюють злочинці-чоловіки, відрізняються надмірною жорстокістю стосовно потерпілих. Спробуйте надати психологічне пояснення такої залежності.

Питання для когнітивної рефлексії

1. У чому проявляються гендерні ознаки віктимності індивіда?
2. Чому чоловіки у сучасних умовах розвитку суспільства виявляються більше віктимними, ніж жінки?
3. Якими гендерними характеристиками володіють жертви насильницьких злочинів?
4. Чому тип пасивного потерпілого найбільше поширений серед жінок?
5. Чим зумовлена наявність такого типу потерпілого як ініціативний та чому чоловіки складають більшу його частку?

РОЗДІЛ 6

Профілактика віктимних проявів особистості

6.1. Психологія особистої безпеки в умовах сучасного розвитку суспільства

Численні дослідження обдурення споживачів, невдалих угод, розірваних ділових зв'язків дали підстави думати, що вони детерміновані цілим комплексом психологічних чинників. Серед них виділяються: низький рівень активності людей; звичка до стереотипного мислення; недостатня компетентність та слабка мотивація до її розширення тощо.

Ригідність індивіда, може стати комнем спотикання в його конкурентній здатності. Так, наприклад, ступінь ризику підвищується при переході від постійного доходу до тимчасового. Але в той же час, чим вище ризик, тим більше доходи саме від тимчасового заробітку.

В умовах сучасного розвитку суспільства особлива увага з віктимологічної точки зору припадає на чинники, що релевантно впливають на віктимізацію населення.

1. Колосальне зростання кількості злочинів і залучення в злочинну діяльність (за самими скромними підрахунками від 2 до 5%, від усього населення) великої кількості людей (особливо молоді).

2. Постійне зростання небезпеки та ваги злочинних зазіхань (збільшилася кількість насильницьких злочинів, більш ніж у 5 разів).

3. Виникнення організованої злочинності. Організована злочинність – основа корупції, у тому числі у державних органах влади. Іноді її бюджет багаторазово перевищує державні доходи.

Заслуговує на увагу погляд на проблему жертви з позиції *теорії урбаністичного перевантаження* американського соціального психолога Стенлі Мілграма. Основний зміст цієї теорії полягає у тому, що люди, які

живуть у великих містах, постійно підпадають посиленій стимуляції та завдяки цьому схильні замикатися у собі, щоб уникати перевантаження. У відповідності до вказаної гіпотези людина, яка мешкає у великому місті, внаслідок штовханини та суєти уходить в себе і перестає звертати увагу на людей, які знаходяться навколо неї. Це посилює віктимогенність індивіда та сприяє підвищенню його уразливості. Дійсно, згідно зі статистичними даними насильницьких злочинів більше трапляється у великих містах, і людина, яка, наприклад, мешкає у Мехіко, може стати жертвою вбивства у 5 разів швидше, чим у середньо пересічному місті. Все це, безсумнівно, може свідчити на користь зазначеної теорії.

У зв'язку з цим показовим є такий випадок, що стався кілька десятиліть років тому у США.

У ранковий час, в одному з районів Лос-Анджелесу пролунав крик відчаю. «Будь ласка, не вбивайте мене!» Кричала жінка, яка мешкала в жовтому домі серед новобудов. Багато сусідів чули крики відчаю, але ніхто з них не кинувся їй на допомогу. Навіть ніхто не зателефонував до поліції. Одна жінка, яка мешкала поруч, вийшла на балкон, але потім повернулася, так нічого і не зробивши. Через дванадцять годин люди, які приїхали у жовтий дім, виявили, що четверо їх знайомих були жорстоко вбиті, а п'ятеро тяжко поранені. Жертви стікали кров'ю цілий день, марно очікуючи, що хто-небудь із сусідів зверне на стони увагу та зателефонує до поліції.

Чому цього не сталося? Однією з причин такого явища як раз і може бути велике перевантаження людей урбаністичною стимуляцією. Саме вона спонукала сусідів сприйняти крики про допомогу як ще один невеликий додаток до оточуючого шуму. Проте це не може бути достатньо переконливим, оскільки крик жертви було чути і він виділявся із загального шуму, про що свідчили інші сусіди. Тому ігнорування прохання про допомогу може бути не тільки наслідком урбаністичного перевантаження, а як вважають інші соціальні психологи, Б. Латане та Дж. Дарлі, наслідком прояву *ефекту очевидця* – феномену, який виявляється у тому, що збільшення кількості свідків нещасного

випадку знижує імовірність того, що хто-небудь з них допоможе потерпілим. Відмічений феномен проявляється за певних обставин при продукуванні таких чинників. По-перше, людина може ігнорувати надання допомоги іншій людині, яка потрапила у біду внаслідок концентрації своєї уваги на значущій для неї події і, відповідно, не помічати того, що коїться навколо. Таке відбувається дуже часто. Наприклад, людина поспішає на важливу зустріч і не звертає своєї уваги на оточуючих. Їй байдуже те, що відбувається навкруги, оскільки вона поглинена своїми думками і тому менш схильна допомагати тим, хто потребує допомоги.

По-друге, людина може знаходитися у стані плюралістичного незнання, тобто коли вона вважає, що нічого страшного не відбувається, оскільки інші (оточуючі) не виявляють занепокоєння. Наприклад, коли людина невпевнена, що чи є дим, який вона спостерігає, ознакою пожежі – вона озирається навколо, щоб побачити реакцію інших людей. Коли інші люди йдуть далі, не звертаючи уваги на те, що відбувається, то людина скоріше за все зробить висновок – хвилюватися не є про що.

По-третє, відбувається прояв так званої *дифузії відповідальності*, феномена, який змістовно представлений тим, що з підвищенням кількості свідків кожний з них стає менш схильним брати відповідальність за надання допомоги. Цей феномен продукує як впевненість людини в тому, що оскільки поруч знаходяться інші люди, то чому саме вона повинна втручатися в ситуацію. Це особливо вірно у тих випадках, коли людина не може визначитися, втрутився в ситуацію вже хто-небудь чи ще ні.

Натепер, в умовах розвитку інформаційних технологій виникають нові форми переслідування та насилля. Так, набув поширення так званий *кіберсталкінг* – це використання Інтернету для переслідування або домагань людини, з боку іншої людини або групи людей (С. Гарькавець, D. Halder та ін.). Це модель фіксованої та нав'язливою Інтернет-активності користувачів, що постійно повторюється та спрямована на те, щоб викликати страх, тривогу та страждання у жертви.

До кіберсталкінгу відносяться: кривдні звинувачення, плітки, наклеп, погрози, непристойні пропозиції або збирання інформації, що може бути використана для залякування або злочинних зазіхань.

Також, стає розповсюдженим *кіберзалякування* – агресивний акт, що характеризується негативними намірами виконавця/ців, щодо нанесення шкоди іншій людині через мобільний зв'язок або інтернет-простір, з метою підвищення ризику виникнення у неї психологічних і соціальних проблем.

Особливості небезпеки кіберзалякування полягають у такому:

- може поширюватися на велику аудиторію;
- складно уникнути, оскільки може відбуватися будь-де, де знаходиться потенційна жертва;
- правопорушники не мають справи з емоційними реакціями жертви, оскільки віддалені від неї цифровими та електронними пристроями;
- жертвам складніше уникнути дій злочинців, оскільки останні діють анонімно, а Інтернет надає все більших можливостей для поглиблення їхньої віктимізації.

Кіберзалякування переважно відбувається у таких формах:

- написання образливих текстових повідомлень, що принижують гідність людини;
- поширення про людину принизливих повідомлень у соціальних мережах;
- розповсюдження або обмін непристойними світлинами або відео файлами;
- утворення підробленого профілю користувача, з метою його приниження або провокування конфлікту з іншими користувачами.

Серед дітей та підлітків стає поширеним *кібербулінг* (з англ. *bull* – бик, з родинним «задирати, чіплятися, цькувати») – утискання, образи або погрози, що висловлюються жертві за допомогою засобів електронної комунікації (наприклад, у соціальних мережах, електронних листах, SMS тощо), що мають за мету її приниження, осоромлення, кривдження або примус до певних

ганебних вчинків, та отримати задоволення від негативних реакцій своєї жертви (W. Heirman, S. Hinduja, J. Patchin, M. Walrave та ін.).

6.2. Індивідуальна відповідальність та спроможність індивіда протистояти віктимогенним викликам

Виходячи з характеру та ступеня виразності особистісних якостей, що визначають індивідуальну віктимну схильність, дослідники (Д. В. Рівман) виділяють такі типи потерпілих.

1. Універсальний тип.

До цього типу відносяться особи, що володіють явно вираженими особистісними рисами, що визначають їх високу потенційну уразливість у відношенні до різних видів віктимогенності та можуть бути, як з активною віктимною поведінкою, так і пасивною.

2. Виборчий тип.

До цього типу відносяться особи, що володіють високою уразливістю у відношенні визначених видів злочинів. Віктимна схильність може зумовлюватися типовими формами поведінки в сполученні з характером конфліктних ситуацій. Наприклад, комерційна діяльність зв'язано з заподіянням майнової шкоди тощо.

3. Ситуативний тип.

Потерпілі цього типу володіють середньої потенцією віктимності та виявляються жертвами, переважно, у результаті стікання ситуаційних чинників, небезпека яких виявилася для них нездоланною.

4. Випадковий тип.

Потерпілі цього типу виявляються такими, у результаті випадкового стікання обставин (наприклад, у ДТП).

5. Професійний тип.

Віктимність індивідів цього типу пов'язана з їхньою професійною зайнятістю.

Треба відзначити, що у потерпілих усіх типів є одна загальна, базова, «непомітна» потенційна віктимність, від якої, власно йде відлік усіх кількісних та якісних параметрів індивідуальної віктимності.

У той же час об'єктивно негативним і суб'єктивно «повинною» є поведінка підприємця, що зневажає елементарними правилами безпеки підприємницької діяльності (перевіряють персону іншої сторони, установчі документи тощо).

Віктимність індивіда (розуміється як залежне від індивідуально-ситуативних або соціально-психологічних чинників, стан уразливості) може бути різної за ступенем – від мінімальної до гранично високої та разом із тим – «винної» або «невинної», що є похідним від тієї або іншої форми.

Невинна віктимність у виді матеріального збитку може бути зв'язана з нечесністю ділових партнерів, порушеннями умов угод, а нерідко і з очевидним шахрайством. У реальному житті, віктимність цієї категорії жертв, зв'язана з корумпованістю чиновників різного рангу і положення, вимаганням хабарів тощо.

Повинна віктимність підприємців зв'язана з неповерненням боргів, іншими діями, що заподіюють збиток іншим учасникам економічної діяльності. У цих випадках «боржники» нерідко стають жертвами найманих убивць.

У групі потерпілих-споживачів гнітючу більшість складають так названі *некритичні жертви*. До них можна віднести осіб, що діють у сфері торгівлі та збувають споживачам недоброякісні товари та продукти.

Таким чином, низька відповідальність людини за свою поведінку, не рідко провокує у відношенні неї злочинні дії та створює умови віктимної небезпеки. Особливо сильно даний аспект виявляються в сфері економічних відносин. Кожен третій злочин має економічне спрямування, а враховуючи латентний характер багатьох таких злочинів, не буде великим перебільшенням стверджувати, що можливо і кожне друге.

Специфіка українського економічного шахрайства складається в тім, що початок глобального обману населення поклато знецінюванню грошових заощаджень громадян, «дикої приватизації» 90-х рр. ХХ ст. Услід за цим масштабні шахрайства стали вчиняти так звані «фінансові піраміди», приречені на банкрутство приватні банки та фонди. За приблизними даними дослідників за останні 25 років обдуреними в державі виявилися більш 10 млн. громадян (тобто, кожен четвертий, станом на 2019 р.).

Найбільш численна категорія жертв економічних злочинів, «авторами» яким є суб'єкти, що діють у цій сфері – це потерпілі-споживачі. Дана категорія жертв, дослідниками, відноситься до групи некритичних потерпілих. Для них характерним є невміння розібратися в соціальних ситуаціях, передбачити можливість небезпечного розвитку тих або інших подій.

У відношенні даної категорії найбільше оптимальним є індивідуально виховна робота, що має за мету формування у кожної людини уміння розібратися в небезпечних ситуаціях, придбання ними належної обачності. Виховна робота повинна сполучатися з навчанням тому, як і в яких ситуаціях, варто покладатися на власні знання та досвід і, як ці ситуації розпізнати.

Канадські психологи-дослідники біля 20 років вивчали проблему підприємницького ризику. Вони прийшли до висновку, що менеджер у ризикованій ситуації діє в двох напрямках. По-перше – внутрішнє пристосування до ризику та по-друге – використовує зовнішнє пристосування.

Внутрішнє пристосування характеризує тих менеджерів, що намагаються штучно знизити ступінь ризику ситуації, зібравши додаткову інформацію, відклавши рішення проблеми, делегувавши рішення питання начальству, використовуючи власні неформальні зв'язки. Однак таким шляхом йдуть менеджери, що не володіють творчими здібностями, що не вміють моделювати. Зовнішнє пристосування характеризує підприємців, що володіють цілим комплексом якостей, що дозволяють їм змінювати ситуацію, пристосовувати її до власних спроможностей.

В Україні за роки незалежності бурхливо «розквітли» різні способи шахрайства та експлуатації потреб індивідів (у тому числі й низових або біологічних). Так, бажання швидкого збагачення призвело до тому, що багато людей довірилися різним «фондовим трастам» і страховим компаніям, втративши останні заощадження. Багато людей було обдурені так званими «лохотронщиками». При цьому навіть сьогодні, такі види шахрайства, тільки на іншому рівні продовжують процвітати. Наприклад, так званий «подарунок у навантаження», що пропонують деякі супермаркети або інтернет-магазини на так званих розпродажах. Споживачу пропонують придбати деякий товар з великою знижкою та ще в додачу видають подарунок. Йде експлуатація невігубної пристрасності індивідів одержати хоч щось безкоштовно («на халяву»).

Ще одним способом узаконеного шахрайства є продаж товарів по непридатним цінам, за принципом – беріть дешево, майже безкоштовно. А, в останні 5-6 років широке розповсюдження отримав такий вид бізнесу як «сюрприз з поштової шухляди». Суть цього бізнесу полягає в тім, що певна фірма (зазвичай, одноденка) пропонує споживачам придбати по пошті визначений товар на N-суму, а натомість переконує споживача у тім, що він нібито виграв кільце з діамантом або став власником великої суми грошей. На справді це виявляється фікцією, за виключенням першого – споживач отримує дійсно товар але за ціною значно завищеної, чим реальна його вартість.

Специфічною формою профілактики шахрайства є індивідуальна робота з надмірно довірливими індивідами. Характер попереджувальних мір залежить як від ступеня вірогідності зведень, так від відносин єднальних сторін в конкретній ситуації. Так, можливо при вивченні оточення шахрая виявляються особи, що не підозрюють про його щирі наміри та таким чином відгороджуються від його вивертів. Це загальновідомі ситуації, коли шахрай у декількох знайомих друг для друга осіб бере «у борг», «за надання послуг».

До групи некритичних жертв відносяться учасники комерційної діяльності, а також потерпілі в результаті дорожньо-транспортних подій.

В умовах матеріально-грошових відношень особливу актуальність здобуває тенденція зближення економічної злочинності та корумпованих чиновників, об'єктами яких стають рядові громадяни. Різні форми зловживання економічною владою, службовим положенням, хабарництво, різні прояви корупції, лобіювання, насильницьке вторгнення (рейдерство) в керування комерційними структурами, примус до прийняття «охоронних послуг», вимагання тощо виступають формами економічних злочинів, і безпосередньо зв'язані з рольовою віктимністю громадян.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1

1.1. Зараз все більших масштабів набуває так звана кіберзлочинність. Проте у підлітковому середовищі на перший план виходить кібербулінг. Як на вашу думку пов'язані між собою ці два негативних аспекти нашого життя в інформаційному світі?

1.2. Віктимність жертв професійного типу пов'язана з їхньою професійною зайнятістю. Визначте, які віктимогенні ризики існують у таких професійних напрямках діяльності, як: правоохоронна діяльність; діяльність служби з надзвичайних ситуацій; судова діяльність; діяльність місцевих органів влади; діяльність органів охорони здоров'я; педагогічна діяльність; діяльність в сфері культури та мистецтва; наукова діяльність.

Завдання 2

2.1. Уявіть собі ситуацію – ви стоїте в черзі (наприклад, купляєте промислові товари) та бачите, як на ваших очах покупцю хочуть продати не якісний товар (наприклад, збіг термін використання або є невелике пошкодження). Покупець цього не помічає або не розуміє, й готовий розпрощатися з грошима. Що ви зробите в такій ситуації? Що саме зауважите, щоб не створити надмірну конфліктну ситуацію?

Питання для когнітивної рефлексії

1. У чому полягають особливості індивідуальної віктимізації людини в умовах сучасного розвитку українського суспільства?
2. Чим відрізняється «невинна» віктимність від «повинної»?
3. Чому до універсального типу потерпілих може бути віднесена більшість дорослого населення України?
4. Що є загального, а чого відмінного між ситуативним типом потерпілого та випадковим типом?
5. У 1997 р. серед опитаних українських громадян понад 75% стверджували, що люди стають багатими винятково за рахунок злочинства, хабарів і розгарбування країни. Ви погоджуєтеся з такою думкою чи вважаєте, що існують інші способи стати заможним?

РОЗДІЛ 7

Віктимологічна профілактика та соціально-психологічна реабілітація жертв

7.1. Профілактика особистої віктимності

Термін «*віктимологічна профілактика*», як відзначають деякі дослідники, у відомому змісті є умовним. Так кримінальні віктимологи під віктимологічною профілактикою розуміють використання можливостей, зв'язаних у тій або іншій формі з потерпілим від злочину, для вирішення завдань профілактики злочинів. *З позиції соціальної та юридичної психології віктимологічна профілактика припускає розширення психологічних можливостей особистості, що безпосередньо сприяє підвищенню її віктимного порогу.*

Американським психотерапевтом Дж. Рейнуотер була розроблена досить раціональна концепція у відношенні причин, які приводять людину в положення жертви. Дослідниця вважала, що кожна людина у своєму житті займається саме програмуванням. Від того, як вона програмує самого себе, залежить її подальше поведіння в той або іншій ситуації. Якщо людина на протязі усього свого життя вселяв самому собі, що вона невдаха, що всі можливі та неможливі нещастя відбудуться саме з нею, то вона з найбільшим ступенем імовірності може стати жертвою. Іншими словами – *людина самостійно та цілком усвідомлено може підвищувати власну віктимність.*

Один із прикладів, як людина може «заводити» саму себе був приведений Рейнуотер з цілком реальної життєвої ситуації. «Якось у автомобіліста, що їхав на півзакинутій дорозі, раптово спустило колесо й він до свого жаху, усвідомив, що не захопив із собою домкрат. Але засмучений водій згадав, що п'ятьма хвилинами раніше він проїжджав повз станції техобслуговування. Не вагаючись він повернув у зворотній бік. По дорозі невдачливого автомобіліста

стали долати сумніви: «Адже по близькості інших станцій немає... Якщо власник станції не захоче мені допомогти, звернутися більше буде нікуди. Я цілком у його владі... Він може здерти з мене три шкіри за цей домкрат, зажадати десять, навіть – двадцять, а те й п'ятдесят доларів, а я нічого не зможу з цим поробити! Як же деякі люди спритно вміють користатися нещастям інших!» У люті водій доїхав до станції й у відповідь на цілком доброзичливе звертання власника станції: «Доброго дня, сер. Чим я можу вам допомогти?», – закричав: «Поперхнись ти своїм клятим домкратом!».

Ця забавна історія переконують нас у тому, що може відбутися, якщо ми недостатньо усвідомлюємо власні думки, і як вони, поступово можуть заволодіти нами. При цьому вони можуть ставати зовсім нереалістичними. У даному випадку ми маємо справу з так званим **деструктивним використанням фантазії**.

Необхідно відзначити, що віктимологічна профілактика у тому або іншому ступені відбиває три основних елементи, що визначають категорію віктимності.

1. Загальної профілактики віктимності, що включає виявлення причин злочинів і умов, що сприяють їхньому здійсненню, якщо вони зв'язані з особистістю і поведінка потерпілих.

2. Індивідуальної профілактики віктимності, що включає:

а) виявлення осіб, що, судячи по їхній поведінці, сукупності особистісних характеристик, з найбільшою імовірністю можуть виявитися жертвами злочинців;

б) організацію у відношенні цих осіб заходів виховання, навчання, забезпечення особистої безпеки.

3. Невідкладної профілактики віктимності, що включає запобігання конкретних, що замишляються і підготовлюваних злочинів з використанням захисних ресурсів потенційної жертви, а також тактичних можливостей, що виникають при організації профілактичної роботи.

Визначаючи об'єкти віктимологічної профілактики, необхідно виходити з того, що потерпілі є не завжди позитивними, а злочинці не завжди негативними «героями» кримінальних ситуацій. Парадокс профілактики віктимності полягає у тому, що вона належна направлятися на осіб, що рівно можуть стати як злочинцями, так й жертвами.

У даному випадку мова йде про профілактику віктимності негативного контингенту потенційних жертв. При цьому пропонується рішення таких задач:

а) утримати від здійснення злочину визначену категорію осіб, провокуючих на протиправну поведінку потенційними жертвами. Адже такі злочинці саме в силу провокації є своєрідними «жертвами своїх жертв»;

б) зберегти для суспільства (прийнявши міри виправлення) тих осіб, що у протилежному випадку могли б стати злочинцями-жертвами;

в) здійснювати профілактичний вплив з використанням аргументації віктимологічного характеру, доводячи її до об'єктів профілактики через різні інформаційні канали – від ЗМІ до оперативних.

Також слід звернути увагу на так званій *індивідуальний рівень профілактики віктимності* – профілактична робота з окремими особами, що проводиться виходячи з їхньої поведінки або сукупності особистісних характеристик, які з великою вірогідністю можуть стати жертвами злочинців, що спрямовані на підвищення активності їх захисних механізмів, а також забезпечення їхньої особистої, майнової та іншої безпеки.

У відношенні потенційних жертв, поведінка яких характеризуються як позитивна, нейтральна або, у всякому випадку, не протиправна, необхідно заподіяти заходи безпеки «ззовні», а у окремих випадках позитивно впливати на них з метою зробити їх більш активними, обачними тощо.

Загальною вимогою щодо профілактики особистої віктимності є формування *віктимологічної компетентності* – здатність людини усвідомлювати існуючі небезпеки, що є в оточуючому світі, знати чинники, механізми та умови, що підвищують рівень віктимогенної уразливості індивідів, прогнозувати соціальні ситуації з підвищеною віктимністю,

конструктивно змінювати віктимні ситуації, щоб не перетворитися на жертву злочину або соціальної деструкції.

Формами профілактики віктимних проявів індивідів виступають:

1. Організація соціального середовища (родина, школа, соціальна група, місто тощо), з метою формування безпечних умов життєдіяльності людей.

2. Інформування індивідів (лекції, бесіди, розповсюдження спеціальної літератури, відеоматеріалів тощо), з метою підвищення їхніх спроможностей конструктивно вчиняти у тих або інших віктимогенних або віктимізуючих ситуаціях.

3. Активне навчання соціально-важливим навичкам, що передбачає проведення групових тренінгів, рольових ігор, особливо з неповнолітніми та індивідами з групи підвищеного віктимогенного ризику (правоохоронці, рятувальники, люди з фізичними обмеженнями тощо).

4. Організація діяльності, що є альтернативною віктимній поведінці, яка передбачає пізнання нового (подорожі), випробування себе (походи у гори, до лісу тощо), приєднання до нової діяльності (професійної, волонтерської, благодійної).

5. Організація здорового образу життя – вміння людини досягати оптимального стану та успішно протистояти несприятливим чинникам середовища, що передбачає вживання здорової їжі, регулярні фізичні навантаження, дотримання режиму праці та відпочинку, розвиток екологічного мислення тощо.

6. Активізація особистісних ресурсів, що досягається за рахунок креативного самовираження, прагнення до саморозвитку, встановлення продуктивної комунікації з оточуючими тощо.

7. Мінімізація негативних наслідків віктимного поводження, що передбачає профілактику рецидиву віктимних проявів і подолання негативних наслідків первинної віктимізації.

7.2. Особливості реабілітації потерпілих

Реабілітація жертв злочинів, а також відшкодування збитку від злочинів, у тім числі за рахунок злочинця (*реституція*), є однією з найбільше складних соціально-економічною та соціально-психологічною проблемою.

Світове співтовариство приділяють серйозна увага проблемі відшкодування шкоди, заподіяного злочинами і правопорушеннями, і моральної реабілітації жертв. Наслідком цього з'явилося прийняття цілого ряду правових актів, у який відбиті ці положення.

Так, у Загальній декларації прав людини від 10.12.1948 року (ст. 8); Міжнародному пакті про цивільні і політичні права від 16.12.1966 р. (ст. 9); Європейської конвенції про захист прав людини й основних воль від 3.11.1950 р. та у ряді інших найважливіших міжнародно-правових документах містяться положення про право кожного громадянина на «ефективне відновлення в правах».

Положення, що відносяться до проблемі відшкодування збитку потерпілим від злочину, є й у заключному документі V Конгресу ООН по попередженню злочинності та поведження з правопорушниками, що відбувся 1-12 вересня 1975 року.

Пізніше були прийняті Європейська конвенція 1984 р. «Про компенсацію збитку жертвам насильницьких злочинів»; рекомендації Європейського комітету ООН по проблемі боротьби зі злочинністю «Про положення жертви злочину в системі карного права і процесу»; рішення VII Конгресу ООН по попередженню злочинності і звертання з правопорушниками (Мілан, 26.08. – 6.09.1985 р.).

З положень Європейської конвенції «Про компенсацію збитку жертвам насильницьких злочинів», що ратифікували Великобританія, Нідерланди, Швеція, Німеччина, США і ряд інших країн випливає, що державна компенсація може бути застосована тільки у випадках неможливості відшкодування збитку з інших джерел. При цьому не повинно бути подвійної

компенсації, злочин повинен бути насильницьким, навмисним, із заподіянням серйозних тілесних ушкоджень, насильство може бути і фізичним і психічної (отруєння, зґвалтування і підпал є формами навмисного насильства). Але, жертви дорожньо-транспортних і майнових злочинів даною конвенцією не охоплюються.

До жертв злочинів конвенція віднесли й персон, що постраждали при спробі припинення злочину, що сприяли поліції та надавали допомогу потерпілим. Обов'язковою умовою компенсації є сприяння в розслідуванні та судовому розгляді карної справи, своєчасне повідомлення про злочин і позитивне поводження потерпілого.

Необхідно відзначити, що поява компенсаційних програм є початком переходу від каральної юстиції до попереджальної. В основі цього переходу знаходиться положення, у відповідності до яких соціалізація правопорушника повинна здійснюватися в групах, у який він живе та діє.

Дослідження американських віктимологів дозволяють зробити висновок про те, що потерпілі частіше йдуть на примирення і відшкодування збитків злочинцем, чим призначення йому суворого покарання.

В Україні проблема збитку, соціально-психологічного та фізичного захисту потерпілих від злочинів особливо актуальна та багато де у чому залишається не розробленою.

Українське законодавство передбачають два способи відшкодування збитку: шляхом стягнення з особи, що заподіяла шкоду, у тім числі й добровільному відшкодуванні, і шляхом виплати страхових сум у випадках добровільного й обов'язкового страхування. Крім того, родичам деяких категорій працівників держава, у випадку загибелі останніх, виплачує компенсацію, а також грошові виплати з тимчасової непрацездатності, у вигляді призначення пенсії. Держава поки не приймає участі у відшкодуванні матеріального і нематеріального збитку потерпілим.

Сьогодні склалася ситуація, у який, з однієї сторони, зростає кількість насильницьких злочинів і кількість їхніх жертв, а з іншої – звелися до мінімуму

можливості звертання до безкоштовної медицини та, ще не розвилася система страхування. Необхідно налагодити систему, що заповнює недоліки з відшкодування збитків, які реально існують у суспільства. Найбільше діючим способом у цьому напрямки можуть бути примирення потерпілого та злочинця, і добровільне відшкодування збитку замість залучення до карної відповідальності, а в окремих випадках і призначення карного покарання.

У КПК України ст. 8 визначає «Порядок звільнення від карної відповідальності в зв'язку з примиренням обвинувачуваного, підсудного з потерпілим», однак він (порядок) має обмежену екстраполяцію.

Особливо актуальними є аспекти оцінювання та відшкодування *моральної шкоди*, заподіяної потерпілому внаслідок злочину. Згідно ч. 3 ст. 23 Цивільного Кодексу України розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їхнього застосування, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення.

Мінімальний розмір компенсації за моральну шкоду, передбачається Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і судів». Так у відповідності зі ст. 13 відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством і судом провадиться виходячи з розміру, рівного не менше однієї мінімальної заробітної платні за кожен місяць перебування під слідством або судом.

Треба зазначити, що російський науковець О. Ерделевський розробив формулу розрахунку розмірів відшкодування моральної шкоди:

$$D = d \times fv \times i \times c \times (1-fs)$$

Де, **D** – розмір компенсації дійсної моральної шкоди;

d – розмір компенсації «презюмованої» шкоди (термін введено автором формули для позначення страждання, яке може відчувати «середньостатистичний» потерпілий при здійсненні відносно нього неправомірних дій). Тобто, наприклад в Україні, розмір компенсації морального збитку на підставі Закону України «Про загальнообов’язкове державне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» встановлюється на рівні 200 мінімальних заробітних плат (МЗП), а від так 200 МЗП може бути відносною одиницею морального збитку за найбільш тяжкий злочин (фізичні страждання при нанесенні тяжких ушкоджень), а заподіяні легкі ушкодження можуть оцінюватися значно менше (0,03 відносно одиниці);

f_v – ступінь провини особи, яка заподіяла шкоду (визначається у розмірах від 0 до 1): $f_v = 0,25$ – при простій необережності; $f_v = 0,5$ – при наявності грубої необережності; $f_v = 0,75$ – при наявності непрямого умислу; $f_v = 1$ – при наявності прямого наміру. В інших випадках суддя самостійно визначає розмір компенсації.

i – коефіцієнт індивідуальних особливостей потерпілого (визначається у розмірах від 0,5 до 1). Коефіцієнт 1 використовується, якщо шкоду заподіяно «середньостатистичній» особі. «Хвороблива реакція» може мати коефіцієнт вище одиниці, а без суттєвих порушень психологічного стану потерпілого – менше одиниці;

c – коефіцієнт обліку фактичних обставин заподіяної шкоди, що заслуговують на увагу (визначається в межах від 0 до 2). Цей показник стосується обставин об’єктивного характеру: погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їхнього використання (наприклад, втрата зору, або слуху через нанесення тяжких ушкоджень);

f_s – ступінь провини потерпілого (у межах від 0 до 1). Тобто, якщо буде доведена вини потерпілого (груба необережність, наявність провокуючої поведінки), значення f_v буде наближатися до 1.

Треба зазначити, що запропонована формула не позбавлена недоліків. Так, гвалтівник може стверджувати, що потерпіла виглядала сексуально доступною (була в короткій спідниці) й тому він відповідним чином на це зреагував. Або, двері квартири були відчинені й крадій потрапив до неї випадково.

Разом із цим зазначимо, що на сьогодні в Україні відсутня єдина законодавчо закріплена методика оцінки завданої моральної шкоди та механізмів її компенсації.

7.3. Психологічна реабілітація жертв злочинів, соціальних, техногенних і природних катастроф

Фахівці виокремлюють екстрену психологічну допомогу та тривалу допомогу, що надається жертвам. Екстрена допомога спрямована на забезпечення фізичної та психологічної безпеки потерпілих, нормалізації їхньої психологічного стану. З цією метою використовують телефони довіри, індивідуальні та групові консультації у формі дебрифінгу. **Психологічний дебрифінг** (англ. *debriefing* – процедура зворотна *briefing* – інструктаж, щось на кшталт «розбір польотів») – одноразова слабо структурована психологічна бесіда з людиною, яка пережила екстремальну ситуація або психологічну травму. Мета дебрифінгу полягає у зменшенні нанесення жертві психологічної шкоди шляхом роз'яснення людині, що з нею трапилося та емпатійне вислуховування її пояснень.

Психологічний дебрифінг відноситься до засобів екстреної психологічної допомоги та проводиться яка може раніше після подій, іноді через кілька годин або днів після трагедії. Фахівці вважають, що оптимальний час для проведення дебрифінгу – не раніше ніж через 48 годин після події.

Тривала допомога надається жертвам, коли має місце глибинні зрушення психіки внаслідок завданого насилля або отримання психічної травми, коли у людини наявний так званий посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

***ПТСР** – це відстрочена реакція на травматичний стрес, що спроможна викликати психічні ускладнення у будь-якої людини. ПТСР проявляється у вигляді: надмірного збудження (порушення сну, нав'язливі спогади тощо), періодичних приступів депресії (емоційна заціпенілість, відчай тощо), прагнення до уникання будь-яких подій та переживань, що асоціюються з травматичними подіями.*

Психічна травма – різні ушкодження психіки, що порушують її нормальний стан, породжують психічний дискомфорт та такі, що виступають у якості причини виникнення неврозів та інших психосоматичних захворювань.

До лікування психічної травми існує кілька підходів. Одним із них є класичний психоаналіз З. Фрейда та його послідовників. Проте, як ми вважаємо, стосовно жертв насилля або тих, хто виявився жертвою внаслідок соціальних, техногенних або природних катаклізмів найбільш продуктивною є **раціонально-емоційно-поведінкова терапія (РЕПТ) Альберта Елліса**. Вона вважається одним із витоків когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) (А. Бек, Д. Бек, А. Темкін, С. Хейс, С. Хофманн та ін.).

КПТ – це різновид психотерапії, що передбачає зміну негативної поведінки за рахунок корегування відповідних думок і почуттів індивіда. Саме думки і почуття безпосередньо впливають на ставлення та поведінку людини та підкріплюють їх.

У відповідності до основних положень КПТ людина, яка пережила насилля, постійно уникає тих соціальних просторів існування, у яких воно вчинялося (наприклад, темні під'їзди будівлі, метро тощо). Якщо людина має негативне сприйняття, занижку самооцінку, то вона уникає соціальних контактів або стає неспроможною використовувати сприятливих можливостей.

Отже, поведінка індивіда може змінитися за рахунок корекції моделей мислення. При цьому, КПТ проводиться у два етапи. Перший – функціональний

аналіз, коли психотерапевт допомагає клієнту або жертві визначити, які з його переконань є проблемними. Цей етап часто буває складним для пацієнта, оскільки потребує осмислення проблеми та самоаналізу. Другий етап КПТ передбачає розгляд конкретних типів поведінки індивідів. Вони починають засвоювати навички, опановувати нові варіанти поводження, тренуються використовувати їх для реального застосування.

Відповідно до концепції А. Елліса, повсякденні події спонукають людину спостерігати та інтерпретувати те, що відбувається. Ці інтерпретації формують певні переконання стосовно конкретних подій. Після формування переконань людина переживає на основі нього емоційний наслідок. Елліс склав модель АВС, в якій показав, як активаційна подія (А), призводить до формування переконання (В), що викликає та залишає емоційний наслідок (С).

Наприклад, фінансові шахраї вмовили людину вкласти заощадження в нібито прибуткову справу (А). Реакція індивіда після того, як він зрозумів, що є обдуреним: «Негідники! Як можна так нахабно дурити людей!» (В). Після цього виникає обурення та гнів (С).

Виходить, що жертва шахрайства гнівається не через те, що вона виявилася необачною (А), а через переконання В, що у неї виникає.

Завдання РЕПТ А. Елліса є сприяння перетворенню ірраціональних переконань індивіда на раціональні. Це досягається завдяки дискусії психотерапевта з клієнтом про його ірраціональні переконання. Наприклад, психотерапевт може запитати: «Чому інші люди мають ставитися до вас по-доброму?» Індивід може виправдовувати труднощі у пошуку відповіді, але поступово усвідомлювати, що його переконанням бракує раціональної підстави.

Трьома основними принципами РЕПТ Елліса є:

1. Люди засмучуються не просто так, а внаслідок негнучких (ригідних) переконань.
2. Покращити власний стан людина може лише за рахунок зміни переконань, що вимагає великих зусиль та досвіду.

3. Незалежно від причини засмучення, люди продовжують почуватися недобре, тому що не можуть позбутися ірраціональних переконань.

Заради психічного здоров'я, подолання психічних травм люди мають прийняти реальність, навіть неприємну.

Використовуючи РЕПТ можна допомогти потерпілому засвоїти три різновиди прийняття реальності.

1. *Безумовне самосприйняття.* Індивід має змиритися з власною небездоганністю. Людей без недоліків не буває, і вважати себе таким – нераціонально. Цінність кожної людини – не більша та не менша за цінність інших людей.

2. *Безумовне сприйняття інших.* Індивід має змиритися з тим, що інші люди іноді ставляться до нього несправедливо. Немає жодних раціональних підстав для справедливого ставлення інших людей до індивіда, а люди, які несправедливо ставляться до інших, мають не більшу та не меншу цінність за будь-кого іншого.

3. *Безумовне сприйняття життя.* Індивід має змиритися з тим, що життя не завжди складається так, як він сподівався. Немає жодних раціональних підстав для того, щоб життя складалося так, як ми сподіваємося. Яким би тяжким часом не було життя, воно ніколи не буває абсолютно жахливим і нестерпним.

Поширеним варіантом КПТ є *мультимодальна терапія Арнольда Лазаруса*. Вона базується на припущенні, що всі люди – це біологічні істоти, для яких характерні певні модальності, зокрема здатність виявляти емоції, уявляти, думати, відчувати, розрізняти запахи, вчиняти діяти взаємодіяти з іншими людьми. Лазарус створив такий перелік модальностей та назвав його схемою BASIC ID (аббревіатура від назв модальностей):

B (behavior) – поведінка;

A (affective reactions) – афективні реакції або емоції;

S (sensory reactions) – сенсорні реакції, зокрема здатність бачити, чути, відчувати на дотик, розрізняти запахи та смаки;

I (imagery) – уява, зокрема сприйняття, здатність до уявного мислення та сприйняття інших людей;

C (cognition) – пізнання, зокрема переконання, погляди, ставлення, мислення тощо;

I (interpersonal) – міжособистісні, соціальні зв'язки або здатність спілкування з іншими людьми;

D (drugs and biology) – біологічні чинники, зокрема медичні препарати, здоров'я, спорт, сон, раціон тощо.

Мультимодальна терапія передбачає індивідуальне лікування для кожного пацієнта. , але спершу вони проходять консультацію для визначення знехтуваних і власних пріоритетних модальностей. Власно терапія починається з найбільш значущої модальності, а потім торкається усіх інших.

Інший напрямок КПТ – *когнітивна терапія Аарона Бека*, у якій враховується те, що інформація постійно фільтрується та інтерпретується, і цей процес призводить до помилок, хибних переконань та негативних емоцій. Бек виокремив десять моделей хибного мислення, які назвав когнітивними викривленнями. Для зміни поведінки індивіда потрібно змінити його мислення, що забезпечується за рахунок визначення та корекції певних когнітивних викривлень. До таких викривлень науковець відніс:

1. Надгенералізація – вдаватися до узагальнень на основі окремої ситуації, припускаючи, що всі інші такі самі.

2. Нехтування позитивом – поводитися так, ніби позитивні події не враховуються.

3. Усе або нічого – мислити категорично контрастами, не визначаючи нейтральних, середніх варіантів.

4. Емоційна логіка – замість об'єктивного сприйняття ситуації та оцінки фактів дозволяти емоціям керувати ставленням до ситуації.

5. Поквапні висновки – підозрювати найгірше навіть за браком фактів на підтримку такого підходу.

6. Магніфікація та мінімалізація – применшування значення позитивних подій та особлива увага до негативних.

7. Ментальний фільтр – не помічати позитивних подій у житті та виокремлювати для себе тільки негативні.

8. Як мати бути – зосереджуватися на тому, як усе мало бути, замість розбиратися з тим, як є.

9. Персоналізація – звинувачувати себе у тому, що неможливо контролювати.

10. Хибні ярлики – навішування собі та іншим людям хибні та жорстокі ярлики.

Отже, КПТ спонукає індивіда змінити негативне мислення для подолання негативної поведінки, наслідків психічної травми, що виникла внаслідок заподіяної шкоди фізичному та психічному здоров'ю, перетворення його на жертву.

Також, слід звернути увагу на досвід роботи американського психіатра Герман Джудіт Льюїс, яка понад 40 років вивчає проблеми інцесту та травматичного стресу у різних видів жертв. Натепер працює над проблемою наслідків системи правосуддя для жертв сексуального насилля, з метою пошуку ефективного способу, що дозволяв би жертвам злочинів взаємодіяти з тим, як вони сприймають «змагальну» систему злочинів і покарань у США.

Слід зазначити, що наявні психотерапевтичні напрямки мають не тільки послабити та мінімізувати прояви психічної травми, але й певною мірою забезпечити **девіктимізацію особистості** – це психологічний механізм зниження рівня суб'єктивної віктимності особистості, зниження консієнтальної та функціональної уразливості особистості до деструктивних соціально-психологічних явищ сучасної реальності. Разом із цим, це й процес набуття особистістю психологічних, соціально-психологічних, соціальних, фізичних та інших якостей та властивостей, що сприяють підвищенню порогу її віктимогенної уразливості, а також процес поновлення, компенсації та

усунення наслідків травмуючої події, що була викликана віктимогенними подіями.

Акцентованою виступає й **відновлювана комунікація** – це вільний від маніпуляцій та тиску організований діалог, спрямований на розуміння самою людиною різних контекстів проблемної ситуації та прийняття нею відповідальності за пошук виходу з неї. Таку комунікацію психолог може організувати з учасником проблемної ситуації або між учасниками ситуації, а також самі учасники можуть будувати своє спілкування як відновлювальну комунікацію. Відновлювальна комунікація допомагає людині подивитися з усіх боків на проблемну подію (в тому числі зрозуміти стан інших її учасників), оцінити можливі наслідки, самому зробити усвідомлений вибір подальших дій. У відновлювальній комунікації основний акцент робиться на збереженні конструктивних відносин між людьми. Вона фокусується не тільки на власному мовленні, але й більшою мірою – на підтримці розуміння мовцем ситуації (за рахунок позиції активного слухання, запитань, уточнень, «відображення» слів і станів іншої людини).

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1

1.1. Уявіть ситуацію, коли на вас дуже уважно дивиться людина, ніби то вивчає вас. Як слід себе поводити у даній ситуації, щоб не знизити поріг власної віктимогенної уразливості?

1.2. Якщо людина пережила фізичне насилля (побиття, катування тощо), яким повинен бути перший контакт з нею, після того, як вона ніби то відчула, що знаходиться з іншими, які їй не створюють небезпеки? З якими першими словами ви звернулися б до неї?

1.3. Яку б ви запропонували методику щодо оцінки завданої моральної шкоди та механізмів її компенсації жертвам кримінального насилля, соціальних і техногенних катастроф?

1.4. Пригадайте чи були у вашому житті приклади використання деструктивної фантазії та до яких наслідків це приводило. Як можна цього уникнути та що для цього потрібно формувати та розвивати у індивідів?

1.5. Обираючи між класичним психоаналізом і КПТ щодо допомоги жертвам сексуального насилля фахівці більше схильні використовувати когнітивно-поведінкову терапію. Чому психоаналіз виявляється не достатньо ефективним методом щодо поновлення особистісного статусу потерпілої/го?

Питання для когнітивної рефлексії

1. Які профілактичні заходи зі зниження віктимогенної уразливості громадян найбільше виявляють свою ефективність в сучасних умовах розвитку українського суспільства?

2. Що, з віктимологічної точки зору, означає реабілітація жертв злочинів?

3. Які прояви особистої безпеки є найбільше актуальними в умовах розвитку ринкових відносин?

4. Що таке BASIC ID та яку задачу він покликаний виконувати?

5. Що включає процес девіктимізації особистості?

ВОКАБУЛЯРІЙ

Акцентуація характеру (з лат. *accentus* – наголос) – виразність окремих рис характеру людини, які мають вихід за межі норми, що межують із патологічними проявами в її психіці та поведінці; це надмірне посилення окремих характерологічних рис особистості, які виявляються у вибіркового ставленні її до певного роду впливів при достатній стійкості до інших.

Антипатія (з грец. *αντιπάθεια*, від *αντι* – проти та *πάθος* – пристрасть) – почуття неприязні, неприхильності або відрази, емоційне ставлення неприйняття до кого-небудь або чого-небудь.

Асертивна поведінка (з англ. *assert* – наполягати на своєму, відстоювати власні права) – спосіб дії, при якому людина активно та послідовно відстоює свої інтереси, відкрито заявляє про свої цілі й наміри, поважаючи при цьому інтереси оточуючих; уважно слухає, розуміє інших, намагається досягти розумного компромісу в ситуації конфлікту.

Асертивність (з англ. *assert* – наполягати на своєму, відстоювати власні права) – це природність поведінки, незалежність від зовнішніх впливів та оцінок, продукування самоповаги та поваги до інших.

Безпечне освітнє середовище – це стан освітнього середовища, в якому: наявні безпечні умови навчання та праці, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

Біполярність конфлікту – це взаємодія конфліктуючих сторін, що реалізується у різних стратегіях і тактиках їхньої активності.

Бриджинг – розгляд пріоритетної модальності пацієнта у мультимодальній терапії А. Лазаруса.

Булінг (з англ. *bully* – залякувати, цькувати, задирати) – прояв агресії з подальшим залякуванням особистості, систематичне цькування та погрози, систематичне моральне, фізичне приниження.

Вибачення – визнання порушення соціальних норм та очікувань з боку інших, прийняття на себе обов'язку за наслідки власних дій, поновлення зв'язків у відносинах.

Вирішення конфлікту – це елімінація або мінімізація проблем, що розділяють опонентів, завдяки пошуку компромісу, досягнення згоди тощо; це досягнення згоди зі спірних питань між сторонами конфлікту; зміна установок суб'єктів конфліктної взаємодії, що ефективно приводить до завершення конфлікту.

Віктимізаційне опитування – це інтерв'ю з вибірками респондентів стосовно їхнього ставлення та досвіду жертв злочинів протягом попередніх шести або дванадцяти місяців, що бувають місцевими та загальнонаціональними. Такі опитування можуть надавати інформацію про те, ким була більшість жертв (за віковими, гендерними, професійними, демографічними ознаками) та жертвами яких видів злочинів (розбій, пограбування, шахрайства тощо) вони стали.

Віктимізація – процес перетворення потенційної жертви у реальну, його кінцевий та сукупний результат; процес перетворення людини або груп людей у жертву / жертв злочину, результат індивідуального та масового прояву.

Віктимолог – фахівець, що спеціалізується в галузі віктимології, займається вивчення віктимної поведінки та розробляє методики, програми щодо зниження віктимогенної уразливості, як окремих індивідів, так й окремих соціальних груп.

Віктимологія (від лат. *victima* – жива істота, яку приносили в жертву богу, жертва та грец. *λογος* – слово, вчення) – учення про жертву; наука, що досліджує людей, які стали жертвами внаслідок здійснення дій, що заподіяли їм значної шкоди. Виокремлюють *кримінальну віктимологію* (комплексна, міждисциплінарна юридична сфера наукового знання, що розглядає проблему

жертви злочину з позиції кримінального права, кримінального процесу та кримінології) та загальну віктимологію (сфера наукового міждисциплінарного знання, що досліджує жертву в широкому сенсі її розуміння – кримінологічному, психологічному, соціальному, як породжену кримінальними діяннями, так й внаслідок природного катаклізму або техногенної катастрофи).

Віктимологічна безпека – це стан захищеності людей від різних загроз, як кримінальних, так й некримінальних (природні катаклізми, техногенні катастрофи тощо), на підставі зниження їхньої віктимності, що досягається послабленням негативного впливу віктимогенних та інших чинників, а також умов на підставі активного впровадження та використання заходів, розроблених сучасними наукою та практикою.

Віктимологічна дисфункція – вид внутрішньої неадекватності елементів культурного стандарту, як у статичному, так й у динамічному станах.

Віктимологічна карта – карта найбільш поширених місць, де скоюються злочини того або іншого виду. Розрізняють місця як офіційно зареєстрованих злочинів, так й не зареєстрованих.

Віктимологічна компетентність – здатність людини усвідомлювати існуючі небезпеки, що є в оточуючому світі, знати чинники, механізми та умови, що підвищують рівень віктимогенної уразливості індивідів, прогнозувати соціальні ситуації з підвищеною віктимністю, конструктивно змінювати віктимні ситуації, щоб не перетворитися на жертву злочину або соціальної деструкції.

Віктимологічний рецидив (з лат. *recidivus* – той, що повертається, повторення чогось) – повторне або неодноразове перетворення людини на жертву злочину, або визнання особи, що була потерпілою, знову такою.

Віктимологія соціально-педагогічна – складова частина соціальної педагогіки, що вивчає реальних або потенційних жертв несприятливих умов соціалізації, їхній розвиток та виховання, розробляє загальні та спеціальні принципи, цілі, зміст, форми та методи профілактики, мінімізації, корекції тих станів та обставин, унаслідок яких людина стає жертвою.

Віртуальне викрадення – це вид шахрайства, коли злочинець під час спілкування по телефону прагне викликати у жертви паніку шляхом переконання її у тому, що дійсно відбулося викрадення близької людини, і що тільки в обмін на гроші вона буде звільнена. Шахрайство віртуальне, тому що заручників не існує, але віртуальний викрадач добре обізнаний про жертву та її близьких, зібрав усю необхідну інформацію (у тому числі в Інтернеті) та вміло її використовує для продукування паніки у жертви (іноді симулює екстралінгвічні та паралінгвічні прояви викраденого).

Ворожість – відчуття неприязні, невдоволення, образи, що проявляються в ставленні до інших; специфічна картина світу суб'єкту, у межах якої зовнішнім об'єктам приписується негативна характеристика.

Вплив – це взаємодія одного індивіда або індивідів з іншим/іншими, внаслідок якої відбувається зміна їхньої поведінки, установок, намірів, уявлень, оцінок тощо. Це складне соціально-психологічне утворення, що виступає полімодальним явищем і може бути: безпосереднім і опосередкованим, вмотивованим і невмотивованим, глибоким і поверховим, ефектним і невиразним, імпліцитним і експліцитним, індивідуальним і фронтальним, конструктивним і деструктивним, життєдайним і згубним, навмисним і ненавмисним, очікуваним і неочікуваним, постійним і змінним, прямим і непрямим, сильним і слабким, спорадичним і систематичним, усвідомлюваним і неусвідомлюваним тощо. Також впливи диференціюють за авторством (мої, твої, наші, ваші), за сферою (внутрішні, зовнішні), за вектором дії (відцентрові, доцентрові), за критерієм свободи (вивільнюючі, обмежуючі), за змістом (природні, соціальні), за характером (оригінальні, традиційні), за значущістю (суттєві, несуттєві), за часом (своєчасні, несвоєчасні), за рівнем (високого, низького) тощо.

Гендерна віктимність – це здатність людини за певних обставин стати жертвою злочину, внаслідок артикуляції її приналежності до певної статі, або зумовленості дії статево-рольового чинника.

Гра в жертву – добровільне прийняття ролі жертви (самовіктимізація), що зумовлено як наявними порушеннями психіки індивіда, так його корисними мотивами (залучення до уваги, втеча від відповідальності, виправдання жорстокості, отримання матеріальної допомоги тощо). Індивід використовує роль жертви у якості маніпуляції, з метою отримання певних преференцій від інших, при ігноруванні власних можливостей щодо покращення свого становища.

Джерела конфліктів – це суперечності між індивідами, підґрунтя яких складають або поділ ресурсів, або заперечення цінностей, або рольові несумісності, що завжди виникають там, де є непорозуміння або негаразди.

Девіктимізація особистості – це психологічний механізм зниження рівня суб'єктивної віктимності особистості, зниження консцієнтальної та функціональної уразливості особистості до деструктивних соціально-психологічних явищ сучасної реальності; процес набуття особистістю психологічних, соціально-психологічних, соціальних, фізичних та інших якостей та властивостей, що сприяють підвищенню порогу її віктимогенної уразливості; процес поновлення, компенсації та усунення наслідків травмуючої події, що була викликана злочинними діями.

Дегуманізація – процес позбавлення іншої людини або групи індивідуальності або людських якостей якими-небудь діями або думками про іншу людину чи групу.

Деліктогенність жертв – якості певних категорій потенційних жертв злочинів або властивостей наявних чинників і ситуацій, що породжують або максимально сприяють скоєнню злочинів.

Деструктивне вирішення конфлікту – це спосіб вирішення конфлікту, що веде до загострення взаємовідносин та не сприяє пошукам позитивного вирішення конфліктного питання. Часто розбіжності між людьми перетворюються на особистий конфлікт. Різні точки зору на певні проблеми перетворюються на дорікання іншим людям і судження про їхній характер, наміри й мотиви. Замість розгляду загальної проблеми розглядають іншу

людину як проблему. При деструктивному підході інша людина розглядається як проблема.

Дефензивність (з лат. *defensio* – обороняти, захищати) – схильність людини займати пасивно-захисну позицію, або позицію уникання, коли вона зустрічається з життєвими труднощами. Така людина, у широкому сенсі цього слова, астенична, нетороплива, невпевнена у собі, інертна, загальмована, зі слабкою волею, схильна до сумнівів і самозвинуваченню, має загострене відчуття провини.

Децидивна віктимність (віктимність у дії) (з лат. *detido* – рішення) – охоплює стадії підготовки та прийняття віктимогенних рішень, включає доцільні та зумовлені певними цілями вчинки та дії.

Дискримінація – невиправдано негативна поведінка у відношенні до групи або її окремих членів; несправедлива або образлива дія стосовно члена групи, що ґрунтується на приналежності його/її до цієї групи.

Евентуальна віктимність (віктимність у потенції) (з лат. *eventus* – випадок) – це віктимність, що реалізується внаслідок випадку, за певних обставин чи ситуації (час та місце).

Ейджизм (англ. *ageism*, з англ. *age* – вік) – дискримінація людини на підставі її віку, що проявляється у готовності сприймати адекватно та співпрацювати тільки з тими людьми, хто відповідає заздалегідь встановленому певному віковому критерію.

Емоційне вигорання – це вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на вибіркові психотравмуючі впливи.

Енвіровіктимологія – науковий напрямок, що вивчає причини та умови, що репродукують жертву та злочинця.

Жертва – це людина, яка потерпіла внаслідок скоєного відносно неї злочину, якій прямо або опосередковано було заподіяно шкоду, незалежно від того, визнано її такою в офіційному порядку чи такою вона сама себе вважає; це людина (сторона взаємодії – індивід, група індивідів, соціальна спільнота,

держава, коаліція держав тощо), яка втратила значущі для неї цінності внаслідок впливу на неї іншої людини (сторони взаємодії).

Жертва на кримінальному жаргоні – «баран», «володя», «дятел», «лох», «пасажир», «терпіло», «фраєр», «хосен лох», «хрустя», «чугунок», «юродивий» тощо.

Ігрова роль жертви – вибір індивідом певної ролі у соціальних взаємовідносинах, що забезпечує йому більш-менш конформне існування (наприклад, «інфантильна жертва», «залежна жертва», «демонстративна жертва» тощо).

Імітуюча жертва – індивід, який зацікавлений у тому, щоб його вважали жертвою, оскільки таким чином він передбачає отримати певну вигоду, переваги або кривдні компенсації.

Індекс віктимності – відносний параметр, що характеризується кількістю осіб, які піддалися злочинним посяганням на протязі певного періоду, на певній території та, що належать до певної соціальної групи.

Інцидент (з лат. *incidentis* – що трапляється) – непорозуміння, неприємна подія (неуважність, неповага, ігнорування), зіткнення, що стають джерелом з'ясування відносин і породжують конфлікт.

Інверсія ролей (злочинця та потерпілого) – соціальна ситуація, за якої потенційна жертва злочину (реальний потерпілий) скоює злочин відносно потенційного (реального) злочинця.

Квадра віктимність особистості – це соціально-психологічний синдром, що характеризує систему дефіцитно-компетентнісних уразливостей особистості до критичних ситуацій або ситуацій, що потребують від особистості адаптації як соціально-психологічної дії та адаптивності як соціально-психологічної якості, що знаменують перехід особистості на критичне функціонування в умовах психологічної або соціально-психологічної кризи, конфлікту, соціальної фрустрації або стресу.

Комунікативна компетентність (з лат. *communico* – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся та *competens (competentis)* – здатний) – сукупність знань про

норми та правила ведення природної комунікації – діалогу, суперечки, переговорів тощо; це здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з оточуючими людьми, а також певна сукупність знань, умінь та навичок, що забезпечують ефективне спілкування, передбачають уміння змінювати глибину та коло спілкування, розуміти й бути зрозумілим для партнера в процесі спілкування.

Комунікація (з лат. *comunikatio* – роблю загальним, зв'язую, спілкуюсь) – це смисловий аспект соціальної взаємодії. Комунікація виступає як засіб організації сумісної діяльності на підставі спрямованої передачі інформації та обміну нею. Всяка комунікація є спілкування, але не всяке спілкування є комунікацією. Розрізняють природну та технічну комунікацію. Основними елементами комунікації є: джерело інформації, зміст повідомлення, засіб передачі інформаційного повідомлення, адресат повідомлення.

Конкурентної віктимність – це коли роль жертви обирається суб'єктивно, коли людина перебільшує власні страждання з метою отримати милосердя, підтримку, співчуття з боку інших; схильність виборювати для себе статус «більшої жертви».

Конкуренція – це боротьба між суб'єктами та групами, що необов'язково знаходяться у комунікації або контакті, але які зацікавлені у досягненні однієї мети.

Консенсус (з лат. *consensus* – згода, одностайність) – це збіг думок, спосіб вирішення спору/конфлікту, що орієнтований на спільне та узгоджене прийняття рішення суб'єктами взаємодії щодо існуючої проблеми; раціональна, усвідомлена солідарність між людьми, атрибут нормального стану суспільства, поведінка членів суспільства, що ґрунтується на згоді, узгодженні їхніх соціально значущих дій.

Конструктивне вирішення конфлікту – це пошук вирішення проблеми без спроб впливати на особистість опонента.

Конфлікт (з лат. *conflictus* – зіткнення) – розбіжності, протилежність інтересів сторін, відмінна позиція двох або більше суб'єктів правовідносин, у

зв'язку з якими одній зі сторін чи обом сторонам може бути завдано моральної та/або матеріальної шкоди; це особливий вид взаємодії, в основі якої знаходяться протилежні та несумісні цілі, інтереси, типи поведінки людей та соціальних груп, що супроводжуються негативними психологічними проявами; це протистоянням суб'єктів взаємодії, що викликано складно вирішеною та суб'єктивно значущими протиріччями, які супроводжуються гострими емоційними переживаннями; це явище культури, зміст якого визначається культурними чинниками, а процес виникнення та розвитку конфліктів регулюється культурними нормами, що за певних обставин призводять до виникнення особливих культурних ритуалів, що впливають на процес конфліктної взаємодії його учасників.

Конфліктна особистість – це суб'єкт соціальної взаємодії, який має високу частотність вступу в міжособистісні конфлікти. Така людина стає постійним ініціатором напруження з оточуючими незалежно від того, чи були до цього проблемні ситуації, чи вони були відсутні.

Конфліктогени – це вербальні та невербальні засоби спілкування, а також дії та бездії, що використовуються свідомо або несвідомо суб'єктами соціальної взаємодії, та такі, що викликають у співрозмовників негативні емоційні переживання та підштовхують кожного з них до агресивних, деструктивних вчинків відносно один одного, породжують конфлікт або сприяють його ескалації. До найбільш сильних конфліктогенів відносяться: позиція переваги; негативна оцінка опонента, його пристрастей, ціннісних орієнтацій; категоричність, надмірна самовпевненість, безапеляційність; образи; звинувачення.

Конфліктологічна компетентність – здатність індивіда конструктивно усвідомлювати всі основні цінності, що взаємодіють у конфлікті, а також елементи конфлікту як цілісного об'єкта, знати умови й закономірності переходу однієї стадії конфліктної ситуації в іншу, прогнозувати майбутню конфліктну ситуацію, конструктивно змінювати ситуацію конфлікту й

користуватися конфліктом для досягнення своєї мети з урахуванням, як власних інтересів, так й інтересів іншої сторони.

Конфліктостійкість особистості – це характеристика, що визначає рівень здібності індивіда оптимально організувати свою соціальну активність у складних ситуаціях соціальної взаємодії, безконфліктно вирішувати проблеми у відношеннях з іншими, а у конфлікті приходити до ефективного його подолання.

Латентна віктимність (з лат. *lateens* – прихований, скритий) – віктимність, що не отримала за певних обставин очевидного характеру, що залишилася поза офіційного розгляду та обліку; неповідомлення потерпілим правоохоронних органів про скоєння щодо нього злочину, внаслідок якого йому була нанесена матеріальна та моральна шкода.

Латентні жертви – жертви злочинів, про які знає обмежене коло людей (зазвичай рідні та близькі) та не знають представники державних органів влади.

Маніпуляція (з лат. *manipula* – жменя, переносне значення – хитра витівка) – махінація, спритна шахрайська витівка; маніпуляція передбачає на підставі ідеологічних, нормативних, соціально-психологічних засобів впливу зміну думок, переконань, уявлень, позицій та поведінки людей всупереч їхніх інтересів.

Медіатор (з англ. *mediator* – посередник) – це спеціально підготовлений фахівець (або група осіб, або організація), який здійснює посередницьку діяльність у вирішенні конфлікту, що однаково підтримує обидві сторони та допомагає їм знайти взаємоприйнятне рішення.

Медіація (з лат. *mediation* – посередництво) – метод розв'язання конфліктів/спорів, за допомогою якого дві або більше сторін конфлікту/спору намагаються в межах структурованого процесу за участю посередника/медіатора досягти згоди для його розв'язання; добровільний і конфіденційний процес, у якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає сторонам знайти взаємоприйнятний варіант вирішення спірної ситуації, що склалася.

Мобінг (з англ. *mob* – юрба) – систематичне цькування, психологічний терор, форма зниження авторитету, психологічного тиску у вигляді цькування співробітника у колективі, зазвичай з метою його звільнення.

Навчена безпорадність – пасивна, неадаптована поведінка людина, що є результатом: відсутності досвіду власної автономії у дитинстві (гіперопіка з боку батьків); досвіду тривалого спостереження за іншими, які знаходилися у стані безпорадності (наприклад, телевізійні сцени про беззахисних жертв); досвід переживання несприятливих подій, набуття негативного досвіду щодо можливості контролю подій власного життя та перенос їх на інші ситуації (наприклад, негаразди у школі, смерть близьких, неможливість працевлаштуватися або втрата роботи тощо).

Насильство – це дія або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди як фізичному, так і психічному здоров'ю, принижує почуття її честі та гідності. Це застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір.

Виокремлюють: *фізичне насилля* – побої, нанесення тілесних ушкоджень, примусова ізоляція та утримання тощо; *психологічне насилля* – погрози, лайка, принизливі висловлювання, тиск тощо; *економічне насилля* – різновиди силового та шахрайського позбавлення майна (крадіжки, шахрайство тощо).

У цивілізованому світі насильницькі практики вирішення конфлікту засуджуються і на рівні суспільних норм, і на рівні законодавства, хоча й досі залишаються поширеними. Застосування сили, примусу, насильства видається нерідко найбільш простим, швидким та ефективним способом розв'язання конфлікту.

Невербальна поведінка – це індивідуальна, конкретно-чуттєва форма вчинків і дій індивіда, що передаються ним у процесі спілкування за допомогою невербальних засобів (погляду, жестів, міміки, пози, дистанції, запахів, інтонації тощо).

Негативізм – немотивована протидія вимогам та очікуванням інших, прийом псевдотвердження, що найбільш часто виникає у періоди вікових криз.

Неглект – психологічна технологія віктимайзінга, що проявляється як психологічне насилля у вигляді знехтування інтересами, потребами та цінностями жертви.

Об'єктивна сторона віктимізації – це елементи ситуації (місце, час, спосіб нанесення шкоди, поведінка жертви, протидія, співдія, наслідки віктимізації тощо), що існують поза меж суб'єкта віктимізації.

Образа – це гостре відчуття переживання несправедливості, приниження, невдячності та нерозуміння, що пов'язано з об'єктом бажання або особливим його значенням для суб'єкта, оскільки з ним пов'язана загроза існування в якості повноцінного індивіда. Ображена людина відчуває роздратування, обурення, злість, ненависть та, разом із цим, уражене самолюбство ввергає її в пригнічений стан, «затмарює розум», провокує на імпульсивні реакції.

Опоненти (з лат. *opponens* – той, який заперечує) – учасники спору/конфлікту, супротивники, противники, суб'єкти конфліктної взаємодії.

Особистісні чинники конфлікту – чинники, що зумовлені розбіжностями у характерологічних ознаках, ціннісних орієнтаціях, уявленнях, цілях, мотивах, інтересах і потребах індивідів, що виступають суб'єктами конфліктної взаємодії.

Пасивна поведінка – це відхід від конфліктної ситуації, уникнення конфлікту будь-якою ціною; пасивна поведінка ніколи не сприяє вирішенню конфлікту, бо не дає можливості зрозуміти його істинні причини, а тривале уникнення конфлікту зазвичай призводить до його ускладнення через накопичення нової інформації та емоційного напруження.

Переговори – спосіб вирішення, врегулювання, подолання конфліктів / спорів, що здійснюється самими конфліктуючими сторонами, з метою досягнення згоди, яка задовольняє обидві сторони; сумісна діяльність суб'єктів конфліктної взаємодії, що спрямована на знаходження взаємоприйнятеного рішення щодо усунення розбіжностей.

Примирення – процес вичерпання конфлікту, бажання сторін досягти миру, що передбачає психологічне за змістом та юридично оформлене завершення конфлікту, шляхом компенсацій заподіяної шкоди, відновлення кожного з суб'єктів конфліктної взаємодії у правах.

Прощення – це акт великодушності та милосердя, прерогатива того, кому була причинена кривда або нанесено зло. Людина може бути прощена іншим, якщо кривдник визнає, що діяв несправедливо, сам вибачається та зобов'язується не скоювати такі дії у майбутньому.

Профайлінг (з англ. *profile* – профіль) – сукупність психологічних методів і методичного інструментарію, за допомогою якого оцінюється та прогнозується поведінка індивіда підставами чого стають його характерологічні ознаки, характеристики зовнішності, особливості вербальної та невербальної активності.

ПТСР (посттравматичний стресовий розлад) – це відстрочена реакція на травматичний стрес, що спроможна викликати психічні ускладнення у будь-якої людини. ПТСР проявляється у вигляді: надмірного збудження (порушення сну, нав'язливі спогади тощо), періодичних приступів депресії (емоційна заціпенілість, відчай тощо), прагнення до уникання будь-яких подій та переживань, що асоціюються з травматичними подіями.

Расінгування негативних емоційних реакцій (з англ. *rising* – підвищення, той, що підвищує або той, що набирає ваги, впливу) – заміна негативних емоційних реакцій індивіда іншими емоціями або поведінням, що є більш просоціально прийнятними (наприклад, афективна образа нівелюється, придушиться переходом на гумористичний або офіційний стиль спілкування).

Ревіктимізація – нав'язливе прагнення до отримання нових психотравм шляхом кривдження інших, ображення оточуючих, нанесення самопошкоджень або пошуку небезпечних ситуацій; процес повторного становлення жертвою.

Реституційне правосуддя – відшкодування шкоди потерпілому, що була йому нанесена під час скоєння злочину. В основі процесу реституційного правосуддя знаходиться той факт, що злочинець визнає власні вчинки та

приносить вибачення за них. Такі вчинки є корисними стосовно жертв, допомагає їм прийняти страждання злочинців, краще зрозуміти причини того, чому були скоєні злочини, що допомагає їм примиритися з ними.

Реституція – відшкодування матеріальної шкоди жертвам злочинів за рахунок злочинців.

Ресурсні або конфлікти інтересів – конфлікт між суб'єктами взаємодії, коли їхні цілі збігаються але ресурси, на які вони претендують є обмеженими (наприклад, матеріальні цінності, територія, фінанси тощо). Опоненти прагнуть до одного й того ж (задовольнити власні потреби за допомогою матеріальних ресурсів), але в силу обмеженості ресурсів їхні інтереси суперечать один одному.

Ригідність – негнучкість, знижена здібність до змін раніше сформованої програми, жорсткість, незмінність раніше зайнятої позиції. Відрізняють когнітивну ригідність (складність перебудови сприйняття та уявлень в змінних умовах), афективну ригідність (негнучкість емоційних відгуків) та мотиваційну ригідність (нездібність змінювати мотиви та установки в умовах, що потребують змін раніше сформованої поведінки).

Рівень віктимності – виражене в абсолютних цифрах число потерпілих від злочинів; середня питома вага числа осіб з віктимною схильністю, які зазнали злочинних зазіхань на протязі певного періоду та такі, що належать до певної соціальної групи. Розрахунок здійснюється за формулою:

$$P_{во} = П / Н \times 1000$$

де, $P_{во}$ – рівень віктимності осіб;

П – кількість потерпілих від злочинів;

Н – усе населення регіону незалежно від віку.

Рольові або організаційно-структурні конфлікти – це зіткнення, що зумовлені виконанням несумісних соціальних ролей різних людей або внутрішніми протиріччями між різними ролями (роль у групі, роль у міжособистісних стосунках), або компонентами ролі однієї людини. Такий конфлікт може бути зовнішнім і внутрішнім.

Румінація – (з лат. *ruminatio* – пережовування, повторення; синонім меріцизм із грец. *μάσημα* – жування, пережовування (узагальнене – «жувати жулку»)) (процес, коли жуйні тварини, такі як корови, вівці та кози, пережовують та відригують, частково переварену їжу) процес нав'язливого аналізу неприємних спогадів або думок; нав'язливий тип мислення, за який одні й ті ж самі теми або думки постійно виникають у голові людини, витісняючи усі інші види психічної активності. У людини, яка займається румінацією, часто виникає гостре почуття провини, хвороблива заклопотаність певними питаннями, що генерують відразу або агресивні відчуття, пов'язані з подією, що мало місце у минулому. Румінація у сполученні з песимістичним стилем пояснень є ознакою тяжкої депресії особистості.

Система віктимологічної профілактики – це комплекс рекомендацій, що спрямовані на формування у потенційних жертв злочинних зазіхань навичок, вмінь та стійкої поведінки, що дозволяють їй уникати віктимонебезпечних ситуацій, знизити рівень власної віктимогенної уразливості, а у випадку виникнення безпосередньої загрози, уникнути тяжких наслідків шляхом використання прийомів і методів, що активізують захисні можливості особистості.

Скулишутінг – озброєний напад одного або кількох учнів на інших учнів, вчителів та сторонніх людей у середині навчального закладу. Одним із перших таких нападів був випадок у 1927 р. в одній із шкіл США внаслідок чого загинуло 44 людини та 56 отримали тяжкі поранення. У 1999 р. у школі «Колумбайн», штат Колорадо США двоє учнів вчинили озброєний напад на інших школярів, застрелили 13 з них і кілька поранили, а потім покінчили з собою.

Соціальна терапія віктимності – це заснована на інтерактивних механізмах система соціально-психологічної дії, що використовує консцієнтальні (ментальний тренінг, когнітивний тренінг, соціально-когнітивний тренінг) та акціональні (тренінг дієвого аналізу, тренінг рольових ігор, драма-терапевтичний тренінг) психологічні технології культивування

соціально-функціональних та психотехнічних компетентностей особистості, що забезпечує дію психологічного механізму її девіктимізації.

Соціально-психологічна реабілітація жертв злочинів – діяльність, що спрямована на психологічну корекцію особистості та образу життя жертв злочинів, їхнього найближчого оточення, нейтралізацію, пом'якшення або подолання віктимогенної деструкції в її соціальних відносинах, утворення умов для нормальної життєдіяльності та попередження повторної віктимізації.

Соціальна фрустрація – це вид психічної напруги, що зумовлений невдоволеністю досягненнями та положенням індивіда в соціально заданих ієрархіях і результатами виконанням соціальних ролей.

Спеціальний рівень віктимологічної профілактики – заходи, що здійснюються державними органами, громадськими організаціями та окремими громадянами, які мають за мету попередження злочинів шляхом недопущення певних віктимогенних проявів окремих громадян або груп населення.

Сприятлива поведінка – це така поведінка потерпілої, яка може бути інтерпретована злочинцем як явне запрошення до сексуальної взаємодії, виступати як знак того, що жертва буде доступна, якщо він виявить достатню наполегливість.

Стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях – способи регулювання конфліктів, позначені з двома основними вимірами (кооперація та напористість): *змагання* (конкуренція) – прагнення домогтися своїх інтересів на шкоду іншому; *пристосування* – принесення в жертву власних інтересів заради іншого; *компроміс* – угода на основі взаємних поступок; пропозиція варіанту, що знімає виникле протиріччя; *уникання* – відсутність прагнення до кооперації і відсутність тенденції до досягнення власних цілей; *співробітництво* – учасники ситуації приходять до альтернативи, повністю задовольняє інтереси обох сторін.

Ступінь віктимності – сукупність можливих чинників, унаслідок яких можуть виникнути загрози заподіяння особі фізичної, моральної та матеріальної шкоди, на підставі її уразливості у конкретній ситуації.

Суб'єктивно-видова віктимність – віктимність як передумова та наслідок негативних вчинків, що вчиняються різними категоріями кривдників і правопорушників.

Суб'єкти конфліктної взаємодії – протиборчі сторони, опоненти, конкуренти, учасники конфлікту, які безпосередньо здійснюють активні дії один проти іншого, які можуть виступати як окремими індивідами, так й групами, соціальними класами, етносами, суспільствами, державами тощо.

Суб'єкт індивідуальної віктимізації – це індивід, що виступає безпосередньо жертвою злочину (більш у широкому сенсу – соціальних деструкцій, природного катаклізму, техногенної катастрофи).

Суб'єкт масової віктимізації – це сукупність жертв або певна соціальна група, з підвищеною віктимогенною уразливістю.

Суб'єктивна сторона віктимізації – це мотиви, цілі, навмисність або необережність потерпілого, що визначають його частину внеску у механізм заподіяння шкоди, сприйняття, усвідомлення та ставлення до результатів віктимізації.

Суспільство віктимогенного ризику – наявність значної кількості небезпек і загроз для члена суспільства, завдяки яким він може перетворитися на жертву.

Травматичний синдром згвалтування (ТСЗ) – це приватний випадок ПТСР (посттравматичного стресового розладу), за який жертва згвалтування страждає із-за симптомів, що викликані пережитим статевим насиллям.

Трекінг – аналіз, оцінка та визначення пріоритетності модальностей пацієнтів у мультимодальній терапії А. Лазаруса.

Третинна віктимізація – процес, під час якого певні посадові особи зловживають покладеними на них обов'язками, використовують жертву у власних цілях, не приймають до уваги шкоду, що була заподіяна конкретній жертві злочину або групі осіб, які стали потерпілими.

Установка на поведінку жертви – це форма соціальної установки, що ґрунтується на інфантилізмі, спрямованості на утримання, прагненні до

пасивної та вигідної адаптації у середовищі з використанням неконструктивних стратегій, що перешкоджають та затягують подолання складних життєвих ситуацій. Така установка діє на безсвідомому рівні та включається у менталітет тієї або іншої етнічної групи, а тому виникають складності певного порядку щодо її зміни. Установка на поведінку жертви визначає той або інший тип і характер зв'язків та ставлень у людській спільноті.

Фрустрація – (з англ. *frustration* – розчарування) блокування цілеспрямованої поведінки індивіда; психічний стан невдоволення, коли руйнуються плани або індивід неспроможний внаслідок об'єктивних перешкод (біологічної, психологічної, фізичної, матеріальної, соціо-культурної) досягти особистісно-значущої мети.

Харасмент (англ. *harassment* – приставання) – статеві залучання, як фізичні (дотики), так й вербальні (мовні кривдження, погрози, недоброзичливі зауваження, грубі жарти, різні форми інсинуацій або залякування); поведінка людини, яка спричиняє незручності або прямо наносить шкоду іншій людині, або така, що порушує недоторканість її приватного життя.

Хронічний синдром жертви ситуативної агресії – тривалий розстрій, який розвивається у людини, на підставі того, що вона тривалий час знаходиться у ролі жертви. Людина випробовує неврастенію, хронічні тривоги, дратівливість, ретроградну амнезію, апатію, регресію, порушення сну тощо.

Ціннісні або світоглядні конфлікти – протиріччя, що виникають на ґрунті несумісних уявлень, які мають особливе значення; відмінностей у критеріях оцінки ідей та поведінки, розбіжностей у цілях та ідеалах тощо. Конфлікт виникає між індивідами або соціальними групами тоді, коли розбіжності впливають на взаємодію людей або вони починають зазіхати на цінності один одного (ідеї, норми, принципи), нав'язуючи власні погляди, уявлення, смаки, точки зору тощо.

Четвертинна віктимізація – нанесення шкоди жертвам злочинів за допомогою свідомих наклепів, що розповсюджують працівники правоохоронних органів або інші особи, які обізнані в обставинах кримінальної

справи (наприклад, не притягнення до кримінальної відповідальності осіб (чоловіків), що вчиняють сексуальне насилля над своїми рідними або близькими).

Шеймінг (з англ. *shame* – сором, соромити) – вираз публічного засудження з метою викликати у жертви відчуття сорому, ганьби за що-небудь.

Шок – гострий психічний стан, психічна дезорганізація, що виникає внаслідок впливу надсильних подразників.

Шутінг (з англ. *shooting* – стрільба) – безладна стрільба у громадських місцях по беззбройним людям; це стрільба у місцях масового перебування людей з метою вбивства як можна більше з них, що за всіма ознаками є однією з форм терористичного акту, що має за мету залякування громадян і нагнітання страху у суспільстві.

ТЕСТ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

ЗАВДАННЯ: треба обрати тільки один із наданих варіантів відповідей, що найбільш точно відповідає заданому контексту

1. Віктимологія це наука, що вивчає

- а) прояви конфліктної взаємодії індивідів
- б) соціальні ознаки злочинців та їх жертв
- в) жертви злочинів
- г) кримінологічні чинники, за умов яких вчиняються злочини

2. Жертва шахрайства з соціально-психологічного боку характеризується

- а) необачністю
- б) довірливістю та некомпетентністю
- в) ворожістю та агресивністю
- г) надмірною самовпевненістю

3. Віктимогенність індивіда – це

- а) кримінологічне поняття
- б) фізіологічні чинники, які обумовлюють перетворення людини у жертву злочину
- в) соціально-правова якість індивіда
- г) фізичні, психічні та соціальні риси і ознаки, що роблять людину схильною до перетворенню в жертву злочину

4. Класичний портрет жертви зґвалтування включає таку рису як

- а) низький рівень інтелекту
- б) відсутність статевого досвіду
- в) відсутність почуття безпеки, виражену піддатливість сугестії

г) усе підходить

5. Страх – це

- а) реакція на ситуацію загрози
- б) високий рівень тривоги
- в) низький рівень адаптації
- г) складності соціалізації

6. Фрустрація – це

- а) переживання, яке пов'язане з реальною або уявною перешкодою, що заважає досягненню мети
- б) заміна одного об'єкту впливу іншим
- в) перенесення суб'єктивних відчуттів на інших людей
- г) кривдне інтелектуальне обґрунтування

7. Пасивні потерпілі – це

- а) необережні самоспричинителі
- б) індивіди з позитивною поведінкою
- в) індивіди об'єктивно не спроможні до опору
- г) індивіди, які не можуть вірно оцінювати життєві ситуації

8. Монографія «Типи зґвалтувань» була видана:

- а) у 1954 р.
- б) у 1971 р.
- в) у 1979 р.
- г) у 1930 р.

9. Фундатором віктимологічної науки вважається

- а) З. Фройд
- б) К. Левін

- в) Х. Хентіг
- г) усе підходить

10. Мета віктимологічних досліджень полягає у

- а) вивченні кримінологічних ознак злочинців
- б) аналізі обставин, за яких скоюють злочини
- в) виявлення причин і умов, за яких індивід стає жертвою злочину
- г) розробці превентивних заходів щодо запобіганню насильству

11. Автором роботи «Типи вбивств» є

- а) М. Амір
- б) М. Вольфганг
- в) Б. Рівман
- г) Дж. Пінателль

12. Евентуальна віктимність - це

- а) нереалізована віктимність
- б) віктимність в потенції
- в) вікова віктимність
- г) віктимність у дії

13. Монографія «Типи зґвалтувань» була видана

- а) у 1954 р.
- б) у 1971 р.
- в) у 1979 р.
- г) у 1930 р.

14. Емоція, яка виникає в ситуації загрози біологічному та соціальному існуванню індивіда та спрямована на джерело дійсної або уявної небезпеки, називається

- а) афектом
- б) ступором
- в) сумом
- г) страхом

15. Автором концепції «навченої безпорадності» є

- а) М. Амір
- б) К. Міядзава
- в) М. Селігман
- г) З. Фройд

16. Що є похідною у типологіях жертв злочинів?

- а) віктимна поведінка слугує поштовхом до заподіяння шкоди
- б) гендерна належність
- в) рівень агресії індивіда
- г) незахищеність людини

17. Децидивна віктимність - це

- а) нереалізована віктимність
- б) віктимність у потенції
- в) віктимність у дії
- г) вікова віктимність

18. Стокгольмський синдром зумовлений

- а) боротьбою за особливий статус жертви між заручниками
- б) переживанням жертвою втрати власного «Я» у процесі взаємодії зі злочинцем

в) захисним безсвідомим травматичним зв'язком між заручником і насильником

г) усе підходить

19. Віктимні прояви людини в економічній сфері детерміновані

а) економічними кризами

б) корумпованістю чиновників

в) стереотипним мисленням

г) усе підходить

20. Жертва шахрайства з соціально-психологічного боку характеризується

а) необачністю

б) довірливістю та некомпетентністю

в) ворожістю та агресивністю

г) надмірною самовпевненістю

21. Причиною тяжких злочинів, перш за все, стають

а) затяжні конфлікти між людьми

б) неефективне правосуддя

в) необережність та необачність потерпілих

г) наявність маніяків і кілерів

22. Емоція, яка виникає в ситуації погрози біологічному і соціальному існуванню індивіда та спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки, називається

а) афектом

б) ступором

в) сумом

г) страхом

23. Пасивні потерпілі – це

- а) необережні самоспричинителі
- б) особи з позитивною поведінкою
- в) об'єктивно не спроможні до опору
- г) особи, які не можуть вірно оцінювати життєві ситуації

24. Більший відсоток убивств відбувається коли

- а) жертва та злочинець не були знайомі
- б) злочинець знав жертву, а вона його ні
- в) жертва та злочинець були знайомі
- г) жертва знала злочинця, а він її – ні

25. Тип потерпілого вибірково агресивного провокатора характеризується

- а) примітивними потребами
- б) впевненістю у своїй безкарності
- в) пониженою критичністю
- г) принциповістю

26. Класичний портрет жертви зґвалтування включає таку рису як

- а) низький рівень інтелекту
- б) відсутність статевого досвіду
- в) відсутність почуття безпеки, виражену піддатливість сугестії
- г) усе підходить

27. Конкурентна віктимність – це

- а) прояв «Стокгольмського синдрому»
- б) боротьба за особливий статус жертви
- в) навчена безпорадність

г) особливості соціальної деривації

28. Жертву шахрайства більше за все характеризує

а) самовпевненість

б) необачність

в) довірливість

г) усе підходить

29. Ригідність особистості – це

а) дотримання принципів

б) страх змін

в) вибір однієї з альтернатив

г) самовідторгнення особистості

30. Вибірковий тип потерпілого пов'язаний

а) з професійною діяльністю

б) з okazaльними обставинами

в) з уразливістю перед певними злочинами

г) усе підходить

31. Гендерна віктимність зумовлена

а) мускулінністю

б) фемінінністю

в) особливостями свідомості індивіда

г) статево-рольовим чинником

32. Для жіночого типу жертви найбільш поширеною є

а) тип родинного деспоту

б) тип пасивного потерпілого

в) тип вибірково агресивного провокатора

г) тип ініціативного потерпілого

33. Більшу частку жертв грабіжників і розбійників складають

а) жінки

б) чоловіки

в) діти

г) люди похилого віку

34. Тип потерпілого вибірково агресивного провокатора характеризується

а) примитивними потребами

б) упевненістю у власній безкарності

в) пониженою критичністю

г) усе підходить

35. Пасивні потерпілі – це

а) необережні самоспричинителі

б) особи з позитивною поведінкою

в) об'єктивно не спроможні до опору

г) особи, які не можуть вірно оцінювати життєві ситуації

36. Гендерна роль визначається

а) ставленням оточуючих до поняття чоловік та жінка

б) набором зразків поведінки, що очікуються від чоловіків і жінок

в) біологічним чинником

г) усе підходить

37. Не бажає «виносити сміття з хати» тип потерпілого

а) агресивний насильник

б) родинний деспот

- в) вибірково-агресивний провокатор
- г) пасивна жертва

38. У чому полягає різниця між універсальним і вибіркоvim типами жертв

- а) в активності жертви
- б) в пасивності жертви
- в) в проявах злочинних зазіхань
- г) усе підходить

39. Кому належить думка, згідно з якої людина спроможна самостійно та досить свідомо підвищувати власну віктимність

- а) В. Люстігу
- б) Дж. Рейнуотер
- в) М. Аміру
- г) К. Міядзаві

40. Що, у якості основних проблем віктимології розглядають експерти Світової спілки віктимологів

- а) допомогу жертвам
- б) вплив політики на віктимогенність суспільства
- в) сприятливу віктимність
- г) усе підходить

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Аминов И. И. Психология делового общения. М.: Омега-Л, 2005. 304 с.

Амстронг К. Поля крови. Религия и история насилия. М.: Альпина нонфикшн, 2016. 538 с.

Андронникова О. О. Виктимное поведение подростков: факторы возникновения и профилактика. Монография. Новосибирск: Изд-во НГИ, 2005. 300 с.

Андронникова О. О. Генезис виктимности личности в социально-психологической парадигме. Монография. Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2017. 270 с.

Андронникова О. О. Макро- и мезосоциальные факторы виктимизации личности и сообществ. Монография. Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2016. 166 с.

Антонян Ю. М. & Гульдман В. В. Криминальная патопсихология. М.: Наука, 1991. 248 с.

Антонян Ю. М., Еникеев М. И. & Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. М.: Юристъ, 1996. 257 с.

Антонян Ю. М. & Ткаченко А. А. Сексуальные преступления: Научно-популярное исследование. М.: Амальтея, 1993. 320 с.

Аронсон Э., Уилсон Т. & Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 560 с.

Бартол К. Психология криминального поведения. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. С. 183-186.

Бек Д. Когнитивно-поведенческая психотерапия. От основ к направлениям. Пер. с англ. А. В. Соломина. СПб.: Питер, 2018. 416 с.

Биктагирова Г. Ф., Валеева Р. А., Дроздикова-Зарипова А. Р., Калацкая Н. Н. & Костюнина Н. Ю. Профилактика и коррекция виктимного поведения студенческой молодежи в Глобальной сети Интернет: теория, практика. Казань: Издательство «Отечество», 2019. 320 с.

Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 512 с.

Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных: Пер. с англ. А. И. Федорова. С.-Петербург: МФИН, 1992. 448 с.

Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. Пер. с англ. М.: Прогресс, 1988. 400 с.

Брейтуэйт Д. Преступление, стыд и воссоединение. М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. 310 с.

Бэскинд Э. Энциклопедия личной безопасности. Пер. с англ. М., 1995. С. 134.

Варчук Т. В. & Вишневецкий К. В. Виктимология. Учебное пособие. М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2008. 191 с.

Віктимологія: навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіна і Б. М. Гловкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.

Волченко Л. П. & Гарькавец С. О. Особливості формування соціально-нормативних уявлень старшокласників в умовах суспільної кризи: монографія. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 200 с.

Гарькавец С. О. Віктимологія. Навчальний посібник. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2006. 116 с.

Гарькавец С. О. Конкурентна віктимність та її психологічні механізми // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. №1(42). С. 59-67.

Гарькавец С. О. & Волченко Л. П. Особливості формування установки конкурентної віктимності в умовах збройного конфлікту – досвід мешканців Донбасу // International Journal of Innovative Technologies in Social Science. Warsaw: RS Global Sp. z O.O. 2018. № 8(12). P. 37-41.

Гарькавец С. А. Психология невербального общения. Учебное пособие. Северодонецьк: Изд-во «Петит», 2015. 214 с.

Гарькавець С. О. Психологія підліткової віктимності. Монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. 175 с.

Гарькавець С. О. Проблема конкурентной виктимности и вооруженный конфликт на юго-востоке Украины // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Психологія. 2016. Т. 21, Вип. 2(42). С. 39-49.

Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти – пропозиція нової класифікації // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. №2(46). С. 87-98.

Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти: Словник-довідник. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. 120 с.

Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі. Монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2010. 343 с.

Гарькавець С. А. Тактильно-кинестическая система человека и ее роль в межличностной коммуникации : [учебное пособие по психологии невербального общения]. Луганск : Ноулидж, 2012. 184 с.

Гарькавець С. О. & Яковенко С. І. Гендерные особенности инсталляции обиды / Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». Вип. 59. 2016. С. 59-64.

Гарькавець С. О. & Яковенко С. І. Методики дослідження образи: науково-методичний посібник з «Психодіагностики». Северодонецьк: Вид-во «Петіт», 2017. 68 с.

Герман Д. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору. Переклад з англ. О. Лизак, О. Наконечна, О. Шлапак. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 424 с.

Голіна В. В. & Головкін В. Б. та ін. Віктимологія. Навчальний посібник. Х.: Вид-во «Право», 2017. 308 с.

Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінально-віктимологічна парадигма: [монографія]. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.

Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: [монографія]. К.: Атіка, 2009. 240 с.

Долганова А. Мир нарцисической жертвы. Отношения в контексте современного невроза. М.: Изд-во «Весь», 2016. 368 с.

Зимбардо Ф. & Ляйпте М. Социальное влияние. СПб.: Питер, 2001. 448 с.

Зімбардо Ф. Эффект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло. Пер. з англ. Любомира Шерстюка. К.: Yakaboo Publishing, 2022. 592 с.

Ившин В. Г., Идрисова С. Ф. & Татьяна Л. Г. Виктимология: учебное пособие. М.: Волтерс Клувер, 2011. 264 с.

Изард К. Э. Психология эмоций. СПб.: Питер, 2008. 464 с.

Ильин Е. П. Психология агрессивного поведения. СПб.: Питер, 2014. 368 с.

Ильин Е. П. Психология зависти, враждебности, тщеславия. СПб.: Питер, 2014. 208 с.

Ильин Е. П. Психология совести: вина, стыд, раскаяние. СПб.: Питер, 2017. 288 с.

Кандыба В. М. Криминальный гипноз. СПб.: Питтер, 1999.

Кантер Д. Криминальная психология / Пер. с англ. Тарабанова Е. М. Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2021. 368 с.

Карпман С. Жизнь, свободная от игр. СПб.: Метанойя, 2016. 346 с.

Колишанский Г. В. Паралингвистика. М.: УРСС Эдиториал, 2005. 96 с.

Кондратьев М. Ю. & Ильин В. А. Азбука социального психолога-практика. М.: ПЕР СЭ, 2007. 464 с.

Крейдли Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. М.: НЛО, 2004. 289 с.

Левин К. Разрешение социальных конфликтов. СПб.: Речь, 2000. 408 с.

Левин К. Теория поля в социальных науках. М.: Академический проект, 2016. 316 с.

Леонгард К. Акцентуированные личности. Пер. с нем. В. М. Лещинская. Киев: Вища школа, Головное изд-во, 1981. 392 с.

Лефтеров В. О., Вакулич Т. М. Виктимное поведение как психологическая проблема // Вестник МЕГИ: сб. науч. работ. 2013. № 16. С. 43-49.

Лефтеров В. А., Вакулич Т. М. Психологические особенности виктимного поведения женщин в ситуациях домашнего насилия [Электронный ресурс] // Психология и право. 2013. Т. 3. № 2. URL: <https://psyjournals.ru/psyandlaw/2013/n2/61022.shtml> (дата обращения: 20.10.2022).

Майерс Д. Социальная психология / Перев. с англ. С. Меленевская, В. Гаврилов, Д. Викторова. СПб.: Питер Ком, 1999. 688 с.

Мак-Вильямс Н. Защитные механизмы // Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе. М.: Класс, 1998. 480 с.

Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы. М.: Эксмо, 2006. 1008 с.

Милевич А. С. Факторы виктимизации предпринимателей малого бизнеса (Вопросы теории и результаты исследований). М.: Академия Естествознания, 2016.

Миядзава К. Основы виктимологической теории. М.: Юр. лит., 1966. 256 с.

Налчаджян А. А. Атрибуция, диссонанс и социальное познание. М.: Когнито-Центр, 2006. 415 с.

Невский Н. Н. Генезис теории виктимологии (социальные и криминологические проблемы). Монография. Владимир: ВЮИ ФСИН России, 2009. 248 с.

Мошкин В. Семь секунд – и вы жертва // Основы безопасности жизнедеятельности. 2004. № 5. С. 15-19.

Одинцова М. Типы поведения жертвы. Диагностика ролевой виктимности. М.: Бахрах-М, 2013. 160 с.

Орбан-Лембрик Л. Е. Психология професійної комунікації. Монографія. Чернівці : Книги-XXI, 2009. 528 с.

Орбан-Лембрик Л. Е. Психология соціальної комунікації. Навчальний посібник. Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2021. 224 с.

Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2020. 192 с.

Полубинский В. И. Криминальная виктимология. Монография. 2-изд. М.: ВНИИ МВД России, 2008. 253 с.

Практика медіації: словник-довідник / уклад.: С. О. Гарькавець, Л. П. Волченко. Лисичанськ: ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2019. 128 с.

Прикладная юридическая психология: Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. А. М. Столяренко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. С. 138-144.

Психология и культура / Под ред. Д. Мацумото. СПб.: Питер, 2003. 718 с.

Рейнуотер Д. Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом. М.: Прогресс, 1992. 240 с.

Ривман Д. В. & Устинов В. С. Виктимология. СПб.: Питер, 2000. 278 с.

Ривман Д. В. Криминальная виктимология. СПб.: Питер, 2002. 304 с.

Риман Ф. Основные формы страха. Пер. с нем. Э. Л. Гушанского. Изд. 3-е. М.: Алетея, 2000. 336 с.

Розенберг М. Язык жизни. Ненасильственное общение. София, 2009. 169 с.

Росс Л. & Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии. Пер. с англ. В. В. Румынского / Под ред. Е. Н. Емельянова, В. С. Магуна. М.: Аспект Пресс, 1999. 429 с.

Руденский Е. В. Виктимология детства и виктимология семьи: концептуализация новых разделов социально-психологической виктимологии личности // «РЕМ: Psychology. Educology. Medicine». 2018. № 3. С. 91-102.

Руденский Е. В. Методологические основания виктимологии образования. Новосибирск: ООО «Архивариус», 2004. 182 с.

Руденский Е. В. Методология и теория исследования виктимогенеза личности. Новосибирск: НГПУ, 2013. 222 с.

Руденский Е. В. & Руденская Ю. Е. Дефект социализации личности как базовая категория педагогики критического конструктивизма: введение в социально-генетическую виктимологию. Новосибирск: НГПУ, 2012. 254 с.

Руденский Е. В. Социально-психологическая виктимология личности: пропедевтика: монография. Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2015. 238 с.

Сарафанова А. С. Виктимологическая характеристика терроризма // Молодой ученый. 2018. № 18 (204). С. 44-448. – URL: <https://moluch.ru/archive/204/50092/> (дата звернення 1.06.2020).

Свидрук І. І., Миронов Ю. Психологія управління та конфліктологія: Підручник. Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2017. 320 с.

Селигман М. Как научиться оптимизму: Измените взгляд на мир и свою жизнь. М.: Альпина Паблишер, 2018. 544 с.

Селье Г. Психофизиология стресса. М.: Педагогика, 1991. 268 с.

Семенов В. А. История зарубежной конфликтологии. в 2-т. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во Юрайт, 2018.

Скотт Д. Г. Конфликты, пути их преодоления. М.: Аспект-Пресс, 2007. 363 с.

Скотт Дж. Г. Способы разрешения конфликтов. СПб.: ВИК, 1994. 210 с.

Современные теории конфликта / Под ред. Б. Исаева. М.-СПб.: Питер, 2008. 468 с.

Солдатова Г. У. & Ярмина А. Н. Кибербуллинг: особенности, ролевая структура, детско-родительские отношения и стратегия совладания // Национальный психологический журнал. 2019. № 3(35). С. 17-31.

Степанов Е. И. Современная конфликтология. Общие подходы к моделированию, мониторингу и менеджменту социальных конфликтов. М.: ЛКИ, 2015. 176 с.

Субботина Л. Ю. Психология защитных механизмов личности / Л. Ю. Субботина. Ярославль: ЯрГУ, 2013. 190 с.

Татенко В. О. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину / Соціальна психологія. 2003. № 1. С. 60-72.

Тейлор Ш., Пипло Л. & Сирс Д. Социальная психология. 10-е изд. СПб.: Питер, 2004. 767 с.

Тернер Дж. Социальное влияние. СПб.: Питер, 2003. 256 с.

Тойч Дж. & Тойч Ч. Из жертвы в победители. Виктимология. М.: Т. М. Сориная, Б. В. Сориная, 2005. 96 с.

Тойч М. Дж. & Тойч Ч. К. Из человеческой неволи к свободе. Введение в генофизику. М.: Т. М. Сориная, Б. В. Сориная, 2009. 248 с.

Третьяченко В. В. Управлінські команди: методологія та теорія, формування і розвиток: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. 300 с.

Третьяченко В. В., Гарькавец С. О. & Коломійцев О. А. Психологія правослухняної та протиправної поведінки особистості в умовах трансформації українського суспільства: монографія. Луганськ: Знання, 2008. 344 с.

Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса: Юридическая литература, 2000. 452 с.

Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии. Пер. с японского. Москва : Прогресс, 1989. 253 с.

Фернхем А. & Хейвен П. Личность и социальное поведение. СПб.: Питер, 2001. 368 с.

Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. СПб.: Питер, 1999. 256 с.

Фишер Р. & Юри У. Путь к согласию, или переговоры без поражения / Пер. с англ. А. Гореловой; Предисл. В. А. Кременюка. М.: Наука, 1992. 158 с.

Фостер Р. & Каплан С. Созидательное разрушение. М.: Альпина Паблишер, 2015. 378 с.

Франк Л. В. Потерпевшие от преступлений и проблемы советской виктимологии. Душанбе: Ирфон, 1977. 240 с.

Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. М.: Мастера психологии, 2016. 150 с.

Фрейд А. Эго и механизмы защиты / Пер. с англ. М. Гинзбурга. М.: Эксмо, 2003. 252 с.

Фрейд З. Психология бессознательного. СПб.: Изд-во «Питер», 2007. 400 с.

Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина. М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. 730 с.

Чалдини Р. Психология влияния. СПб.: Питер, 2002. 288 с.

Холыст Б. Криминология: Основные проблемы. Пер. с польского. В. М. Когана. М.: Юрид. лит, 1980. 263 с.

Холыст Б. Факторы, формирующие виктимность // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1984.

Христенко В. Е. Психология жертвы: Учебное пособие. Харьков: Комсум, 2001. 256 с.

Христенко В. Е. Психология поведения жертвы. Учебное пособие. Ростов н / Д.: Феникс, 2004. 304 с.

Шнайдер Г. Й. Криминология / пер. с нем. Ю. А. Неподаева. М.: Прогресс-Универс, 1994. 502 с.

Штейнбах Х. Э. & Еленский В. И. Психология жизненного пространства. СПб.: Речь, 2004. 239 с.

Эллис А. & Тафрейт Р. Управление гневом. Как не выходить из себя, спокойно реагировать на все и справиться с самой разрушительной эмоцией. СПб.: Питер, 2021. 240 с.

Юри У. Преодоление «нет» или Переговоры с трудными людьми. М.: Наука, 1993. 128 с.

Юридична психологія: Підруч. для студ. юридич. вищ. навч. закл. і фак. / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.; За заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. 352 с.

Яковенко С. І., Лисенко В. І. Соціально-психологічна допомога при надзвичайних ситуаціях та критичних інцидентах. К., 1999. 224 с.

Яковенко С. І. Психологічна допомога особам, що постраждали внаслідок екстремальних ситуацій та радіоекологічного лиха. К.: Стінос, 1998. 58 с.

Яхно Т. П. & Куревін І. О. Конфліктологія та теорія переговорів. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 168 с.

Amir M. Patterns in forcible rape. Chicago, University of Chicago Press, 1971. 394 p.

Bostaph L. G. & Swerin D. D. Victimology: Crime Victimization and Victim Services. Aspen Publishers, 2016. 612 p.

Brack K. & Caltabiano N. Cyberbullying and self-esteem in Australian adults. *Cyberpsychology // Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*. 2014. № 8(2). P. 84-98.

Brisman A., South N. & White R. Environmental Crime and Social Conflict: Cotemporary and Emerging Issues. Routledge, 2016. 344 p.

Burgess A. W. Victimology: Theories and Application. 3th Edition. N.Y.: Jones and Bartlett Publishers, Inc, 2017. 738 p.

Caravaca F., Falcón M., Navarro-Zaragoza J., Luna Ruiz-Cabello A. L., Rodrigues O. & Luna Maldonado A. Prevalence and patterns of traditional bullying victimization and cyber-teasing among college population in Spain // *BMC Public Health*. 2016. № 16. P. 176-185.

Daigle L. E. & Muftic L. R. Victimology: A Comprehensive Approach (NULL). 2nd Edition. N.Y.: SAGE Publications, Inc, 2019. 432 p.

Daigle L. E. Victimology. 2th Edition. SAGE Publications, Inc, 2017. 720 p.

Daigle L. E. Victimology. The Essentials. SAGE Publications, Inc, 2021. 432 p.

Davies P. Gender, Crime and Victimisation. London: SAGE Publications, Inc, 2010. 232 p.

Davies P., Francis P. & Greer C. Victims, Crime and Society. An Introduction. 2th Edition. London: SAGE Publications, Inc, 2017. 304 p.

Dekker S. Second Victim: Error, Guilt, Trauma, and Resilience. Bosa Roca, United States: Taylor & Francis Ltd, 2013. 128 p.

Doerner W. G. & Lab S. P. Victimology. 8th Edition. London: Publisher Routledge, 2017. 544 p.

Duggan M. Revisiting the «Ideal Victim». Developments in Critical Victimology. N.Y.: Policy Press, 2018. 340 p.

Eagly A. H., Baron R. M. & Hamilton V. L. The Social Psychology of Group Identity and Social Conflict: Theory, Application, and Practice. N.Y.: Orbis Books, 2004. 308 p.

Elias R. The Politics of Victimization: Victims, Victimology & Human Rights. Kindle Edition, 2019. 544 p.

Fattah E. A. Victimology: A Discipline in Transition. Copyrighted Material, 2019. 308 p.

Fisher B. S., Reyns B. W. & Sloan J. J. Introduction to Victimology. Contemporary Theory, Research, and Practice. Oxford University Press, 2015. 496 p.

Finkelhor D. & Dziuba-Leatherman J. Victimization of children // American Psychologist. 1994. Vol. 49. № 3. P. 173-183.

Forgas J. P., Kruglanski A. W. & Williams K. D. The Psychology of Social Conflict and Aggression. N.Y.: Psychology Press, 2011. 342 p.

Godwin M. Victim target networks as solvability factors in serial murder / Social Behavior and Personality. 1998. Vol. 26 (1). P. 75-84.

Halder D. Cyber Victimology. Decoding Cyber-Crime Victimization. London, UK: Taylor & Francis Ltd, 2021. 120 p.

Hall M. Victims of environmental harms and their role in national and international justice. In R. Walters, D. Westerhuis & T. Wyatt. Emerging issues in green criminology: Exploring power, justice and harm. 2013.

Hall M. Victims of crime: constructions, governance and policy // Victims of Crime. 2017. P. 283-301.

Hentig H. Criminal and his Victim. New Haven, Yale Univ. Press.1948.

Heirman W. & Walrave M. Cyberbullying: Predicting Victimization and Perpetration / *Children & Society*. 2011. Vol. 25. P. 59-72.

Hilinsji-Rosick C. M. & Lee D. R. Contemporary issues in Victimology: identifying patterns and trends. Publisher: Lanham, MD: Lexington Books, 2018. 272 p.

Hinduja S. & Patchin J. W. Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*, 2008. Vol. 29 (2), P. 129-156.

Karmen A. Crime Victims An Introduction to Victimology. Belmont, CA: Wadsworth, 2016. 608 p.

Kilching M. Migrants as victims – Victimological perspectives of human smuggling and human trafficking / *Freedom from Fear*, 2016. Issue 12. P. 13-19.

DOI: <https://doi.org/10.18356/9fd04b73-en>

Kirchengast T. Victimology and Victim Rights. International Comparative perspectives. London: Routledge, 2017. 254 p.

Kury H., Redo S. & Shea E. Women and Children as Victims and Offenders: Background, Prevention, Reintegration. Springer, 2016. P. 47-65.

Lengati S. H. Penology and Victimology. London: Anvi Books & Publishers, 2021. 342 p.

McGarry R. & Walklate S. Victims: Trauma, testimony and justice. London, UK: Taylor & Francis Ltd, 2015. 192 p.

Marsh H. W., Nagengast B., Morin A. J., Parada R. H., Craven R. G. & Hamilton L. R. Construct validity of the multidimensional structure of bullying and victimization: An application of exploratory structural equation modeling // *Journal of Educational Psychology*. 2011. № 103(3). P. 701-732.

Moriarty L. J. & Jerin R. A. Current Issues in Victimology Research. 3th Edition. NY.: Academic Press, 2017. 304 p.

Mythen G., McGowan W. Cultural Victimology revisited. *Handbook of Victims and Victimology*, 2017. 185 p.

Noor M., Brown R. J. & Prentice G. Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model / *British Journal of Social Psychology*. 2008. Vol. 47, № 3. P. 481-495.

Pratt T. C. & Turanovic J. J. Revitalizing Victimization Theory. London: Available on Taylor & Francis eBooks, 2021. 328 p.

Pruitt D. G. & Carnevale P. J. Negotiation in Social Conflict. Brooks/Cole Publishing Company, 1993. 251 p.

Reiker P. P. & Carmen E. The victim to patient process: The disconfirmation and transformation of abuse. *Am J Orthopsychiatry*, 1986. Vol. 56. P. 360-370.

Roberson C. Routledge Handbook on Victims' Issues in Criminal Justice. N.Y.: Taylor & Francis Group Ltd, 2017. 308 p.

Roland E. School Influences on Bullying. Stavanger: Rebell forlag, 1999. 412 p.

Ronel N., Jaishankar K. & Bensimon M. Trends and Issues in Victimology. Cambridge Scholars Publishing, 2008. 356 p.

Sari S. V. & Camadan F. The new face of violence tendency: Cyber bullying perpetrators and their victims. *Computers in human behavior*, 2016. Vol. 59, P. 317-326.

Schwartz J. L., Virga M. & Yeldell S. The Victimology Handbook. Fours Edition. Kendall Hunt, 2019. 362 p.

Shlomo G. S., Knepper P. & Kett M. International Handbook of Victimology. NY.: CRC Press, 2019. 732 p.

Sternlight J. R. Lawyerless Disput Resolution: Rethinking a Paradigm. *Fordham URB Legal Jurnal*. 2010. Vol. 37. P. 394-405.

Swerin D. D. & Bostarh L. G. Victimology: Crime Victimization and Victim Services. London: Wolters Kluwer Law & Business, 2016. 612 p.

The Praeger Handbook of Victimology / edit. by Janet K. Wilson. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2009. 367 p.

Tilley J. Victimization: Select Reports from the Bureau of Justice Statistics. NY.: Nova Science Publishers, Inc, 2014. 176 p.

Timchenko O., Khrystenko V., Lefterov V., et al. There a «victim syndrome» among forced displaced persons in Ukraine? // International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Hampstead Psychological Associates. 2020. V. 24 (6). P. 13092-13110.

Tokunaga R. S. Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. Computers in human behavior, 2010. Vol. 26 (3), P. 277-287.

Turvey B. & Petherick W. Forensic Victimology. NY.: Academic Press, 2008. 608 p.

Umbreit M. S. The Handbook of Victim Offender Mediation: An Essential Guide to Practice and Research. San Francisco: Published by Jossey Bass, 2000. 480 p.

Vanfraechem I., Pemberton A. & Ndahinda F. M. Justice for Victims: Perspectives on rights, transition and reconciliation. N.Y.: Routledge, 2016. 464 p.

Victimisation Surveys in Germany. Bundeskriminalat. Wiesbaden. 2017. Vol. 3. 142 p.

Victimology at the Transition From the 20th to the Century / edit. by P. C. Friday, G. F. Krichhoff. Dedicated on the Occasion of the Xth International Symposium on Victimology in Montreal, Canada 6-11 August 2000. 442 p.

Vollhardt J. R. The Social Psychology of Collective Victimhood. Oxford University Press, 2020. 472 p.

Walklate S. L. Handbook of Victims and Victimology. London: Taylor & Francis Ltd, 2017. 394 p.

Wakklate S. L. Victimology: The Victim and the Criminal Justice Process. London, UK: Taylor & Francis Ltd, 2014. 200 p.

Wallace H. & Roberson F. C. Victimology: Legal, Psychological, and Social Perspectives. 4th Edition. Wallace & Roberson, 2015. P. 237-249.

Wemmers Jo-A. M. Reparation for Victims of Crimes against Humanity. The healing role of reparation. London, UK: Taylor & Francis Ltd, 2016. 288 p.

Wemmers Jo-A. M. Victimology: A Canada Perspective. Toronto: University of Toronto Press, 2017. 336 p.

Wolhuter L., Olley N. & Denham D. Victimology: Victimisation and Victims' Rights. N.Y.: Routledge-Cavendish, 2016. 320 p.

Young I. F. & Sullivan D. Competitive victimhood: A review of the theoretical and empirical literature / Current Opinion in Psychology. 2016. Vol. 11. P. 30-34.

Zalava A. G. & Cichocka A. The Social Psychology of Social Problems. Palgrave Macmillan Publishers, 2013. 372 p.

Zaykowski H., Campagna L. Teaching theories of Victimology // Journal of Criminal Justice Education, 2014. Vol. 25 (4). P. 452-467.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест-опитувальник Леонгарда-Шмішека

Інструкція. Вам будуть запропоновані твердження щодо вашого характеру. Відповідайте, довго не роздумуючи, ви можете вибрати одну з двох відповідей: «так» чи «ні», інших варіантів відповідей немає. Свою відповідь потрібно відзначити у бланку у відповідь, поставивши хрестик у вікні «так» або «ні» навпроти цифри, що відповідає номеру питання.

Тестове завдання

1. Чи є ваш настрій загалом веселим і безтурботним?
2. Чи сприйнятливі ви до образ?
3. Чи траплялося вам іноді швидко заплакати?
4. Чи завжди ви вважаєте себе правим у тій справі, яку робите, і ви не заспокоїтесь, доки не переконаєтесь у цьому?
5. Чи вважаєте себе сміливішим, ніж у дитячому віці?
6. Чи може ваш настрій змінюватися від глибокої радості до печалі?
7. Чи знаходитеся ви в компанії в центрі уваги?
8. Чи бувають у вас дні, коли ви без достатніх підстав перебуваєте в похмурому та дратівливому настрої і ні з ким не хочете розмовляти?
9. Чи серйозна ви людина?
10. Чи можете ви надихнутися?
11. Чи підприємливі ви?
12. Чи швидко ви забуваєте, якщо вас хтось образить?
13. Чи м'якосерда ви людина?
14. Чи намагаєтесь ви перевірити після того, як опустили листа в поштову скриньку, чи не залишилося воно висіти в прорізі?
15. Чи завжди ви намагаєтесь бути сумлінним у роботі?
16. Чи відчували ви в дитинстві страх перед грозою чи собаками?
17. Чи вважаєте ви інших людей недостатньо вимогливими один до одного?

18. Чи сильно залежить ваш настрій від життєвих подій та переживань?
19. Чи завжди ви прямодушні зі своїми знайомими?
20. Чи часто ваш настрій пригнічений?
21. Чи був у вас раніше істеричний напад або виснаження нервової системи?
22. Чи схильні ви до станів сильного внутрішнього занепокоєння чи пристрасного прагнення?
23. Чи важко вам довго просидіти на стільці?
24. Чи боретесь ви за свої інтереси, якщо хтось чинить з вами несправедливо?
25. Чи могли б ви вбити людину?
26. Чи сильно вам заважає косо висить гардина або нерівно настелена скатертина настільки, що вам хочеться негайно усунути ці недоліки?
27. Чи відчували ви в дитинстві страх, коли залишалися одні в квартирі?
28. Чи часто у вас без причини змінюється настрій?
29. Чи завжди ви старанно ставитеся до своєї діяльності?
30. Чи швидко ви можете розгніватись?
31. Чи можете ви бути веселим безшабашно?
32. Чи можете ви іноді повністю перейнятися почуттям радості?
33. Чи підходите ви для проведення розважальних заходів?
34. Чи висловлюєте ви зазвичай людям свою відверту думку з того чи іншого питання?
35. Чи впливає на вас кров?
36. Чи охоче ви займаєтесь діяльністю, пов'язаною з великою відповідальністю?
37. Чи схильні ви заступитися за людину, з якою вчинили несправедливо?
38. Чи важко вам входити до темного підвалу?
39. Чи виконуєте ви кропітку чорну роботу так само повільно та ретельно, як і улюблену вами справу?
40. Чи є ви товариською людиною?

41. Чи охоче ви декламували у школі вірші?
42. Чи тікали ви дитиною з дому?
43. Чи важко ви сприймаєте життя?
44. Чи були у вас конфлікти та неприємності, які так виснажували вам нерви, що ви не виходили на роботу?
45. Чи можна сказати, що ви при невдачах не втрачаєте почуття гумору?
46. Чи зробите ви першим крок до примирення, якщо вас хтось образить?
47. Чи любите ви тварин?
48. Чи підете ви з роботи або з дому, якщо у вас там щось гаразд?
49. Чи мучать вас невизначені думки, що з вами чи вашими родичами станеться якесь нещастя?
50. Чи вважаєте ви, що настрої залежить від погоди?
51. Чи ускладнить вас виступити на сцені перед великою кількістю глядачів?
52. Чи можете ви вийти з себе та дати волю рукам, якщо вас хтось навмисне грубо розсердить?
53. Чи багато ви спілкуєтесь?
54. Якщо ви будете чимось розчаровані, чи прийдете у відчай?
55. Чи подобається вам робота організаторського характеру?
56. Чи вперто ви прагнете своєї мети, навіть якщо на шляху зустрічається багато перешкод?
57. Чи може вас так захопити фільм, що сльози виступлять на очах?
58. Чи важко вам заснути, якщо ви цілий день розмірковували над своїм майбутнім чи якоюсь проблемою?
59. Чи доводилося вам у шкільні роки користуватися підказками чи списувати у товаришів домашнє завдання?
60. Чи важко вам піти вночі на цвинтар?
61. Чи стежите ви з великою увагою, щоб кожна річ у домі лежала на своєму місці?

62. Чи доводилося вам лягти спати в хорошому настрої, а прокинутися в пригніченому і кілька годин залишатися в ньому?
63. Чи можете ви легко пристосуватися до нової ситуації?
64. Чи є у вас схильність до головного болю?
65. Чи часто ви смієтеся?
66. Чи можете ви бути привітними з людьми, не відкриваючи свого істинного ставлення до них?
67. Чи можна вас назвати жвавою і жвавою людиною?
68. Чи сильно ви страждаєте через несправедливість?
69. Чи можна назвати вас пристрасним любителем природи?
70. Чи є у вас звичка перевіряти перед сном або перед тим, як піти, чи вимкнено газ і світло, чи закриті двері?
71. Чи полохливі ви?
72. Чи буває, що ви почуваетесь на сьомому небі, хоч об'єктивних причин для цього немає?
73. Чи охоче ви брали участь у юності у гуртках художньої самодіяльності, у театральному гуртку?
74. Чи тягне вас іноді дивитися в далечінь?
75. Чи дивитесь ви на майбутнє песимістично?
76. Чи може ваш настрій змінитись від найвищої радості до глибокої туги за короткий період часу?
77. Чи легко піднімається ваш настрій у дружній компанії?
78. Чи переймаєтеся ви злістю тривалий час?
79. Чи сильно ви переживаєте, якщо горе трапилося в іншої людини?
80. Чи була у вас у школі звичка переписувати лист у зошиті, якщо ви поставили на нього ляпку?
81. Чи можна сказати, що ви більш недовірливі та обережні, ніж довірливі?
82. Чи часто ви бачите страшні сни?

83. Чи виникала у вас думка проти волі кинутися з вікна, під поїзд, що наближається?

84. Чи стаєте ви радісним у веселому оточенні?

85. Чи легко ви можете відволіктися від обтяжливих питань і не думати про них?

86. Чи важко вам стримати себе, якщо ви розлютитесь?

87. Чи волієте ви мовчати (так) чи ви балакучі (ні)?

88. Чи могли б ви, якщо довелося б брати участь у театральній виставі, з повним проникненням і перетворенням увійти в роль і забути про себе?

Ключ до тесту-опитувальника

За кожною шкалою підраховуються плюси (позитивні відповіді) та мінуси (негативні відповіді), а потім отримані бали сумуються і результат множиться на коефіцієнт (кожна акцентуація має свій). Взагалі маємо 10 показників, що відповідають акцентуаціям характеру за К. Леонгардом.

1. Гіпертимний: «+»: 1, 11, 23, 33, 45, 55, 67, 77;

«-»: відсутня – (коефіцієнт 3)

2. Застрягаючий, ригідний: «+»: 2, 15, 24, 34, 37, 56, 68, 78, 81;

«-»: 12, 46, 59 – (коефіцієнт 2).

3. Емотивний: «+»: 3, 13, 35, 47, 57, 69, 79;

«-»: 25 – (коефіцієнт 3).

4. Педантичний: «+»: 4, 14, 17, 26, 39, 48, 58, 61, 70, 80, 83;

«-»: 36 – (коефіцієнт 2).

5. Тривожний: «+»: 16, 27, 38, 49, 60, 71, 82;

«-»: 5 – (коефіцієнт 3).

6. Ціклотимний: «+»: 6, 18, 28, 40, 50, 62, 72, 84;

«-»: відсутні – (коефіцієнт 3).

7. Демонстративний: «+»: 7, 19, 22, 29, 41, 44, 63, 66, 73, 85, 88;

«-»: 51 – (коефіцієнт 2).

8. Неврівноважений, збудливий: «+»: 8, 20, 30, 42, 52, 64, 74, 86;

«-»: відсутні – (коефіцієнт 3).

9. Дистимічний: «+»: 9, 21, 43, 75, 87;

«-»: 31, 53, 65 – (коефіцієнт 3).

10. Афективно-екзальтований: «+»: 10, 32, 54, 76;

«-»: відсутні – (коефіцієнт 6).

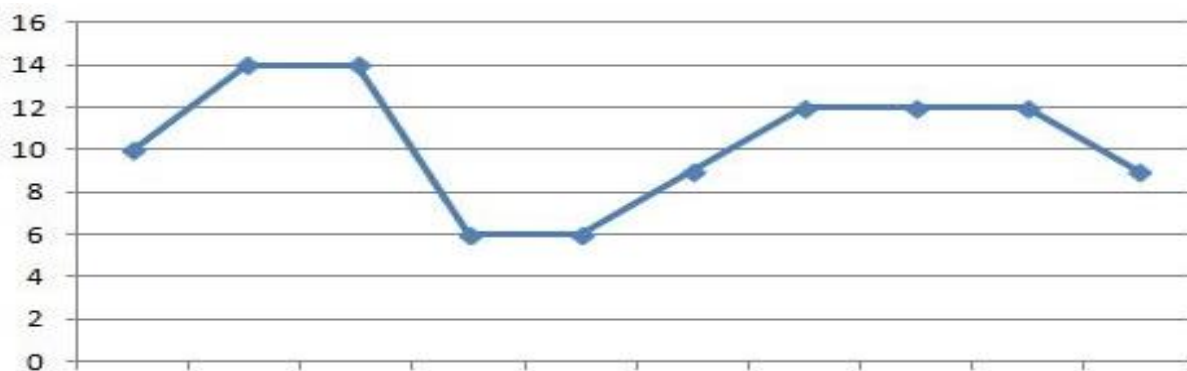
Максимальний показник по кожному з типів акцентуації – 24 бали.

18-24 бали – виражена акцентуація.

12-17 балів – латентна акцентуація.

Менш 12 балів – не виражена або взагалі відсутня акцентуація за даним типом.

Отримані дані можуть бути представлені у вигляді «профілю особистісної акцентуації».

**Методика діагностики рівня невротизації
(за Л. І. Вассерманом)**

Інструкція: ознайомтеся з наведеними судженнями та ситуаціями, вибираючи відповіді «так» або «ні». Наведені запитання для визначення рівня невротизації мають орієнтувальний характер.

1. У різних частинах свого тіла я часто відчуваю поколювання, відчуття мурашок, оніміння
2. Я рідко задихаюся, й у мене не буває сильного серцебиття
3. Раз у тиждень або частіше я буваю дуже збудженим чи схвильованим
4. Голова у мене болить часто
5. Два-три рази в тиждень ночами мене мучать жахи
6. Останнім часом я відчуваю себе гірше, ніж будь-коли
7. Майже кожного дня відбувається щось таке, що лякає мене
8. У мене бували періоди, коли через хвилювання я втрачав сон
9. Здебільшого робота коштує мені великої напруги
10. Іноді я буваю таким схвильованим, що це заважає мені заснути
11. Більшу частину часу я відчуваю невдоволеність життям
12. Мене постійно щось тривожить
13. Я стараюся все рідше зустрічатися зі своїми знайомими і друзями
14. Життя для мене майже завжди пов'язане з напруженням
15. Мені важко зосередитися на якомусь завданні чи роботі
16. Я дуже стомлююсь за день
17. Я вірю в майбутнє
18. Я часто впадаю в сумні роздуми
19. Іноді мені здається, що моя голова працює повільніше, ніж завжди
20. Найважча для мене боротьба – це боротьба із самим собою
21. Я майже завжди про щось чи про когось тривожуся
22. У мене мало впевненості в собі
23. Я часто відчуваю невпевненість у собі
24. Декілька разів у тиждень мене непокоять неприємні відчуття у верхній частині живота
25. Іноді в мене виникає таке відчуття, що перед мною постало стільки труднощів, що здолати їх просто неможливо
26. Раз на тиждень або частіше я без суттєвої причини відчуваю жар у всьому тілі

27. Часом я виснажую себе тим, що надто багато на себе беру
28. Я дуже уважно ставлюся до того, як я одягаюся
29. Останнім часом мій зір погіршився
30. У взаєминах між людьми найчастіше торжествує несправедливість
31. У мене бувають періоди такого сильного неспокою, що я навіть не можу всидіти на місці
32. Я залюбки танцюю, якщо трапляється нагода
33. За змогою я стараюся уникати великого скупчення людей
34. Мій шлунок мене дуже турбує
35. Мушу зізнатися, що іноді я хвилююся через дрібниці
36. Часто сам засмучуюся через власну дратівливість і буркотливість
37. Декілька разів на тиждень у мене буває таке відчуття, що повинно трапитися щось страшне
38. Мені здається, що близькі мене погано розуміють
39. У мене часто бувають болі біля серця чи в грудях
40. У гостях я переважно сиджу збоку чи розмовляю з кимось одним

Обробка результатів

Слід підрахувати кількість позитивних відповідей. Чим більшим є отриманий результат, тим вищий рівень невротизації.

Інтерпретація рівнів

Високий рівень невротизації (від 20 та вище) свідчить про виражену емоційну збудливість, у результаті чого появляються негативні переживання (тривожність, напруженість, неспокій, розгубленість, роздратованість), про безініціативність, яка формує переживання, пов'язані з незадоволенням бажань, про егоцентричну особистісну спрямованість, що призводить до іпохондрійної фіксації на соматичних відчуттях і особистісних недоліках, про труднощі в спілкуванні, про соціальну боязкість і залежність.

Середній рівень невротизації (від 10 до 19) вказує на відносну емоційну стійкість індивіда, що з часом може бути порушена внаслідок підвищеного напруження, занепокоєння та дратівливості.

Низький рівень невротизації (від 1 до 9) свідчить про емоційну стійкість, про позитивний фон переживань (спокій, оптимізм), про ініціативність, про почуття власної гідності, про незалежність, соціальну сміливість, про легкість у спілкуванні.

Методика діагностики стратегії поведінки у конфлікті К. Томаса

Інструкція. У кожної з запропонованих пар тверджень треба обрати те, що найбільш типове для вашої поведінки. Обрану відповідь, що позначена відповідною цифрою та буквою, треба підкреслити або обвести маркером.

1А Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірних питань

1В Чим обговорювати те, у чому ми розходимося, я прагну звернути увагу не те, з чим ми обидва погоджуємося

2А Я стараюсь знайти компромісне рішення

2В Я пробує владнати справу з урахуванням інтересів іншого та власних

3А Звичайно я настійливо прагну досягти свого

3В Я стараюсь заспокоїти іншого та головним чином зберегти наші стосунки

4А Я стараюсь знайти компромісне рішення

4В Іноді я жертвую власними інтересами заради інтересів іншої людини

5А Вирішуючи спірну ситуацію, я увесь час стараюсь знайти підтримку у іншого

5В Я стараюсь зробити все, щоб уникнути марного напруження

6А Я пробує уникати виникнення неприємностей для себе

6В Я стараюсь досягти свого

7А Я стараюсь відкласти вирішення спірного питання, щоб з часом вирішити його остаточно

7В Я вважаю можливим поступитися чимсь, щоб досягти свого

8А Зазвичай я наполегливо прагну досягти свого

8В Я першим ділом стараюсь чітко визначити, у чому полягають усі наявні інтереси та питання

9А Гадаю, що не завжди треба хвилюватися із-за розбіжностей, що виникають

9В Я докладаю зусиль, щоб досягти свого

10А Я твердо прагну досягти свого

10В Я намагаюсь знайти компромісне рішення

11А Першим ділом я стараюсь чітко визначити, у чому полягають усі інтереси та питання, що з'ясовуються

11В Я стараюсь заспокоїти іншого та головним чином зберегти наші стосунки

12А Часто я уникаю позиції, яка може викликати спір

12В Я надаю можливість іншому у чомусь залишитися з власною думкою, якщо він йде мені на зустріч

13А Я пропоную середню позицію

13В Я наполягаю, щоб було зроблено так, як я вважаю

14А Я повідомляю іншому власну точку зору та запитую його думку

14В Я намагаюсь показати іншому логіку та переваги власних поглядів

15А Я стараюсь заспокоїти іншого та головним чином зберегти наші стосунки

15В Я стараюсь зробити все необхідне, щоб уникнути напруження

16А Я стараюсь не зачіпати почуттів іншого

16В Я намагаюсь переконати іншого у перевагах власної позиції

17А Звичайно я наполегливо стараюсь досягти свого

17В Я стараюсь зробити все, щоб уникнути марного напруження

18А Якщо це зробить іншого щасливим, я надам йому таку можливість

18В Я надаю можливість іншому у чомусь наполягти на своєму, якщо він йде мені назустріч

19А Першим ділом я стараюсь чітко визначити те, у чому полягають усі інтереси та питання, що з'ясовуються

19В Я стараюсь від термінувати вирішення спірного питання, щоб з часом вирішити його остаточно

Продовження додатку В

20А Я пробую негайно подолати наші розбіжності

20В Я стараюсь знайти найкраще поєднання вигід і втрат для нас обох

21А Ведучи переговори, я стараюсь бути уважним до бажань іншого

21В Я завжди схильюсь до прямого обговорення проблеми

22А Я намагаюсь знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю та точкою зору іншої людини

22В Я відстоюю власні бажання

23А Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас

23В Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірних питань

24А Якщо позиція іншого здається йому важливою, я піду на зустріч його бажанням

24В Я стараюсь переконати іншого знайти компроміс

25А Я намагаюсь показати іншому логіку та переваги власних поглядів

25В Ведучи переговори, я стараюсь бути уважним до бажань іншого

26А Я пропоную середню позицію

26В Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас

27А Часто я уникаю займати позицію, що може викликати спір

27В Якщо це зробить іншого щасливим, я надам йому можливість наполягти на своєму

28А Зазвичай я наполегливо прагну досягти свого

28В Вирішуючи ситуацію, я зазвичай стараюсь знайти підтримку у іншого

29А Я пропоную середню позицію

29В Гадаю, що не завжди треба хвилюватися із-за розбіжностей, що виникають

30А Я стараюсь не зачіпати почуттів іншого

30В Я завжди займаю таку позицію у спірному питанні, щоб ми разом з іншою зацікавленою людиною могли досягти успіху

Ключ

1. Суперництво: 3А, 6В, 8А, 9В, 10А, 13В, 14В, 16В, 17А, 22В, 25А, 28А.
2. Співробітництво: 2В, 5А, 8В, 11А, 14А, 19А, 20А, 21В, 23В, 26В, 28В, 30В.
3. Компроміс: 2А, 4А, 7В, 10В, 12В, 13А, 18В, 22А, 23А, 24В, 26А, 29А.
4. Уникання: 1А, 5В, 6А, 7А, 9А, 12А, 15В, 17В, 19В, 20В, 27А, 29В.
5. Пристосування: 1В, 3В, 4В, 11В, 15А, 16А, 18А, 21 А, 24А, 25В, 27В, 30А.

Інтерпретація результатів

У ключі кожна відповідь А або В надає уявлення про кількісне вираження суперництва, співробітництва, компромісу, уникання та пристосування. Якщо відповідь співпадає з вказаною у ключі, їй надається значення «1», якщо не співпадає, надається значення «0». Кількість балів, що набрані респондентом по кожній з шкал, надає уявлення про наявність у нього тенденції до проявів відповідних форм поведінки у конфліктних ситуаціях.

Методика діагностики рівня емоційного вигорання В. В. Бойка

Інструкція. На кожне із запропонованих нижче суджень дайте відповідь «так» або «ні». Візьміть до уваги: якщо у формулюваннях опитувальника згадуються партнери, то йдеться про суб'єктів Вашої професійної діяльності – пацієнтів, клієнтів, споживачів, замовників, учнів, студентів та інших осіб, з якими Ви щоденно працюєте.

Текст опитувальника

1. Організаційні помилки на роботі постійно змушують нервувати, напружуватися, хвилюватися.
2. Сьогодні я задоволений своєю професією не менше, ніж на початку кар'єри.
3. Я помилився у виборі професії чи профілю діяльності (займаю не своє місце).
4. Мене турбує те, що я став гірше працювати (менш продуктивно, менш якісно, повільніше).
5. Тепло́та у взаємодії з партнерами дуже залежить від мого настрою.
6. Від мене, як від професіонала, мало залежить добробут партнерів.
7. Коли я приходжу з роботи додому, то деякий час (години 2-3) мені хочеться побути на самоті, щоб зі мною ніхто не спілкувався.
8. Коли я відчуваю втому чи напруження, то намагаюся швидше вирішити проблеми партнера (згорнути взаємодію).
9. Мені здається, що емоційно я не можу дати колегам того, що потребує професійний обов'язок.
10. Моя робота притупляє емоції.
11. Я відверто втомився від людських проблем, з якими доводиться мати справу на роботі.
12. Трапляється, я погано засинаю (сплю) через хвилювання, пов'язані з роботою.
13. Взаємодія з партнерами потребує від мене великого напруження.
14. Робота з людьми приносить мені все менше задоволення.
15. Я б змінив місце роботи, якби з'явилась така можливість.
16. Мене часто засмучує те, що я не можу на потрібному рівні надати професійну підтримку, послугу, допомогу.
17. Мені завжди вдається запобігти впливу поганого настрою наділові контакти.

18. Мене дуже засмучує ситуація, коли щось не йде на лад у стосунках з діловим партнером.

19. Я так стомлююся на роботі, що вдома намагаюся спілкуватися якомога менше.

20. Через брак часу, втому та напруження часто приділяю партнеру менше уваги, ніж потрібно.

21. Іноді звичні ситуації спілкування на роботі дратують мене.

22. Я спокійно сприймаю обґрунтовані претензії партнерів.

23. Спілкування з партнерами спонукає мене уникати людей.

24. При згадці про деяких партнерів та колег, у мене псується настрій.

25. Конфлікти та суперечки з колегами віднімають багато сил та емоцій.

26. Мені все складніше встановлювати або підтримувати контакти з діловими партнерами.

27. Обставини на роботі мені здаються дуже складними і важкими.

28. У мене часто виникають тривожні очікування, пов'язані з роботою: щось має трапитися, як би не припуститися помилки, чи зможу зробити все як потрібно, чи не скоротять мене тощо.

29. Якщо партнер мені неприємний, то я намагаюся обмежити час спілкування з ним, менше приділяти йому уваги.

30. У спілкуванні па роботі я дотримуюся принципу «не роби людям добра – не отримаєш зла».

31. Я з радістю розповідаю домашнім про свою роботу.

32. Трапляються дні, коли мій емоційний стан погано відображається на результатах роботи (менше працюю, знижується якість, виникають конфлікти).

33. Іноді я відчуваю, що потрібно поспівчувати партнерові, але не в змозі цього зробити.

34. Я дуже хвилююся за свою роботу.

35. Партнерам по роботі віддаю більше уваги та турботи, ніж отримую від них вдячності.

36. При одній згадці про роботу мені стає погано: починає колоти в області серця, підвищується тиск, виникає головний біль.

37. У мене добрі (в цілому задовільні) стосунки з безпосереднім керівником.

38. Я часто радію, коли бачу, що моя робота приносить користь людям.

39. Останнім часом мене переслідують невдачі па роботі.

40. Деякі аспекти (факти) моєї роботи викликають розчарування, нудьгу і зневіру.

41. Трапляються дні, коли контакти з партнерами складаються гірше, ніж зазвичай.
42. Я переймаюся проблемами ділових партнерів (суб'єктів діяльності) менше, ніж зазвичай.
43. Втома від роботи призводить до того, що я намагаюся скоротити час спілкування з друзями та знайомими.
44. Зазвичай я виявляю зацікавленість особистістю партнера більше, ніж того вимагає справа.
45. Зазвичай я приходжу на роботу відпочивши, зі свіжими силами, в доброму настрої.
46. Іноді я ловлю себе на тому, що працюю з партнерами автоматично, без душі.
47. У справах зустрічаються настільки неприємні люди, що всупереч волі бажаєш їм чогось недоброго.
48. Після спілкування з неприємними партнерами в мене буває погіршення фізичного та психічного самопочуття.
49. На роботі я постійно відчуваю психічне та фізичне перевантаження.
50. Успіхи в роботі надихають мене.
51. Ситуація на роботі, в якій я опинився, здається безвихідною (майже безвихідною).
52. Я втратив спокій через роботу.
53. Впродовж останнього року траплялися скарги па мене з боку партнерів.
54. Мені вдається зберегти нерви тільки через те, що багато з того, що відбувається з партнерами, я не беру близько до серця.
55. Я часто з роботи приношу додому негативні емоції.
56. Я часто працюю через силу.
57. Раніше я був більш співчутливим та уважним до партнерів, ніж тепер.
58. У роботі з людьми керуюся принципом: не псуй нерви, бережи здоров'я.
59. Іноді я йду на роботу з важким відчуттям: як все набридло, нікого б не бачити й не чути.
60. Після напруженого робочого дня я відчуваю, що занедужав.
61. Контингент партнерів, з якими я працюю, дуже важкий.
62. Іноді мені здається, що результати моєї роботи не варті тих зусиль, які я витрачаю.
63. Якщо б мені поталанило з роботою, я був би набагато щасливішим.
64. Я у відчаї від того, що на роботі в мене серйозні проблеми.

65. Іноді я поводжуся зі своїми партнерами так, як би не хотів, щоб вони вчиняли зі мною.

66. Я засуджую партнерів, що розраховують на особливу поблажливість та увагу.

67. Зазвичай після робочого дня у мене не вистачає сил займатися домашніми справами.

68. Часто я підганяю час: швидше б закінчився робочий день.

69. Стан, прохання, потреби партнерів зазвичай мене щиро хвилюють.

70. Працюючи з людьми, я зазвичай ніби ставлю екран, що захищає мене від чужих страждань та негативних емоцій.

71. Робота з людьми (з партнерами) дуже розчарувала мене.

72. Щоб відновити сили, я часто вживаю ліки.

73. Як правило, мій робочий день проходить спокійно і легко.

74. Мої вимоги до виконуваної роботи вищі, ніж те, чого я досягаю через певні обставини.

75. Моя кар'єра склалася вдало.

76. Я дуже нервую з приводу того, що пов'язано з роботою.

77. Деяких із своїх постійних партнерів я не хотів би бачити й чути.

78. Я схвалюю колег, які повністю присвячують себе людям (партнерам), нехтуючи власними інтересами.

79. Моя втома на роботі зазвичай мало або взагалі не відображається па спілкуванні з домашніми і друзями.

80. За можливості, я віддаю партнерові менше уваги, але так, щоб він цього не помітив.

81. Мене часто підводять нерви в спілкуванні з людьми на роботі.

82. До всього (майже до всього), що відбувається на роботі, я втратив зацікавленість, живе почуття.

83. Робота з людьми погано вплинула на мене як на фахівця – зробила знервованим, злим, притупила емоції.

84. Робота з людьми вочевидь підриває моє здоров'я.

Обробка та інтерпретація результатів

Кожен варіант відповіді попередньо оцінений компетентними суддями тим чи іншим числом балів – зазначається в «ключі» поруч із номером судження в дужках. Це зроблено тому, що ознаки, які включені в симптом, мають різне значення для визначення його складності. Максимальну оцінку – 10 балів – отримала від суддів та ознака, яка є найбільш показовою для симптому.

Продовження додатку Г

Відповідно до «ключа» здійснюють такі підрахунки:

- 1) визначають суму балів окремо для кожного з 12 симптомів «вигорання»;
- 2) підраховують суму показників симптомів для кожної з 3-х фаз формування «вигорання»;
- 3) знаходять підсумковий показник синдрому «емоційного вигорання» - сума показників за всіма 12 симптомами.

Бланк для відповідей												
№ з/п	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Відповідь + або –												
№ з/п	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Відповідь + або –												
№ з/п	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
Відповідь + або –												
№ з/п	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48
Відповідь + або –												
№ з/п	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
Відповідь + або –												
№ з/п	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72
Відповідь + або –												
№ з/п	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84
Відповідь + або –												

У «ключі» поряд із номерами суджень у дужках вказаний бал, встановлений експертами, який показує «вагу» цієї ознаки симптому.

«Ключ»

Фаза «Напруження»

1. Переживання психотравмуючих обставин: +1(2), +13(3), +25(2), -37(3), +49(10), +61(5), -73(5).

2. Незадоволеність собою: -2(3), +14(2), +26(2), -38(10), -50(5), +62(5), +74(3).

3. «Загнаність у кут»: +3(10), +15(5), +27(2), +39(2), +51(5), +63(1), -75(5)

4. Тривога і депресія: +4(2), +16(3), +28(5), +40(5), +52(10), +64(2), +76(3)

Фаза «Резистенція»

1. Неадекватне вибіркове емоційне реагування: +5(5), -17(3), +29(10), +41(2), +53(2), +65(3), +77(5).

2. Емоційно-моральна дезорієнтація: +6(10), -18(3), +30(3), +42(5), +54(2), +66(2), -78(5).

3. Розширення сфери економії емоцій: +7(2), +19(10), -31(2), +43(5), +55(3), +67(3), -79(5).

4. Редукція професійних обов'язків: +8(5), +20(5), +32(2), -44(2), +56(3), +68(3), +80(10).

Фаза «Виснаження»

1. Емоційний дефіцит: +9(3), +21(2), +33(5), -45(5), +57(3), -69(10), +81(2).

2. Емоційне відчуження: +10(2), +22(3), -34(2), +46(3), +58(5), +70(5), +82(10).

3. Особистісне відчуження (деперсоналізація): +11(5), +23(3), +35(3), +47(5), +59(5), +71(2), +83(10).

4. Психосоматичні та психовегетативні порушення: +12(3), +24(2), +36(5), +48(3), +60(2), +72(10), +84(5).

Інтерпретація результатів

Запропонована методика дає детальну картину синдрому «емоційного вигорання».

Насамперед, необхідно звернути увагу на окремі симптоми.

Показник вираження кожного симптому знаходиться в межах від 0 до 30 балів:

0-9 балів — симптом не сформований;

10-15 балів — симптом на стадії формування;

16 і більше балів — симптом сформований.

Симптоми з показниками 20 і більше балів є домінуючими у фазі або у всьому синдромі «емоційного вигорання».

Методика дає можливість побачити провідні симптоми «вигорання». Суттєвим є те, до якої фази формування «емоційного вигорання» належать домінуючі симптоми і в якій фазі їх найбільша кількість.

Наступний крок в інтерпретації результатів – осмислення показників фаз розвитку – «вигорання»: «напруження», «резистенція» та «виснаження».

У кожній з них оцінка можлива в межах від 0 до 120 балів. Однак співставлення балів, отриманих для фаз, не є правомірним, тому що не свідчить про їхню відносну роль або внесок у синдром. Справа в тому, що вимірювані в них явища істотно різні – реакція на зовнішні і внутрішні фактори, прийоми психологічного захисту, стан нервової системи. За кількісними показниками можна твердити тільки про те, наскільки кожна фаза сформувалася, яка фаза сформувалася більшою або меншою мірою:

- 36 і менше балів – фаза не сформована;
- 37-60 балів – фаза на стадії формування;
- 61 і більше балів – фаза сформована.

Опитувальник рівня агресії Басса-Дарки

Інструкція. Вам пропонується 75 стверджень, на які потрібно відповідати «Так» або «Ні». Довго не обмірковуйте свою відповідь. Перша думка завжди відверта.

Твердження	Так	Ні
1. Часом я не можу справитися з бажанням зробити шкоду іншим		
2. Іноді я базікаю про людей, які мені не подобаються		
3. Я легко гарячкую, але легко заспокоююся		
4. Якщо мене не попросять гарно, я не виконаю прохання		
5. Я завжди отримую те, що є для мені належним		
6. Я знаю, що люди кажуть про мене за моєю спиною		
7. Якщо я не схвалюю поведінку моїх друзів, я даю їм це відчутти		
8. Коли мені траплялося обдурити будь-кого, я відчував болісні розкаяння совісті		
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину		
10. Я ніколи не гарячкую настільки, щоб кидатися предметами		
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків		
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його		
13. Інші вміють завжди користуватися сприятливими обставинами		
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене трохи краще, ніж я чекав		
15. Я часто не погоджуюся з людьми		
16. Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся		
17. Якщо хто-небудь ударить першим мене, я не відповім йому		
18. Коли я гарячкую, я ляскаю дверима		
19. Я набагато більше роздратований, ніж здається		
20. Якщо хтось корчить з себе начальника, я завжди чиню йому наперекір		
21. Мене трохи засмучує моя доля		
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене		
23. Я не можу утриматися від суперечки, якщо люди не погоджуються зі мною		
24. Люди, що ухиляються від роботи, повинні переживати почуття вини		

Продовження додатку Д

25. Той, хто ображає мене або мою сім'ю, запрошується на бійку		
26. Я не здатний на грубі жарти		
27. Мене охоплює лють, коли наді мною насміхаються		
28. Коли з себе удає керівника, я роблю, щоб він не задирав ніс		
29. Кожний тиждень я бачу будь-кого, хто мені не подобається		
30. Досить багато людей задрять мені		
31. Я хочу, щоб люди поважали мене		
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків		
33. Люди, які мучать Вас, варті того, щоб їх клацнули по носу		
34. Я іноді похмурий від злості		
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я заслуговую, я не засмучуюся		
36. Якщо хтось виводить мене з рівноваги, я не звертаю уваги		
37. Хоч і не показую цього, мене іноді гризе задрість		
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються		
39. Навіть коли я гніваюся, я не вдаюся до сильних «виразів»		
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були пробачені		
41. Я рідко даю здачу, навіть якщо хтось ударить мене		
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся		
43. Іноді люди роздратовують мене однією своєю присутністю		
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів		
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужинцям»		
46. Якщо хтось роздратовує мене, я ладен сказати все, що я про нього думаю		
47. Я роблю багато такого, про що згодом жалкую		
48. Якщо я розсерджуся, я можу вдарити когось		
49. З дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву		
50. Я часто відчуваю себе, як порохова бочка, готова вибухнути		
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати		
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини примушують людей робити що-небудь приємне для мене		
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь		
54. Невдачі засмучують мене		
55. Я б'юся не рідше, ніж інші		
56. Я можу пригадати такі випадки, коли я був настільки злий, що хапав річ, що траплялася мені, і ламав її		

Продовження додатку Д

57. Іноді я відчуваю, що готовий першим розпочати бійку		
58. Іноді я відчуваю, що життя до мене несправедливе		
59. Раніше я думав, що більшість людей кажуть правду, але тепер я в це не вірю		
60. Я лаюся тільки зі злості		
61. Коли я чиню несправедливо, мене мучить совість		
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її		
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу		
64. Я буваю грубуватий у стосунках з людьми, що мені не подобаються		
65. У мене немає ворогів, які хотіли б мені зашкодити		
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на це заслуговує		
67. Я часто думаю, що жив неправильно		
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки		
69. Я не засмучуюся через дрібниці		
70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються розсердити або образити мене		
71. Я часто просто погрожую людям, хоч і не маю наміру здійснити свої погрози		
72. Останнім часом я став нудним		
73. У суперечці я часто підвищую голос		
74. Я намагаюся звичайно приховувати погане ставлення до людей		
75. Я краще з будь-ким погоджусь, ніж стану сперечатися		

Ключ*1. Фізична агресія:**Так:* 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68;*Ні:* 9, 17, 41.*2. Непряма агресія:**Так:* 2, 10, 18, 34, 42, 56, 63;*Ні:* 26, 49.*3. Дратівливість:**Так:* 3, 19, 27, 35, 43, 50, 57, 64, 72.*Ні:* 11, 69.*4. Негативізм:**Так:* 4, 12, 20, 28;*Ні:* 36.*5. Образа:*

Так: 5, 13, 21, 29, 37, 44, 51, 58.

6. Підозрілість:

Так: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59;   *Ні:* 65, 70.

7. Вербальна агресія:

Так: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73;   *Ні:* 39, 66, 74, 75.

8. Почуття провини:

Так: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67.

Інтерпретація результатів

Індекс ворожості включає в себе 5 та 6 шкали, а індекс агресивності (як прямої, так й мотиваційної) шкали 1, 3, 7.

Нормою агресії вважається показник її індексу, що дорівнюється 21 ± 4 , а ворожості – $6-7 \pm 3$.

Ворожість = Образа + Підозрілість.

Агресивність = Фізична агресія + Дратівливість + Вербальна агресія.

Оціночні критерії

1. Активна агресія – індекс ворожості > 10 , індекс агресивності > 20 .
2. Пасивна агресія – індекс ворожості 6-9, індекс агресивності = 14-20.
3. Агресія – індекс ворожості < 6 , індекс агресивності < 14 .

Опитувальник «Інсталяції образливості індивіда» (ІОІ-1)

С. О. Гарькавця, С. І. Яковенко

Інструкція: вам пропонується 45 тверджень, з якими необхідно або погодитися (поставити відмітку у стовбці «Так»), або не погодитися (поставити відмітку у стовбці «Ні»).

Твердження	Так	Ні
1. Образу не пробачаю навіть тоді, коли про це попросить кривдник		
2. Кривдника треба наказувати негайно		
3. Хто мене постійно критикує гідний презирства		
4. Я чутливий до образ		
5. Наполягаючи на своєму, я можу порушити соціальні вимоги		
6. Я обмірковую план помсти кривднику		
7. Загроза образи існує завжди		
8. У тому, що мене ображають, винні завжди інші, а не я		
9. Хочеться подобатися тим, хто тебе не ображає		
10. Зі мною дуже часто вчиняють не справедливо		
11. Засмучуюсь, коли мене дорікають		
12. Завжди можна примиритися с кривдником		
13. Прагну уникати ситуацій, у яких мене можуть образити		
14. Ображатися – демонструвати власну слабкість		
15. Завжди можна пробачити кривдника		
16. Я абсолютно байдужий до образ		
17. Образливі слова та вчинки інших я переживаю довго		
18. Несправедливість у відношенні до мене припиняю відразу		
19. Я завжди довго пам'ятаю образу		
20. Я притримуюсь соціальних вимог при будь-яких обставинах		
21. Люди, яких ображають, не заслуговують на співчуття		
22. Я швидко впадаю в гнів, якщо мене ображають		
23. Якщо мене сильно ображають, я можу й вдарити кривдника		
24. Кроки до примирення я роблю завжди першим		
25. Пробачення – це прерогатива сильних		
26. Я завжди відчуваю, що зі мною вчиняють несправедливо		
27. Ображеному у відносинах із кривдником необхідно проявляти гнучкість		

Продовження додатку Е		
28. Я часто зустрічаю тих, хто може мене образити або вже образив		
29. Є такі обставини, за які образ не може бути		
30. Оточуючі до мене не прихильні		
31. Пам'ятати образи – це не моя доля		
32. Підозрілість викликають ті, хто не погоджуються з моєю думкою		
33. Ображений – це завжди жертва власних негативних уявлень		
34. Пробачити – це показати власну слабкість		
35. Часом я випробовує дике прагнення сказати прямо іншим те, що я про них думаю		
36. Дуже переживаю через несправедливе ставлення до мене		
37. Примирення можливе, коли образитися не має сенсу		
38. На ображених – воду возять		
39. Мене часто терзає відчуття провини		
40. Сильним завжди заздять слабкі та пробують їм насолити		
41. Програш завжди образливий		
42. Не всі жарти можуть бути нешкідливими		
43. Не ображаються тільки на убогих		
44. Справжню образу переживають дуже довго		
45. Око за око, образа за образу		

Ключ до опитувальника

1. Шкала «Образливості як ворожість або агресія»

«Так» = 1, 2, 4, 18, 20, 22, 23, 32, 34, 35, 38, 40, 42, 45

«Ні» = 6, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 28, 39

12 збігів і більше – релевантна характеристика.

2. Шкала «Образливість як помста»

«Так» = 3, 6, 17, 19, 26, 44

«Ні» = 2, 16, 29, 30, 31, 32, 38

7 збігів і більше – релевантна характеристика.

3. Шкала «Образливість як упертість»

«Так» = 5, 10, 12, 25, 31, 36

«Ні» = 14, 24, 26, 27, 33, 37, 41, 43

7 збігів і більше – релевантна характеристика.

4. Шкала «Образливість як маніпуляція»

«Так» = 8, 9, 14, 16, 21, 27, 29, 33, 37, 41, 43

«Ні» = 3, 5, 11, 19, 34, 36, 38, 42, 44

11 збігів і більше – релевантна характеристика.

5. Шкала «Образливість як страх»

«Так» = 7, 11, 12, 13, 15, 24, 28, 30, 39

«Ні» = 1, 4, 8, 17, 18, 22, 23, 25, 35, 40, 45

11 збігів і більше – релевантна характеристика.

6. Шкала «Брехні»

«Так» = 1, 4, 5, 19

«Ні» = 12, 16, 20, 31

5 збігів і більше – результати опитування ставляться під сумнів.

Опитувальник «Шкала локусу рольового конфлікту»
П. П. Горностай

Інструкція. Уважно прочитайте наведені нижче твердження і оцініть їх за критерієм відповідності чи невідповідності вашій власній поведінці. Якщо твердження в більшості випадків відноситься до вас, то ставите оцінку «Так». Якщо твердження рідко співпадає з вашою дійсною поведінкою, то ставите оцінку «Ні».

1. Я звичайно легко можу сказати людині про те, що мені в ній щось не подобається.

2. Якщо мене просять щось зробити, то в перший момент мені важко відмовитись, навіть якщо це мені не вигідно.

3. Я вважаю, що можна легко порушувати нерозумні правила, якщо це не шкодить оточуючим.

4. Я легко можу відмовитись від виконання якихось обов'язків, якщо вони мені не до душі.

5. В громадському транспорті мені легше самому терпіти незручності, ніж завдати їх іншим.

6. Мені дуже важко виступити з критикою на адресу чиєїсь роботи.

7. Я часто конфліктував з батьками через те, що вони нав'язували мені свої правила поведінки.

8. Мені звичайно важко відмовляти людям.

9. Задоволеність від добре зробленої роботи мені значно важливіше, ніж похвала начальства.

10. Я вважаю, що людина повинна прагнути бути взірцем чоловіка (жінки).

11. Головне, добре виглядати в очах оточуючих.

12. В усіх ситуаціях важливо залишатися самим собою, незалежно від того, що про тебе подумують оточуючі.

13. Коли треба повернути позичені комусь гроші, мені дуже важко нагадати про це боржнику.

14. Батьки в дитинстві часто вважали мене неслухняним сином (впертою дочкою).

15. Звичайно іншим людям легко змусити мене щось зробити, навіть, якщо мені цього не хочеться.

Продовження додатку Ж

16. Опиняючись в ситуації "непрошеного гостя" я дуже боюся завдати зайвих клопотів господарям.
17. В дитинстві я старався бути незалежним від думки і бажань своїх однолітків.
18. Якщо мені не подобається, як хтось щось робить, мені нелегко сказати йому про це.
19. Я звичайно легко говорю "Ні".
20. Позитивний відзив керівника для мене є дуже важливою нагородою за виконану роботу.
21. В дитинстві я звичайно був слухняною дитиною.
22. Теща (свекруха), не повинні втручатися своїми порадами в справи сім'ї.
23. Мені важко не виконати якихось обов'язків, навіть якщо вони мені неприємні.
24. Думку оточуючих слід враховувати в своїй поведінці.

Ключ опитувальника:

Відповіді «Так» – 1; 3; 4; 7; 9; 12; 14; 17; 19; 22.

Відповіді «Ні» – 2; 5; 6; 8; 10; 11; 13; 15; 16; 18; 20; 21; 23; 24.

Обробка: підрахувати кількість відповідей опитувальника, що співпадають з ключем.

Норми:

екстернальний тип локусу рольового конфлікту – 0-10 балів;

проміжний тип локусу рольового конфлікту – 11-15 балів;

інтернальний тип локусу рольового конфлікту – 16-24 бали.

**Опитувальник рівня стійкості особистості до конфлікту
(Н. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов)**

Інструкція: Оцініть за п'ятибальною шкалою виразність прояву кожної з наведеної властивості вашого характеру.

Бланк тесту

Характеристика	5	4	3	2	1	Характеристика
Ухиляюсь від суперечки						«Рвуся у суперечку»
Ставлюся до конкурента без упередження						Підозрілий
Маю адекватну самооцінку						Маю завищену самооцінку
Прислухаюсь до думки інших						Не приймаю інших думок
Не піддаюсь на провокації						Легко «заводжусь»
Поступаюсь у суперечці, шукаю компроміс						Не поступаюсь у суперечці; перемога або поразка
Якщо «вибухаю», то потім відчуваю почуття провини						Якщо «вибухаю», то вважаю, що без цього не можна
Витримую коректний тон і тактовність у спорі						Допускаю тон, який не терпить заперечень
Вважаю, що у суперечці не потрібно демонструвати власні емоції						Вважаю, що у суперечці потрібно проявляти сильний характер
Вважаю, що спір – це крайня форма розв'язання конфлікту						Вважаю, що спір необхідний для вирішення конфлікту

Обробка та інтерпретація даних

Підрахуйте загальну кількість балів. Накресліть власний профіль поведінки у спірних ситуаціях.

Проаналізуйте причини полярних стратегій поведінки з метою внесення необхідних коректив.

40-50 балів – високий рівень конфліктостійкості.

30-40 балів – середній рівень конфліктостійкості, що свідчить про орієнтацію особистості на компроміс, прагнення уникати конфліктів.

20-30 балів – низький рівень конфліктостійкості, що вказує на виражену конфліктність.

1-19 балів – дуже низький рівень конфліктостійкості, що свідчить про абсолютну конфліктність особистості.

**Опитувальник Ч. Спілбергера (адаптація Ю. Л. Ханіна) та
тест шкали оцінки особистої тривожності Дж. Тейлора**

Шкала ситуативної тривожності (СТ)

Інструкція: уважно прочитайте кожне з наведених нижче речень та зробіть позначку саме на тій цифрі, у відповідній графі справа, яка відповідає вашому чуттєвому стану зараз.

	Ні, це не так	Напевне, так	Правильно	Абсолютно правильно
1. Я - спокійний	1	2	3	4
2. Мені ніщо не загрожує	1	2	3	4
3. Я відчуваю напруженість	1	2	3	4
4. Я відчуваю внутрішню скутість	1	2	3	4
5. Я відчуваю себе вільно	1	2	3	4
6. Я засмучений	1	2	3	4
7. Мене хвилюють можливі провали	1	2	3	4
8. Я відчуваю душевний спокій	1	2	3	4
9. Я збентежений	1	2	3	4
10. Я відчуваю внутрішнє задоволення	1	2	3	4
11. Я впевнений у собі	1	2	3	4
12. Я нервую		1	2	3
13. Я не знаю, де приткнутися	1	2	3	4
14. Я збуджений	1	2	3	4
15. Я не відчуваю скутості	1	2	3	4
16. Я задоволений	1	2	3	4

17. Я заклопотаний	1	2	3	4
18. Я занадто збуджений	1	2	3	4
19. Мені радісно	1	2	3	4
20. Мені приємно	1	2	3	4

Шкала особистісної тривожності (ОТ)

	Ніколи	Майже ніколи	Часто	Майже завжди
21. У мене буває підвищений настрій	1	2	3	4
22. Я буваю роздратованим	1	2	3	4
23. Я легко можу засмутитися	1	2	3	4
24. Я хотів би бути таким же щасливим, як й інші	1	2	3	4
25. Я дуже переживаю неприємності та довго не можу про них забути	1	2	3	4
26. Я відчуваю натхнення та бажання працювати	1	2	3	4
27. Я спокійний та зібраний	1	2	3	4
28. Мене непокоять можливі труднощі	1	2	3	4
29. Я занадто переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30. Я буваю цілком щасливим	1	2	3	4
31. Я все беру близько до серця	1	2	3	4
32. Мені не вистачає впевненості у собі	1	2	3	4
33. Я відчуваю себе беззахисним	1	2	3	4
34. Я намагаюсь уникати				

критичних ситуацій	1	2	3	4
35. У мене буває нудьга	1	2	3	4
36. Я буваю задоволений	1	2	3	4
37. Усілякі дрібниці відволікають і непокоять мене	1	2	3	4
38. Іноді я відчуваю себе невдахою	1	2	3	4
39. Я врівноважена людина	1	2	3	4
40. Мене охоплює неспокій, коли я думаю про свої справи та проблеми	1	2	3	4

Ключ

Ситуативна тривожність

Номер судження	Відповіді
1.	4 3 2 1
2.	4 3 2 1
3.	1 2 3 4
4.	1 2 3 4
5.	4 3 2 1
6.	1 2 3 4
7.	1 2 3 4
8.	4 3 2 1
9.	1 2 3 4
10.	4 3 2 1
11.	4 3 2 1
12.	1 2 3 4
13.	1 2 3 4
14.	1 2 3 4
15.	4 3 2 1
16.	4 3 2 1
17.	1 2 3 4
18.	1 2 3 4
19.	4 3 2 1
20.	4 3 2 1

СБ =

Особистісна тривожність

Номер судження	Відповіді
21.	4 3 2 1
22.	1 2 3 4
23.	1 2 3 4
24.	1 2 3 4
25.	1 2 3 4
26.	4 3 2 1
27.	4 3 2 1
28.	1 2 3 4
29.	1 2 3 4
30.	4 3 2 1
31.	1 2 3 4
32.	1 2 3 4
33.	1 2 3 4
34.	1 2 3 4
35.	1 2 3 4
36.	4 3 2 1
37.	1 2 3 4
38.	1 2 3 4
39.	4 3 2 1
40.	1 2 3 4

ОБ =

Опрацювання результатів. Показники ситуативної та особистої бентежності визначаються як сума балів, які отримано за допомогою ключа (закресленій відповіді присвоюється відповідний бал, а потім усі ці бали підсумовуються).

Загальний показник за кожною шкалою може коливатися від 20 до 80 балів. Чим вище підсумковий показник, тим вище рівень бентежності. При показниках до 30 балів бентежність низька, 31-44 – помірна, 45 і вище – висока.

Шкала оцінки особистісної тривожності Дж. Тейлора

Інструкція: вам буде запропоновано ряд тверджень. Якщо ви згодні, відповідайте «так», коли не згодні – «ні». Якщо ви не можете відповісти ні «так», ні «ні», відповідайте «не знаю». Над відповідями довго не задумуйтесь. Намагайтесь дати певну відповідь. Правильних чи не правильних відповідей не існує.

1. Звичайно я спокійний і вивести мене з себе нелегко.
2. Мої нерви розстроєні не більше, ніж у інших людей.
3. У мене рідко бувають запори.
4. У мене рідко бувають головні болі.
5. Я рідко стомлююсь.
6. Я майже завжди відчуваю себе досить щасливим.
7. Я упевнений у собі.
8. Практично я ніколи не червонію.
9. У порівнянні з моїми друзями я вважаю себе цілком сміливою людиною.
10. Я червонію не більше, ніж інші.
11. У мене рідко буває серцебиття та задишка.
12. Звичайно мої руки та ноги достатньо теплі.
13. Я сором'язливий не більше, ніж інші.
14. Мені не вистачає упевненості в собі.
15. Інколи мені здається, що я ні на що не здатний.
16. У мене бувають періоди такого хвилювання, що я не в змозі усидіти на місці.
17. Мій шлунок сильно непокоїть мене.
18. У мене не вистачає духу винести усі майбутні труднощі.
19. Я бажав би бути таким щасливим, як інші.

20. Іноді мені здається, що переді мною виникають такі труднощі, які мені не подолати.

21. Нерідко мені сняться кошмарні сни.

22. Я помічаю, що мої руки починають тримтіти, коли я намагаюсь щось-небудь зробити.

23. У мене надзвичайно неспокійний та переривистий сон.

24. Мене дуже бентежать можливі невдачі.

25. Мені доводилось відчувати страх у тих випадках, коли я точно знав, що мені нічого не загрожує.

26. Мені складно зосередитись на роботі або на якомусь завданні.

27. Я працюю з великою напругою.

28. Я легко знічуюсь.

29. Майже завжди я відчуваю тривогу за кого-небудь або за що-небудь.

30. Я схильний сприймати все надто серйозно.

31. Я часто плачу, у мене очі на мокрому місці.

32. Мене нерідко мучають приступи рвоти та нудоти.

33. Раз на місяць (або частіше) у мене буває розлад шлунку.

34. Я часто побоююсь, що почервонію.

35. Мені надто важко зосередитись на чому-небудь.

36. Моє матеріальне становище дуже хвилює мене.

37. Нерідко я думаю про такі речі, про які ні з ким не хотів би говорити.

38. У мене бувають періоди, коли тривога позбавляє мене сну.

39. Інколи, коли я знічуюсь я сильно пітнію, і це надзвичайно мене бентежить.

40. Навіть у прохолодні дні я легко пітнію.

41. Інколи я буваю збудженим, що мені важко заснути.

42. Я людина легко збуджувана.

43. Інколи я відчуваю себе цілком непотрібним.

44. Іноді мені здається, що моя нервова система розхитана, і я вийду із себе.

45. Я часто ловлю себе на тому, що мене щось тривожить.

46. Я більш чутливий, ніж більшість людей.

47. Я майже весь час відчуваю почуття голод.

48. Іноді я засмучуюсь через дрібниці.

49. Життя для мене завжди пов'язане з надзвичайною напругою.

50. Очікування завжди нервує мене.

Ключ: «ні» - 1 – 13.

«так» - 14 – 50.

Кожна відповідь, яка співпадає з ключем, оцінюється в 1 бал. При невизначеній відповіді ставиться 0,5 бала.

Показники ранжируються таким чином:

0 – 6 балів – низька тривожність,

7 – 20 балів – середня тривожність,

20 і вище – висока тривожність.

Навчально-методичний посібник

С. О. Гарькавець

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВІКТИМОЛОГІЇ

Редактор

Дизайн та верстка

Дизайн обкладинки Сергій Гарькавець

Коректор

Підписано до друку

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.

Гарнітура шкільна. Ум. друк. арк. 6,65

Наклад 100 прим. Зам. №